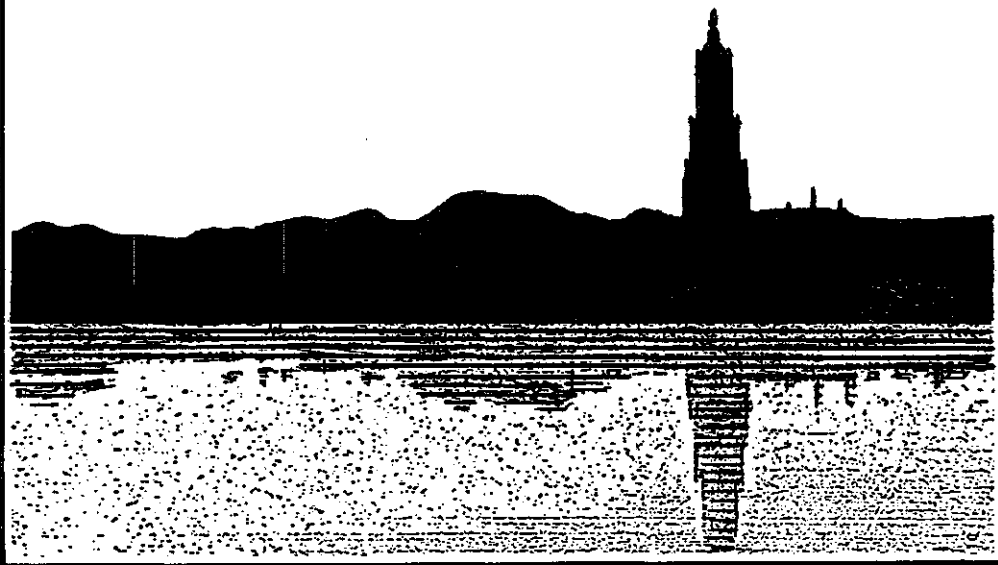

OLD RHENEN

**Bestuur van de
Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken.**

Voorzitter : Dr. H.P. Deys, Rhenen, tel. 08376-12812
Secretaris : Ing. H.B. Gieszen, Bruine Engseweg 40,
3911 CL Rhenen, tel. 08376-16076
2e Secretaris : H.E. Dekhuijzen, Rhenen, tel. 08376-12653
Penningmeester : W.H. Strous, Rhenen, tel. 08376-14067
ABN-Amrobank 41.98.73.708, Postbank 1211163
Leden : Mw Ch. H. Delfin- van Mourik Broekman,
Veenendaal, tel. 08385-26839
Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 03429-1039
A.J. van Drunen, Rhenen, tel. 08376-17038

Redactiecommissie Oud Rhenen:

Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 03429-1039
W.H. Strous, Rhenen, tel. 08376-14067

Inleveren kopij: Bruine Engseweg 25, 3911 CJ Rhenen

*Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na
schriftelijke voorafgaande toestemming van de redactie.*

OUD RHENEN

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Vijftiende jaargang

Januari 1996

No. 1

INHOUD

De geschiedenis van de plantage Willem III te Rhenen	3
'Genealogia Klerckiana' De geschiedenis van de Rhenense familie Klerck	15
De straten- en wegnamen van Rhenen - Deel IV: vervolg K-M	19
Jaarverslagen	38

DE GESCHIEDENIS VAN DE PLANTAGE WILLEM III TE RHENEN

H.P. Deys

In de gemeente Rhenen, onder Remmerden, bevindt zich een groot terrein dat zo'n anderhalve eeuw de naam Plantage Willem III draagt. Het werd in 1995 verworven door de stichting Het Utrechts Landschap, waarmee een einde kwam aan een periode van ruim 140 jaar van tabaksteelt, akkerbouw, fruitteelt en landbouw. In het hieronderstaande zal ik een kort overzicht geven over de geschiedenis van deze plantage.

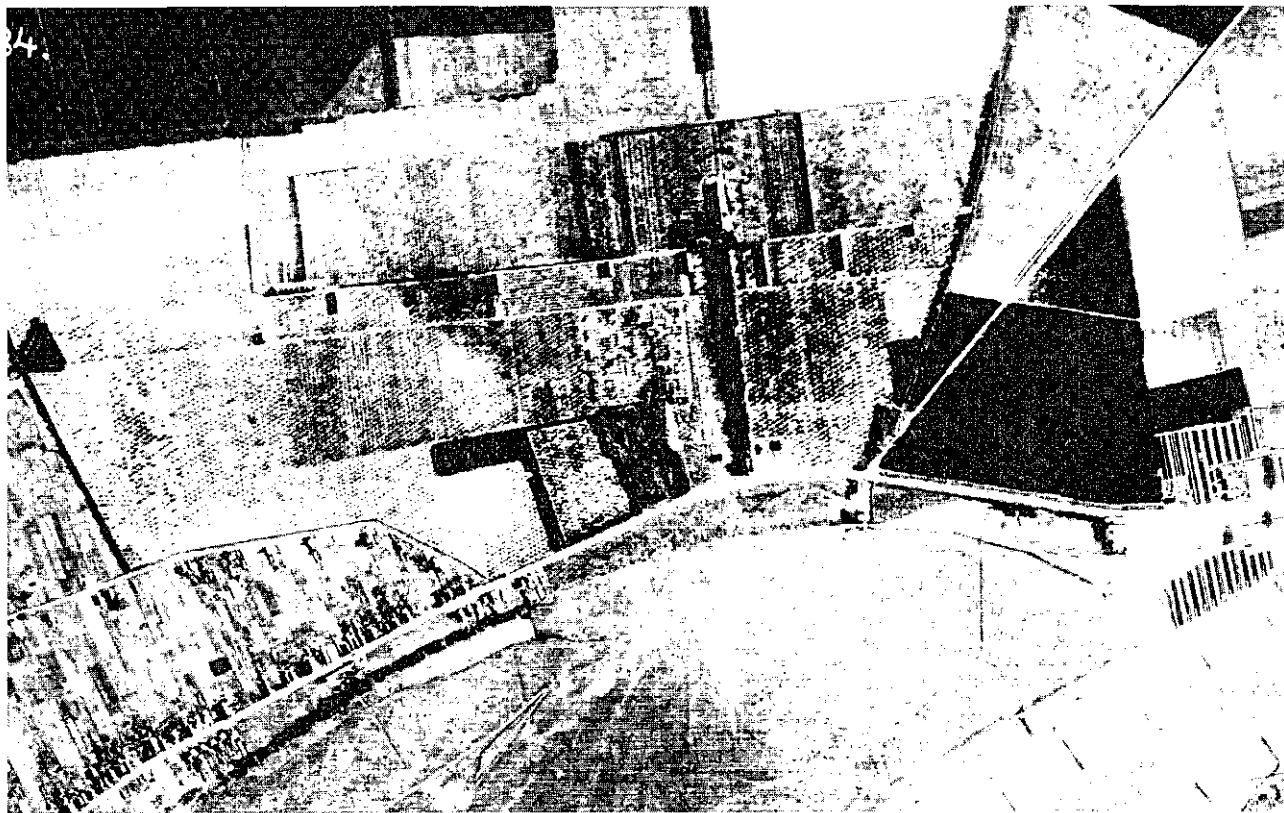
In zijn boekje 'Naar Rhenen en de Grebbe' (1890) beschrijft de Rhenense onderwijzer C.J. Voortman het begin van de Plantage Willem III als volgt:

In 1852 werd door eenige ondernemende mannen, de gebroeders Ruijs in vereeniging met den heer J.C.A. Van der Meer van Kuffeler, van de kerk 100 bunders heidegrond gepacht om dezen voor de tabaksteelt geschikt te maken. In Maart van genoemd jaar werden de werkzaamheden op de plantage Willem III, zooals de onderneming genoemd werd, met 6 vaste werklieden begonnen, maar 't volgende jaar gaf men reeds zulk een uitbreiding aan de zaak, dat 60 morgen met tabaksplanten werden aangelegd en 28 vaste werklieden, voor 't grootste deel uit 't naburige Elst, hun brood op de plantage verdienden. Nog behoort deze plantage tot de grootste landbouwondernemingen in de gemeente Rhenen.

Ook de Rhenenaar W.J. van Nas heeft een beschrijving van Rhenen in druk uitgegeven: 'Rhenen en Omstreken voor burgers en vreemdelingen', 1906. Hij vertelt ons hierin het volgende:

In 1852 werd tevens door eenige vermogende heeren eene heide-ontginning ondernomen, waarbij omstreeks 100 bunders heidegrond van de kerk in erfpacht werden gekocht, en tot een tabaks-plantage genaamd Willem III omgewerkt. De vennoten of aandeelhouders Gebroeders Ruijs en van der Meer van Kuffeler hebben hier met veel opoffering tot nut van de gemeente eene maatschappij gevestigd, welke als kolonie: handel, nijverheid en arbeid bevorderde, en thans nog met afwisselend voordeel in gewijzigde strekking door den heer van Schaick en zonen wordt bebouwd en gedreven.

De feiten zijn de volgende. Op 28 januari 1852 werd door J.C.A. van der

Luchtfoto uit 1939 van de Plantage Willem III. In het midden de oprijlaan naar het voormalige hoofgebouw. Onder de Straatweg, rechts de Autoweg, linksonder Zwijnsbergen.

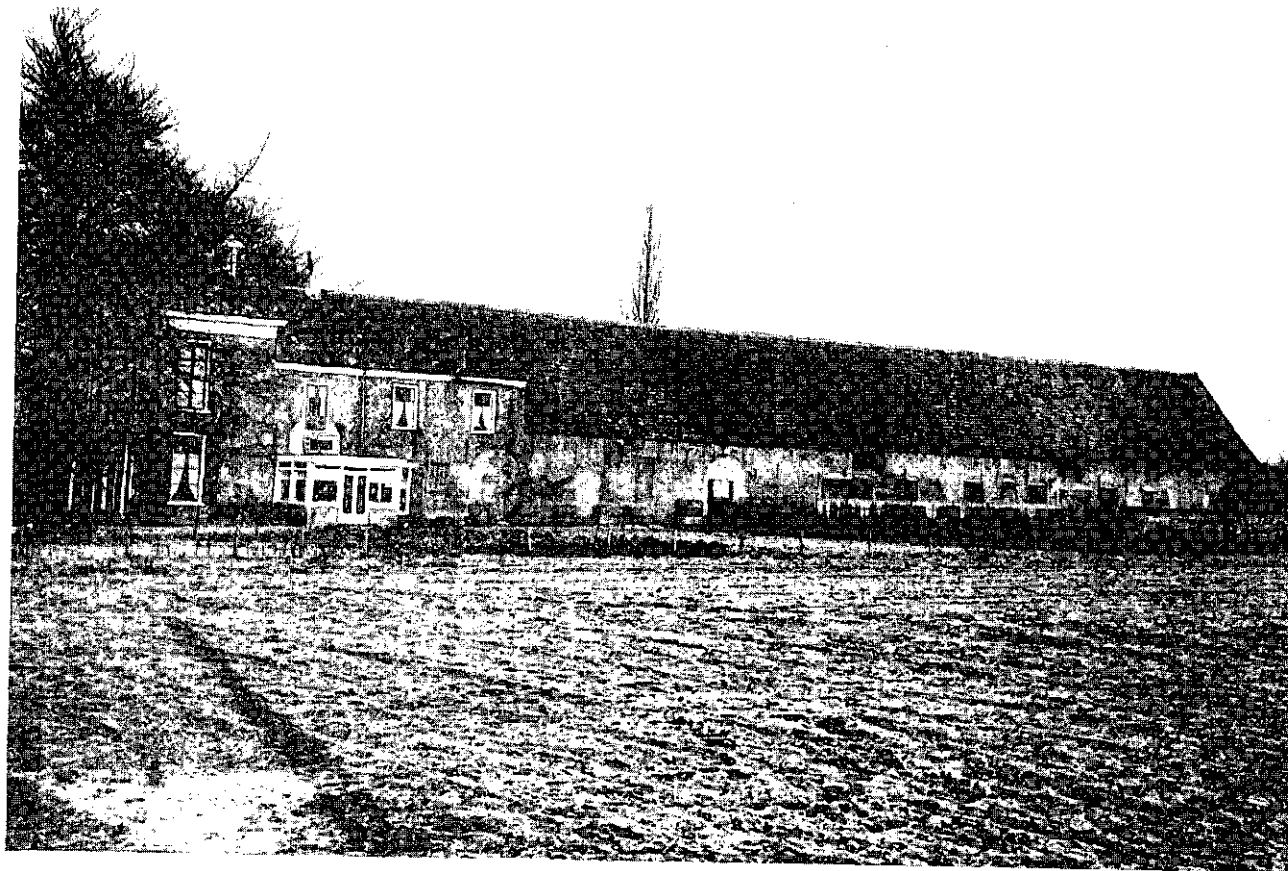
Meer van Kuffeler te Rhenen aan de Ned. Hervormde Kerk te Rhenen een verzoek ingediend om een stuk onbebouwde grond van 80 à 100 bunders te Remmerden, voor 99 jaar in erfpacht te mogen hebben. Het was de bedoeling om deze heide- en driestgronden te ontginnen en in cultuur te brengen. Het verzoek werd ingewilligd en het erfpachtcontract werd ondertekend op 23-7-1853. De erfpachtsom bedroeg f 800,= voor 100 bunder (d.w.z. 100 hectare). De verpachters waren de heren P.H. Roghair, J.G. Sandbrink en M.A. van Holst, allen kerkmeesters te Rhenen. Pachters waren: W. Ruijs J.D.zn., T.A. Ruijs, beiden wonende te Rotterdam, J.M. Ruijs te Amsterdam en J.A. Ruijs en J.C.A. van der Meer van Kuffeler, wonende te Rhenen.

De onderneming kreeg als naam 'Plantage Willem III', de preciese aanleiding is niet bekend, maar een feit is dat Willem III in 1849 als koning was geïnstalleerd en veel belangstelling had voor het wel en wee van zijn onderdanen en de ontwikkeling van ondernemingen in het algemeen bevorderde.

In 1853 en 1856 werd een aantal tabaksschuren met aangebouwde woning op het terrein gebouwd. Hieronder was ook het hoofdgebouw, de grote schuur met het aangebouwde herenhuis. In totaal hebben er 14 schuren gestaan, alle met hetzij één woning aan de kop, of aan beide einden een woning. In de loop der jaren hebben deze schuren diverse namen gekregen, zoals de Krulleschuur, de Poolschuur, de Witte schuur, de schuur van Muiswinkel, de schuur van Henk de Jong, de Kippeschuur en de Hangar. Hier waren bijzonder grote schuren bij van ruim 700 m², hetgeen neer komt op een lengte van bijna 60 m.

Ten behoeve van de landarbeiders werden reeds in de begintijd 16 huisjes gebouwd in het westelijk deel van de plantage, deze buurt werd later de Gribus genoemd. In de verkoopacte van 1930 worden deze huisjes, met 16 kadastrale nummers, vermeld als een blok van acht arbeiderswoningen. Kennelijk waren de huisjes inmiddels paarsgewijs bij elkaar getrokken om de bewoners wat meer ruimte te gunnen. Aanvankelijk was elk van de huisjes slechts 35 m² groot. Het waren dermate slechte huisjes, dat deze reeds vóór de oorlog eerst aan kippen, en later aan varkens onderdak boden.

Zoals door Voortman reeds werd beschreven, groeide het aantal werknemers aan de plantage flink en de zaak draaide kennelijk goed. Een mondeling verzoek, door J.M. Ruijs c.s. aan de administrerend kerkvoogd gedaan in 1868, deze erfpacht af te kopen waardoor de grond in eigen-

Het inmiddels afgebroken hoofdgebouw van de plantage, foto 1963.

dom van de onderneming zou komen, werd door de kerkvoogdij echter afgewezen.

Verkoop

Na 28 jaar werd de plantage verkocht. In 1880 schreef J.D. Ruijs T.A.-zn. namelijk aan de kerkvoogden dat de onderneming was overgedragen aan de heren G.J. van Schaik en A.C. van der Elst, beiden wonende op de Plantage Willem III en beide van de protestantse godsdienst.

In april 1890 verzocht Van Schaik om de boerenplaatsen te Remmerden zonder de uiterwaarden, dus alleen de bouwlanden, in erfpacht of in koop te mogen ontvangen, of te mogen huren. Tevens verzocht hij om tegen een goede prijs de erfpacht van Plantage Willem III uit te mogen kopen. In juli besloot de kerkvoogdij niet in te gaan op het verzoek met betrekking tot Remmerden, maar wel een bod af te wachten op de afkoop van de erfpacht.

Nadat in een rapport een afkoopsom van f 30.000,= werd genoemd besloot men op 1 juni 1891 de afkoopsom te bepalen op f 26.000,=, waarbij dus de gronden in particuliere handen overgingen.

Inmiddels had men nieuwe uitbreidingsplannen op de Plantage. In maart 1892 besloot de kerkvoogdij aan Van Schaik 23 Ha heide-, driest- en bosgronden voor 60 jaar, tiendvrij in erfpacht af te staan voor f 200,= per jaar. Het betrof hier gronden die grensden aan het reeds bestaande terrein.

De onderneming werd in 1902 gekocht door Hendrik Willem Pieter Bonte, landeconoom te Ede en Gerardus Wilhelmus Nagtglas Boot, notaris te Gouda en het gehele bezit werd ondergebracht in de Naamloze Vennootschap Cultuurmaatschappij Remmerden. Over deze periode is niets bekend. De N.V. werd in 1930 in het openbaar geveild door de Rhenense notaris J.A. Van Iterson. Na de aankoop door Hendrik Jan Kruidenier H.zn. te Doorn werden in 1931 de statuten gewijzigd. Doel werd 'het kweken van en den handel in fruit en tuinbouwproducten en de daarmee in verband staande uitoefening van het landbouwbedrijf, de zuivelbereiding en den aan- en verkoop van vee, kleinvee en pluimvee'. In het beknopte kader van dit artikel heb ik de statuten van 1902 niet opgezocht. Duidelijk is echter, dat de tabaksteelt steeds verder op de achtergrond werd geschoven en de fruitteelt belangrijker werd. We zien dan ook later op een V.V.V.-kaart de naam 'Fruittkwekerij Plantage Willem III'

Vooraanzicht van het inmiddels geheel afgebroken herenhuis van het hoofgebouw van Plantage Willem III. Foto 1963.

verschijnen. De oorzaak van het verdwijnen van de tabaksteelt ligt onder meer in het feit, dat het tabaksmozaïek-virus steeds meer een verantwoorde teelt van tabak onmogelijk maakte. Bovendien was de kwaliteit van de inlandse tabak slecht en eigenlijk alleen bruikbaar als binnengoed of kerftabak.

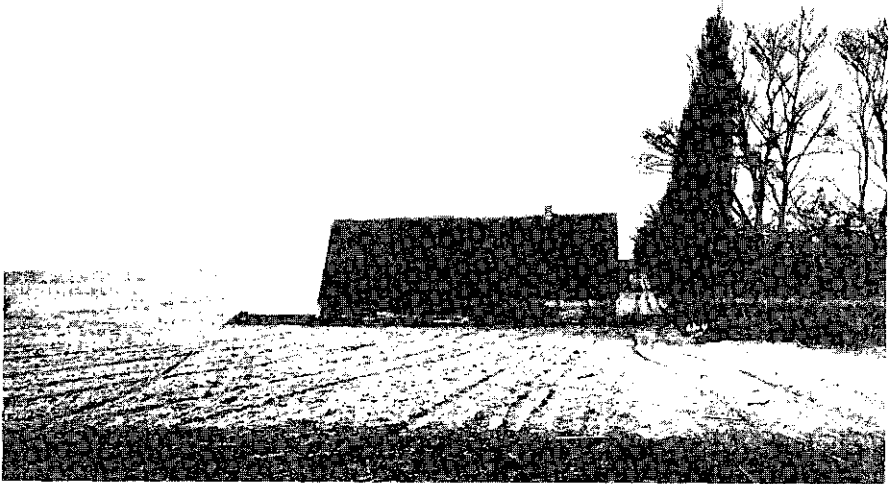
Er was intussen een aantal tabaksschuren verdwenen of gedeeltelijk afgebroken. Enkele schuren hadden ernstig geleden onder de storm van 11-12-1925. Van andere was het woongedeelte verwijderd. Het hoofdgebouw, de grote schuur met het herenhuis, werd in 1968 afgebroken. Op de lege plekken grond waar eerst de schuren hadden gestaan bleek later dat er gebreksziekten in de gewassen optraden. De grond was er te schraal en er zat te veel kalk in de bodem.

Het pad Zwijnsbergen, dat oorspronkelijk bij de Plantage behoorde, werd in 1930 voor f 1,- aan de gemeente Rhenen overgedragen onder voorwaarde dat het zou worden verhard en er drie straatlantaarns zouden worden geplaatst.

Het houden van pluimvee is nooit een belangrijk onderdeel van de Plantage geweest, in aanmerking genomen dat een ei op de veiling slechts 2 cent opbracht. Het was uiteindelijk meer uit liefhebberij dat er kippen werden gehouden.

In de beginjaren, 1930/31, werden de drie herenhuizen langs de Straatweg gebouwd en in het middelste huis kwam H.J. Kruidenier te wonen. Uniek is dat Kruidenier reeds in augustus 1930 vergunning vroeg en kreeg om er een familiegrafkelder te bouwen. Deze werd, na de verkoop van de Plantage aan Cebeco, in 1965 geruimd waarbij de stoffelijke resten naar elders werden overgebracht.

Een merkwaardige periode maakte de Plantage door tijdens de Mobilisatie van 1939, toen er drie compagnieën van het 19^e Regiment Infanterie werden gehuisvest. In een van de schuren tegenover de Gribus, de zogenaamde Witte Schuur, die van steen was gebouwd, kwam de 1^e compagnie. De 2^e compagnie kwam terecht in de Gribus, maar verhuisde snel naar de nieuw gebouwde barakken aan de Veenendaalse straatweg, de 'Eikelkamp'. Later maakten de militairen een smederij in de Gribus. De 3e compagnie kwam in een van de meest oostelijke schuren terecht. Wat later, in 1939/40 werd er een afdeling PAG (Pantser Afweer Geschut) van dit Regiment op de Plantage ondergebracht.

Eén van de inmiddels verdwenen tabaksschuren, de zogenaamde 'Kippeschuur'.

In 1941 werd 5 HA van de meest oostelijke punt verkocht waarbij er buiten Plantage-verband particulieren kwamen te wonen. Het zuidelijke deel van dit terrein wordt nog aangeduid als 'de Punt'. Het hier gebouwde huis van Honders is van 1953.

Er is nog tot na de oorlog fruit op de Plantage gekweekt, namelijk appels, peren, meikersen, perziken, maar vanaf 1952 ook aardappelen. Deze waren niet bedoeld voor consumptie, maar ze werden verkocht aan de aardappelmeelfabrieken van W.A. Scholten te Foxhol. De kersenbomen werden in het begin van de 50er jaren geroid. Men kon het niet meer bolwerken tegen de spreuwen en de hoge pluklonen. Er hebben in 1951 nog wel ex-KNIL-militairen, die uit Indië waren verdreven, meegewerkt aan de kersenpluk. Zij waren gewend koffiebonen te plukken, vond men.

De onderneming werd in 1964 overgedaan aan de Cebeco, die er 30 jaar zou verblijven. Deze coöperatie stelde zich tot doel het veredelen van landbouwgewassen en het zoeken naar nieuwe rassen van granen en grassen. In 1994 ging het geheel over naar het BBL (Bureau Behoud Landbouwgronden), die het in beheer overdroeg aan het Utrechts Landschap.

Stichting Het Utrechts Landschap

In 1995 kreeg de stichting 'Het Utrechts Landschap' het terrein van de Plantage in beheer. In milieu-technische zin vindt Het Utrechts Landschap dit gebied van belang omdat het een overgang vormt van het droge, voedselarme gebied van de Heuvelrug naar de lage, natte, voedselrijke uiterwaarden van de Rijn. Men verwacht dat er een grote variatie zal ontstaan aan flora en fauna. Men ziet het als een 'doorgeefgebied' voor planten en dieren van de Heuvelrug naar de Rijn. Er zal een half-open landschap moeten komen met bos, struiken, heide en open zand. Door het uitzetten van edelherten moet voorkomen worden dat het terrein zal dichtgroeien met bomen.

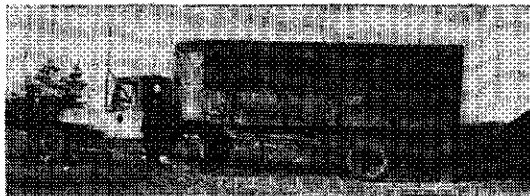
Hiermee hoopt de stichting te beantwoorden aan haar belangrijkste doelstelling: het scheppen van ruimte voor natuur in de directe omgeving van mensen.

De stichters

De compagnons Ruijs (Willem Jan Danielszoon, Thomas Adriaan, Joh. Marinus en Jacobus) hebben nooit in Rhenen gewoond. Het waren

N.V. Cultuur Mij. „REMMERDEN”

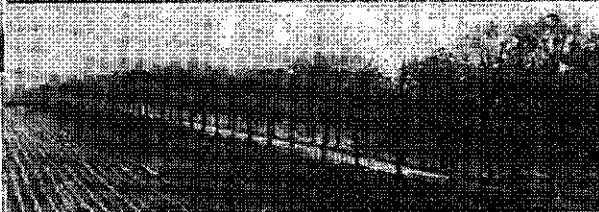
PLANTAGE WILLEM III

Telef.
No. 4
ELST (u)

RHENEN (Holland)
Postbestelling ELST (Utrecht)

Telegram-Adres:
Cultuur Remmerden
ELST (Utrecht)

RHENEN,

193

Bankiers:
Rotterdamsche Bank
Kantoor Rhenen

Het uitgebreide brieftoofd van de Plantage uit de dertiger jaren.

cargadoors te Rotterdam, die kennelijk geld wilden beleggen in de nieuwe onderneming. De medefirmant Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler (geb. 1813) was echter kort na 1840 in Rhenen komen wonen. Hij was hier ontvanger der Registratie, een soort belastingambtenaar. Hij vertrok uit Rhenen in 1866.

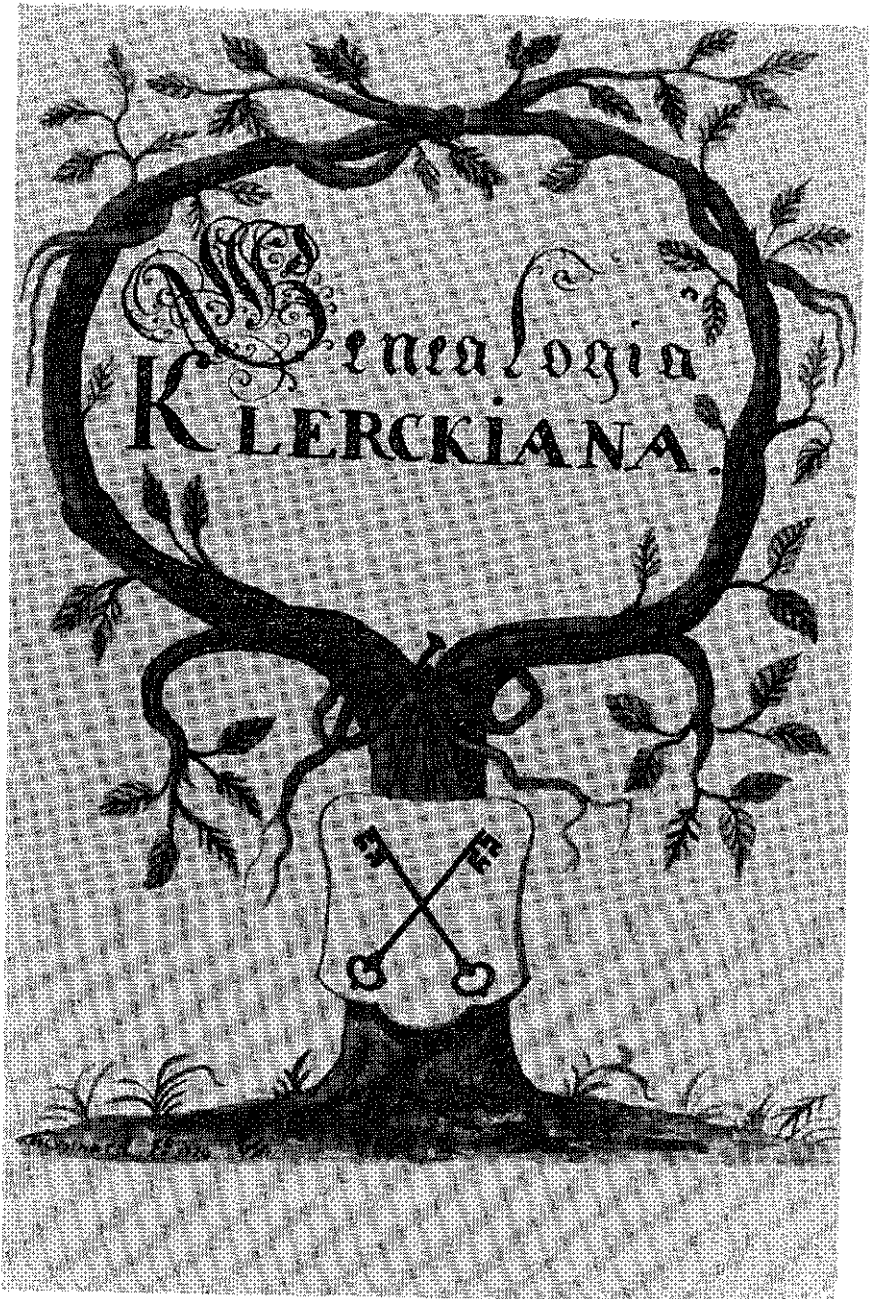
Zijn oudste zoon, de in 1843 te Rhenen geboren Jaques Anne François, zette de door zijn vader opgerichte eerste sigarenfabriek te Rhenen voort. Hij heeft in 1875 nog een belangrijke daad verricht, namelijk het oprichten, samen met mr. G.J.D. Hondius van een afdeling Rhenen der Maatschappij tot Nut van het Algemeen. Door deze Maatschappij werd een vrij uitgebreide openbare bibliotheek gesticht, en een spaarbank, die later werd vervangen door de Rijkspostspaarbank.

Omstreeks 1890 heeft J.A.F. van der Meer van Kuffeler zijn familienaam veranderd in De Blocq van Kuffeler. Zijn tweede zoon (de oudste zoon werd nog geen jaar oud), Victor Jan Pierre de Blocq van Kuffeler (geboren 1879 te Rhenen) werd, als waterbouwkundig ingenieur, Directeur Generaal van de Dienst der Zuiderzeewerken. Onder zijn leiding vonden de inpoldering van de Wieringermeer en de aanleg van de Afsluitdijk plaats.

J.C.A. van der Meer van Kuffeler woonde aanvankelijk in de Herenstraat maar later verhuisde hij naar de Zandheuvelstraat (zie Achter Berg en Rijn afb. 544) in het huis Zandheuvel (later bekend als het Teldershuis), dat hij vermoedelijk zelf heeft laten bouwen.

Gijsbert Johannes van Schaik, geboren in Amerongen, woonde sinds 1871 op de Plantage. Hij was hier vermoedelijk in het bedrijf omhoog geklommen. Hoe lang Van Schaik aan de Plantage verbonden was, is niet bekend. Hij staat in het Bevolkingsregister per 1913 ingeschreven als administrateur van de plantage 'Eikelkamp'. Hij stierf in 1917. Sinds 1880 woonde in het gezin Van Schaik de reeds vermelde firmant Andries Cornelis van der Elst, maar deze vertrok al weer drie jaar later.

De gegevens waarop dit artikel is gebaseerd zijn afkomstig van het Gemeente-archief Rhenen, het archief der Ned. Herv. Gemeente Rhenen, mondelinge informatie van H.J. Kruidenier te Veenendaal, enkele geschriften en eigen documentatie.

GENEALOGIA KLERCKIANA

De geschiedenis van de Rhenense familie Klerck

Dr. A.J. de Jong

Zoals gemeld in het vorige Oud Rhenen verschijnt binnenkort in een zeer beperkte oplage het boek 'Genealogie en Heraldiek te Rhenen'¹.

In dit boek komt onder andere de Rhenense familie Klerck uitgebreid aan de orde. Een aantal leden van dit geslacht bekleedde functies in het stadsbestuur van Rhenen, zoals Raad of Burgemeester.

De schrijvers van bovengenoemd boek hadden reeds kennis genomen van het bestaan van een genealogie van de Rhenense familie Klerck, die zich volgens de bekende Nederlandse heraldicus C. Pama in het Kaaps Archief te Kaapstad in Zuid-Afrika zou bevinden.^{2,3}

Over een lange periode is gecorrespondeerd met dit archief om voor Rhenen een kopie van deze genealogie te bemachtigen. De genealogie heet 'Genealogia Klerckiana' en bestaat uit een boekje einde 18e eeuw geschreven, met wapenteekeningen van de Rhenense heraldicus Martinus Christianus Volhard, die ook de wapenborden, die in het oude Rhenense raadhuis hangen, heeft vervaardigd.

Het is een handschrift van 281 pagina's waarvan 74 pagina's gekleurde wapenteekeningen, voornamelijk van rouwborden zoals die einde 18e eeuw nog in de Cunerakerk te vinden waren.

Uiteindelijk kregen we dit najaar de beschikking over zwart-wit microfilmkopieën van dit boekje en kwamen we tevens in contact met de heer H.J. de Wit in Delft, die het enkele jaren geleden persoonlijk te Kaapstad gezien had en een aantal kleurenfoto's gemaakt had, die eventueel voor het boek "Genealogie en Heraldiek te Rhenen" gebruik mochten worden.

De schrijvers vonden dat deze nieuwe informatie in dit boek niet mocht ontbreken maar het betekende wél dat het uitkomen hiervan enkele maanden vertraagd zou worden.

Genoemde genealogie Klerck begint met een korte uitwijding over de herkomst van het geslacht. We lezen daarover het volgende:

"Dese famielje, oftewel twee jongelingen van dien naam, gebroeders, waren in dienst, in qualiteit van pages, bij Frederick, Paltsgraaf aan den Rhyn, die gekroont is tot koning van Bohemen, den 4 November 1616".

En voorts:

"... en is alzo deze familie Klerck uit het Koningrijk Bohemen en uit de stad Praag (bij overlevering). Alhier en heeft sig gesoutineert in aansien, schoon edel, dog sonder sig op den adel te proneren tot op den huidigen dag, 1790, in de Regeering der stad Rhenen".

Volgens de genealogie zou de naam eigenlijk moeten zijn 'van Petersheim', hetgeen zou verklaren waarom deze familie als wapen in zilver twee gekruiste zwarte sleutels voerde (de sleutel, het symbool van de apostel St. Pieter).

Hier kan op z'n minst een vraagteken bij geplaatst worden, omdat reeds in 1574, tevens volgens de genealogie, een CORNELIS GERRITSZ KLERCK te Rhenen voorkwam, en die in november 1585 reeds was overleden. Voor de Boheemse afkomst hebben we nergens anders aanwijzingen kunnen vinden.

De 'Genealogia Klerckiana' blijkt in Zuid-Afrika terecht te zijn gekomen via WILLEM JAN KLERCK, de oudste zoon van de Rhenense burgemeester DIRCK KLERCK en WILLEMINA JOHANNA MENTHEN. Van hem hangt in het het Kaapse Archief een wapenbord met 16 kwartieren, met ze volgende tekst:

"Willem Jan Klerck, geboren te Rheenen, in de Provincie Utrecht, den 20 Augustus 1766. Wierd Lieut. ter Zee 1783 in dienst van de Staten der Verenigde Nederlanden. Benoemd tot Kapit. Lieut. en Kommandant van 's Lands Fregat de Swaluw in de Oostindien in 1791, 1792-1793. Getrouwd met Aletta Wilhelmina Deneys den 17 July 1793 aan de Kaap de Goede Hoop, Wierd in 1804 Weesmeester en in 1814 Ontvanger van tienden en 's Heeren regten. Hertrouwd den 31 Maart 1817 met Catharina Maria Munnik".

ALETTA WILHELMINA DENEYS, de vrouw van WILLEM JAN KLERCK, was volgens hetzelfde wapenbord op 14 oktober 1774 te Sadraspatnam, 'op de kust van Koromandel', geboren als dochter van Mr. JACOB PIETER DENEYS, koopman in dienst van de V.O.C., opperhoofd te Sadrasputnam (in Voor-Indië) en tenslotte Pro Interim Friscaal aan de Kaap, waar hij op 29 augustus 1742 was geboren. Van laatstgenoemde zou, volgens het boekje het wapenbord in de kerk 'van Cabo de Goede Hoop' zijn opgehangen (is daar niet meer aanwezig).

in Holland werd de familie Klerck in 1831 in de adelstand verheven, doch zou volgens het Adelsboek in 1926 daar zijn uitgestorven. In Zuid-Afrika kan men echter nog leden van dit geslacht vinden in de omgeving van Kaapstad en in Transvaal.

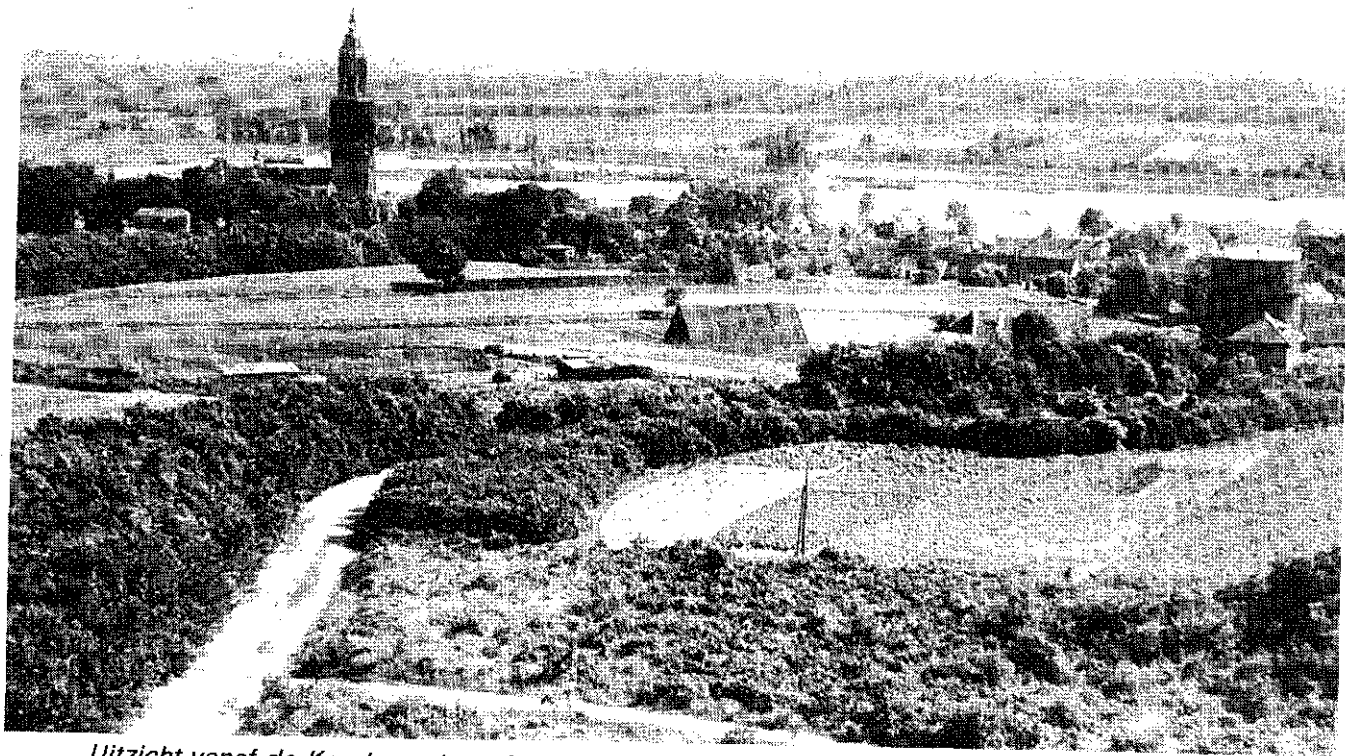
Door dit boekje konden de nodige genealogische puzzels bij Rhenense geslachten opgelost worden, maar kregen we ook toegang tot unieke wapenafbeeldingen, zoals die van de familie PALMERS (Palmerswaard is hier naar genoemd). Het behoeft geen betoog dat de schrijvers van het boek 'Genealogie en Heraldiek te Rhenen' verheugd waren met deze informatie, die gelukkig nog in het boek kon worden meegenomen, inclusief een aantal gekleurde wapenafbeeldingen (via de heer J. de Wit).

Noten

1. Dr. A.J. de Jong en C.L. van Otterlo, 'Genealogie en Heraldiek te Rhenen', verschijnt eerste kwartaal 1996.
2. C. Pama, 'Klerckiana aan de Kaap', Gens Nostra 1957.
3. Genealogia Klerckiana, Kaapse Archiefbewaarplek, inv. A445.

De wapens van Martha Hillegonda Margarita Klerck, overl. 1720, en haar echtgenoot Johan Palmers.

Uitzicht vanaf de Koerheuvel op de Rijn. Links de stadskern van Rhenen, geheel rechts de gashouder aan het Paardenveld.

DE STRATEN- EN WEGENAMEN VAN RHENEN

H.P. Deys

Deel IV: vervolg K-M

K.

Klein Dikkenberg (Achterberg)

Reeds in de zestiende eeuw wordt het landgoed Dickenberch of Dikkenberg genoemd en het is misschien nog wel ouder. De stichting Gast- en Weeshuis bezat hier een perceel grond. Hierop hebben twee boerderijen gestaan langs verbindingspaden tussen de Oude Veensegrindweg en de Cuneraweg. De ene boerderij heette Klein Dikkenberg, de andere, iets zuidelijker groot Dikkenberg. De beide verbindingspaden zijn naar de oude boerderijen vernoemd. Sinds 1994 is Klein Dikkenberg afgesloten voor alle verkeer, Groot Dikkenberg was reeds veel langer afgesloten. Zie ook bij Groot Dikkenberg.

Klepperstraat (verouderd)

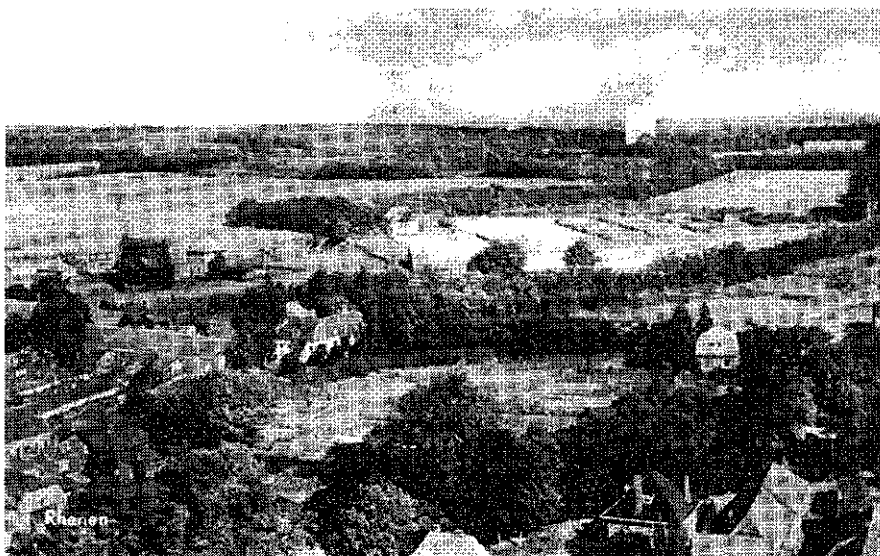
Oude benaming (begin van deze eeuw) voor de Koningstraat, die toen ook wel Schoolstraat werd genoemd, omdat de ULO-school zich toen in de Koningstraat bevond. De naam Klepperstraat houdt vermoedelijk verband met de klepperman, die hier vroeger gewoond moet hebben. Een klepperman was een soort nachtwaker, die 's nachts door de stad de ronde deed, en na het ratelen met de klepper de tijd omriep: "Ellef heit de klok, de klok heit ellef". Een dergelijk beroep stamt nog uit de Middeleeuwen en Rhenen heeft tot aan het begin van de eeuw een klepperman gekend. De laatste Rhenense klepperman (tot ca. 1918) was Brandt van Dijk, die overigens in de Herenstraat woonde (zie 'Achter Berg en Rijn' afb. 315).

Kloostergang

Raadsbesluit van 29-3-1955. De verbindingsweg tussen Kloostersteeg en Hofsteeg kreeg de naam Kloostergang, nadat het voorstel Kloosterhofje was afgewezen. Zie verder bij Kloosterstraat.

Kloosterstraat

Vastgesteld bij raadsbesluit van 28-6-1955. De oorspronkelijke naam luidde Kloostersteeg, zoals eerder was vastgesteld bij raadsbesluit van

Gezicht op de Koerheuvel vanaf de Cuneratoren. De voormalige Gasfabriek, de gashouder aan het Paardenveld, is van 1925.

De Koningstraat, ca. 1935.

31-3-1953, hoewel de naam reeds veel ouder is. In 1955 stelden de bewoners van deze steeg de kwestie aan de orde, dat het woord 'steeg' in de binnenstad van een vooruitstrevende gemeente eigenlijk een verouderd woord is, dat niet meer past in het kader van de gemeente. Daar kwam tevens bij dat zij het niet erg prettig vonden, aan familie, vrienden en andere bekenden het adres Kloostersteeg te moeten vermelden. De raad stemde met dit verzoek in, te meer daar de benaming -steeg doet denken aan een doodlopende weg of slob. De Kloostersteeg vormt daarentegen de verbinding tussen de Frederik v.d. Paltshof en het K.E. Plantsoen. Besloten werd de naam Kloostersteeg om te zetten in Kloosterstraat, en tevens alle andere stegen: Hofsteeg, Servetsteeg en Steilesteeg te hernoemen in -straat. Nog in januari 1942 adviseerde Ir. C. Pouderoen, de leidinggevend architect bij de wederopbouw van Rhenen, de uitgangen op -steeg te handhaven, i.p.v. -straat.

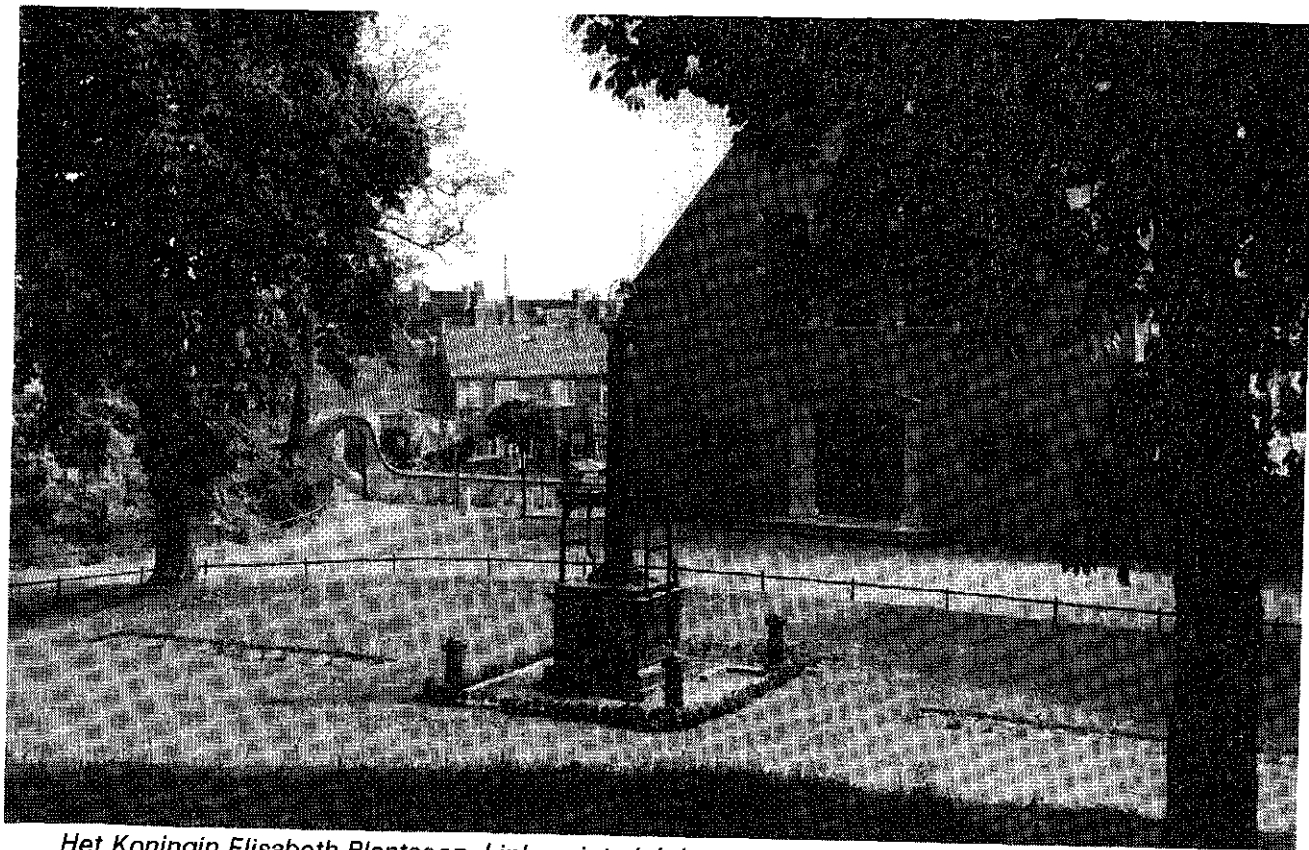
De naam Kloostersteeg houdt verband met het klooster van St. Agnes of Agnietenklooster, dat gestaan heeft op de huidige plek van het appartementenflat 'Het Koningshuis'. Het klooster, dat reeds uit een oorkonde van 1388 bekend is, werd na de Hervorming, toen het trouwens nauwelijks meer bewoond werd, in 1603 door de Utrechtse Staten overgenomen en in 1629 verkocht aan Frederik V van de Palts, die het liet afbreken en er zijn 'Koningshuis' bouwde.

Koerheuvel (niet in gebruik)

Volgens raadsbesluit van 6-6-1972 zou dit een weg, evenwijdig lopend aan de geprojecteerde De Tangh, tot aan het Paardenveld moeten worden. Tot nu toe is deze naam echter niet in gebruik genomen. De naam 'Tangh' heeft nooit een officiële vernoeming gekregen voor een weg in dit gebied. Het is een oude veldnaam voor het gebied ten westen van de Koerheuvel.

De Koerheuvel is met zijn 51 m hoogte een van de hoogste punten in de nabijheid van de stadskern. Het hoogste punt van de gemeente is de bijna 63 m hoge Elsterberg.

De hoogte Koerheuvel diende in vroeger tijden als een verspietersheuvel, vanaf deze plaats had men een goed uitzicht over de stad. Het oude-Nederlandse werkwoord 'coeren' of 'coiren' voor spieden, uitkijken, wachtlopen, speciaal van iemand die op een hoogte of een toren staat. In 1588 werd door de Rhenense stadsregering besloten op de Cuneratoren 'een cour ofte waecker te setten'. Ook thans nog biedt de Koerheuvel een mooi panorama, maar dan moet men wel boven op het dak van het nieuwe appartementenflat gaan staan. De watertoren De Koerheuvel,

Het Koningin Elisabeth Plantsoen. Links, niet zichtbaar, staat de molen. Op de voorgrond de oude Raaijeput, de waterpomp die onderaan de Molenstraat gestaan heeft, en na een tijd op het Plantsoen gestaan te hebben voor oud roest werd verkocht. Achter de pomp loopt het Molenpad naar de Fred. van de Paltshof.

waar nu het appartementenflat in is gevestigd, werd gebouwd in 1935. In 1346 had bisschop Jan van Arkel de stad Rhenen door muren omringd. Op bepaalde afstanden werden de muren later voorzien van torens, die de naam droegen van De Hollentoren, De Thijmenstoren, Den Oven, De Gevangentoren, De Spijnderstoren en De Toltoren. Een aantal straten in de wijk Koerheuvel is naar deze torens vernoemd.

Koerheuvelweg

De zijweg van het Paardenveld in de richting van de Koerheuvel, de tot appartementenflat omgebouwde voormalige watertoren, maar ook een weggetje bezuiden de Koerheuvel, dat verder naar het westen afbuigt, heet volgens de Rhenense stadsplattegrond Koerheuvelweg.

Koesteeg (Veeneind)

Een in het noorden van de gemeente liggend pad dat vanaf de Spoorlaan in zuidwestelijke richting naar de Cuneraweg loopt. De ouderdom en de herkomst van de naam zijn niet bekend, maar de naam zal, in dit agrarische gebied, wel afkomstig zijn van een pad, speciaal voor koeien.

Koningin Elisabeth Plantsoen

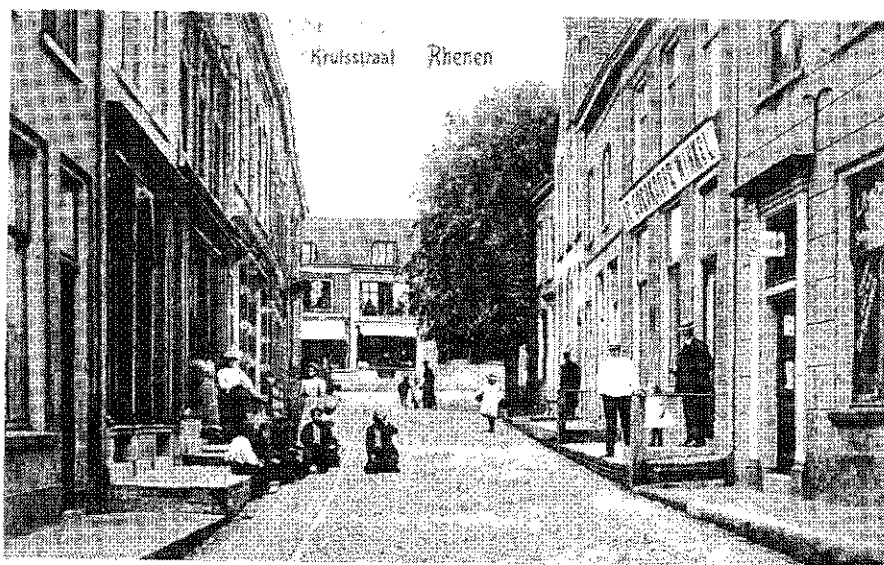
In 1873 werden de oude Rhenense stadswallen geslecht, waardoor plaatsruimte beschikbaar kwam om een plantsoen aan te leggen. Dit plantsoen kreeg de naam van de echtgenote van Frederik de Vijfde van de Palts, de dochter van Jacobus I van Engeland: Elisabeth Stuart, die leefde van 1596-1662. Zij had de bijnaam van 'Winterkoningin' (als echtgenote van de 'Winterkoning') en zij heeft enkele jaren in het Koningshuis aan de Frederik van de Paltshof gewoond.

Koninginneweg (Elst)

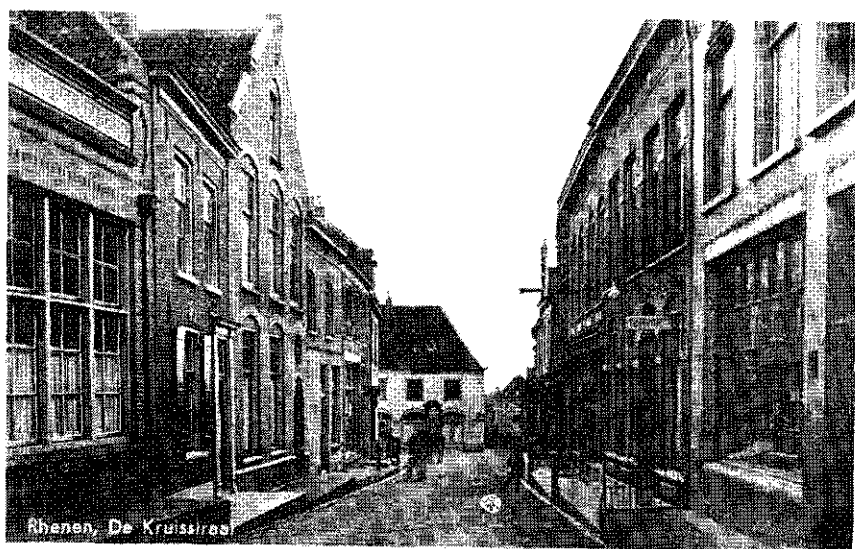
Raadsbesluit 25-8-1987. Zie verder bij Prinsenweg.

Koningshof

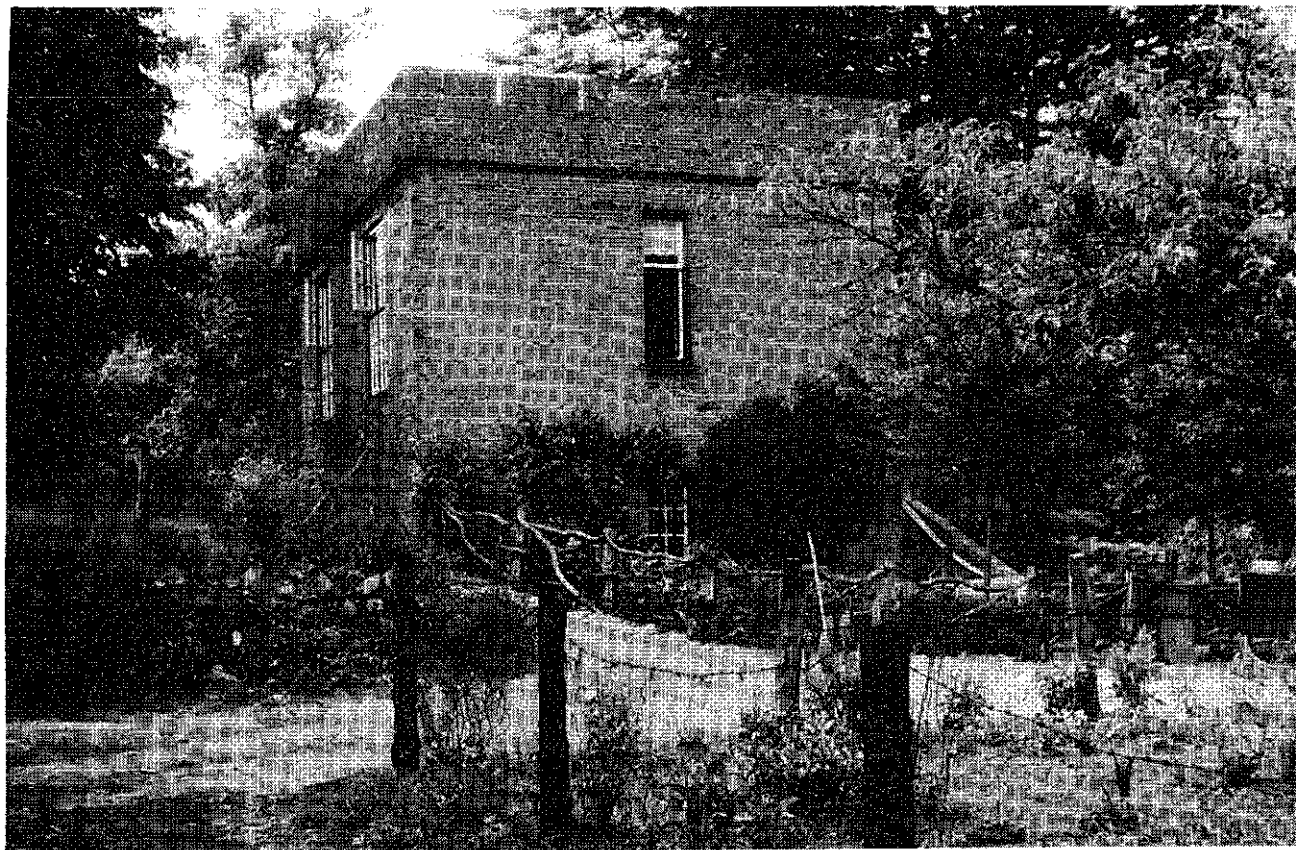
Raadsbesluit 21-12-1948. Op verzoek van de toekomstige bewoners van het straat- of pleingedeelte van het 'veemarktterrein' werd deze nieuwe naam vastgesteld voor dit gebied, dat begrensd wordt door de Cuneratoren, een deel van de stadsmuur (Doelenwal), en aan de noordzijde door de toen nog in aanbouw zijnde huizen en de Fred. v.d. Paltshof. Bij het opmaken van het wederopbouwplan waren de namen Doelenwal, Koningshof, Teldershof en Rozenhof voorgesteld. Het werd dus uiteindelijk Koningshof.

De Kruisstraat, met uitzicht op de Heerenstraat, anno 1910.

De Kruisstraat was vóór de oorlog veel langer dan thans, omdat tijdens de wederopbouw de Fred. v.d. Paltshof een stuk naar het zuiden werd verlegd. Midden achter staat het pand, dat na de wederopbouw brandweerkazerne werd en thans het Gemeentemuseum 'Het Rondeel' huisvest.

De Koningstafel, de thans grotendeels ontmantelde boswachterswoning op de Grebbeberg.

Koningstafel (verouderd) (Achterberg)

Oude adres-aanduiding voor de woning bovenop de Grebbeberg, de Koningstafel.

Koningstraat

In 1740 reeds vermeld, maar ook wel Koninkstraat genoemd. De naam houdt mogelijk verband met de Winterkoning Frederik de Vijfde van de Palts. In het lidmatenboek van de Herv. Kerk uit 1654 komt de naam niet voor, maar vermoedelijk wordt in dit boek met 'Achter het Gasthuijs' dezelfde straat bedoeld.

Korenbloemstraat

Raadsbesluit 27-3-1963. Rekening houdend met de vroegere uitspraken van de raad om in deze nieuwbouwwijk bloemen en heesters te vernemen, werd gekozen voor dergelijke namen. Het gedeelte van de Anjerlaan in zuid-westelijke richting langs de Israëlitische begraafplaats naar de Domineesberg, uitkomende bij de boerderij van de heer Van Doorn, kreeg de naam Korenbloemstraat.

Kruiponder (verouderd) (Achterberg)

Een vooroorlogse aanduiding van een hofstede aan de Maatsteeg 12, waar de familie Van der Vliert woonde. Deze hoeve is in de strijd om de Grebbelinie in mei 1940 verloren gegaan.

Kruisstraat

Vroeger Cruisstraat. Deze straat wordt in 1602 reeds vermeld. Het is niet bekend of deze straat iets te maken heeft met een middeleeuwse Kruisweg of dat het gewoon een straat was die als een kruis op de Herenstraat stond. De Kruisstraat was vóór de oorlog een stuk langer dan tegenwoordig, omdat de huidige Fred. v.d. Paltshof, toen nog een deel van de Heerenstraat, veel smaller was, waardoor de Kruisstraat veel eerder begon.

Kuilweg

Deze naam is afgeleid van de grote kuil, die lange tijd heeft gelegen onderaan het Paardenveld. Hierin of hieraan stond de meubelfabriek van Van de Waal, die in 1930 afbrandde. De kuil is in 1940 gedicht met het stadspuin dat na de verwoestingen van Rhenen van mei 1940 overbleef.

De Kuilweg, ongeveer 1958. In het Wederopbouwplan van 1940 was hier aanvankelijk een slachthuis gepland.

L.

Laan 1940

Oude, tijdelijke benaming (ca. 1943, in 1944 reeds Emmalaan genoemd) voor de Emmalaan, de laan die uitkomt op de Candialaan. Het was sinds januari 1942 verboden straten vernoemd te hebben naar levende leden van het Koninklijk Huis. In dit verband moest voor de Wilhelminastraat een andere naam worden gezocht. Men koos voor de Schoolstraat. Waarschijnlijk is de naam Emma gekozen om toch een straat met de naam van een lid van het Koninklijk Huis te bezitten. Koningin Emma, de grootmoeder van koningin Beatrix, overleed in 1934.

Lage Weteringsteeg (verouderd) (Achterberg)

Verouderde benaming voor een deel van de Weteringsteeg welke in de oorlog nog in gebruik was.

Langs de Trambaan (verouderd)

Oude benaming (begin van deze eeuw) voor de huidige Trambaanweg.

Larekamp (Elst)

Raadsbesluit van 6-6-1972. Een geprojecteerde weg in het uitbreidingsplan 'Het Bosje', lopend vanaf de Schoolweg nabij perceel 75 in westelijke richting tot de geprojecteerde De Kievit. De naam Larekamp is afkomstig van een oude tabaksplantersfamilie te Elst. Deze heeft grote invloed gehad op de tabaksteelt, waarvan een groot deel van de Elsterse bevolking heeft geleefd.

Larikslaan

Raadsbesluit van 24-3-1959. Zie bij Domineesberg. Zie ook bij Lijsterbeslaan.

Levendaalse laan (Achterberg)

Een oudere benaming (1929) is ook wel Levendaalsche steeg en deze naam stamt dan ook reeds uit vroeger eeuwen. Op kaarten van Marcelis van Oort uit 1602 staat de Levendaalse steeg reeds vermeld. Het is de weg die loopt van de Cuneraweg in noordoostelijke/oostelijke richting tot aan de Maatsteeg. De naam is afkomstig van het landgoed, dat gestaan heeft in de hoek van de Cuneraweg en deze laan. Thans staat in deze hoek een boerderij met de zogenaamde '1000-jarige' linde.

Levendaalse weg (Achterberg)

Ook wel Laarse weg geheten. De weg loopt vanaf de grens van de bebouwde kom van Rhenen over de Laarse berg achtereenvolgens in oostnoordoostelijke en noordnoordoostelijke richting tot de Cuneraweg. De weg vormt in feite de zuidelijke verlenging van de Levendaalse laan. Op oude kaarten wordt geen onderscheid gemaakt tussen de Levendaalse weg en de Levendaalse Steeg.

Lindenlaan

De naam is sinds 1920 in gebruik, toen het plan Vreewijk werd uitgevoerd. In februari 1934 is de naam Lindenstraat gewijzigd in Lindenlaan. De laatste woningen van de Lindenlaan zijn van 1950.

Luitjesweg (Achterberg)

Bij raadsbesluit van 12-10-1937 is de naam Lutjesweg veranderd in Luitjesweg. Deze weg loopt van de Bergweg in noordnoordoostelijke richting tot aan de Bovenweg.

De naam Luitjes of Lujtjes houdt verband met de Luytjescamp, een voormalige hofstede in de hoek tussen de Bergweg en de Nieuwe Veenendaalseweg. Deze hofstede, die reeds wordt genoemd in een acte van 1708, maar wel veel ouder zal zijn, werd bewoond door laten, luiten (luitjes) of lieden. Dit waren onderhorigen die in een ondergeschikte betrekking tot een Heer stonden.

Lupinestraat

Raadsbesluit van 27-3-1963. Zie bij Korenbloemstraat. Het is een zijweg van de Papaverstraat en loopt langs de Israëlitische begraafplaats in noordelijke richting naar de Rozenlaan.

Lutjesweg (verouderd) (Achterberg)

De naam Lutjesweg werd bij raadsbesluit van 12-10-1937 veranderd in de juistere naam Luitjesweg, zie aldaar.

Lijnweg (Achterberg)

In 1937 werd de naam Lijnweg Noord-zijde gewijzigd in Lijnweg Oostzijde, en Lijnweg Zuid-zijde in Lijnweg Westzijde. In de nieuwe verordening van 1953 tot vaststelling van de namen van straten etc. werd onder meer besloten de nieuwe naam Lijnweg in te voeren.

In verband met het gereedkomen van de noord-zuidverbinding vanaf de Cuneraweg (2e poort) tot aan de Rijn kon de naam Lijnweg WZ verval-

len. De Lijnweg Westzijde en Oostzijde werden vervallen verklaard en gecombineerd in 'Lijnweg', lopende via de 2e poort in noordwestelijke richting naar de zuidelijke Meentsteeg. De nieuw aangelegde weg vanaf de Rijn tot de Achterbergsestraatweg (het zg. spoorgat) had nog geen naam. Voorgesteld werd hier ook de naam Lijnweg aan te geven. De toenmalige naam Lijnweg voor het gedeelte van de 2e poort tot de Zuidelijke Meentsteeg werd niet gelukkig geacht sinds de nieuwe weg en de Cuneraweg (vanaf de poort in de richting Veenendaal) in elkaar overgingen. Een buitenstaander zou hier nooit de 'Lijnweg' kunnen vinden. Omdat in de volksmond reeds de naam 'Achter de Lijn' bestond, werd aldus besloten op 7-2-1957. De Lijnweg vormt dus het gedeelte vanaf de Rijn tot de Cuneraweg (2e poort). Zie ook 'Achter de Lijn'.

Lijsterberg

Raadsbesluit 24-3-1959. Zie bij Domineesberg. De naam houdt geen verband met de bekende zwarte vogel, doch met de familienaam van het bekende Rhenense geslacht Lijster, dat in Rhenen sinds ongeveer de veertiende eeuw tot aan vorige eeuw vele burgerlijke en kerkelijke functies heeft bekleed. Landelijke bekendheid genoot Gerard Lijster, geneesheer en letterkundige, die leefde ca. 1550 en hoogstwaarschijnlijk ook te Rhenen werd geboren.

De eerste 10 flats aan de Lijsterberg (bij de Valleiweg) werden in 1960 gebouwd. Het grote flat met 48 eenheden is van 1965.

Lijsterbeslaan (niet in gebruik)

Volgens een besluit aan de Raad van november 1947 werd deze naam verbonden aan de toen nieuw aan te leggen weg achter de ULO school. De naam wordt tegenwoordig niet meer gebruikt, want in 1959 werd gekozen voor Larikslaan.

Lijsterengweg (Achterberg)

Vroeger Lijsteringeweg. Een bosweg in het Remmersteinse Bos, lopend vanaf de Nieuwe Veenendaalseweg (ongeveer tegenover de Bremlaan) langs de oude Lijstereng naar de Autoweg. De Lijstereng is een eng, die in de 16de eeuw in het bezit was van de familie Lijster. Zie ook bij Lijsterberg.

M.

Maatsteeg (Achterberg)

De Maatsteeg loopt van de Veenweg (in het noorden) bij 'De Rimboe', tot aan ca. 50 m na de brug over de Grift. Hier komt de Maatsteeg samen met de Haarwal in de richting Wageningen en de Zijdvang in de richting Nude. De weg is op zich zeer oud, maar was aanvankelijk veel korter. Op enkele kaarten van Marcelis van Oort uit 1602 staat een klein gedeelte van deze weg aangegeven. Op de Wegenlegger van de Provincie Utrecht van 1854 liep de Maatsteeg vanaf de Levendaalseweg tot aan de Friesesteeg.

De weg liep nog in 1941 vanaf de Levendaalsesteeg tot aan de Friese-steeg en men kon toen niet verder in noordelijke richting. Deze weg is pas na de oorlog doorgetrokken. In 1952 kregen het gedeelte gelegen tussen Friesesteeg en Zuidelijke Meentsteeg, en het gedeelte vanaf de Levendaalse Steeg over de betonbrug tot aan de Zijdvang de bestemming 'openbare weg'.

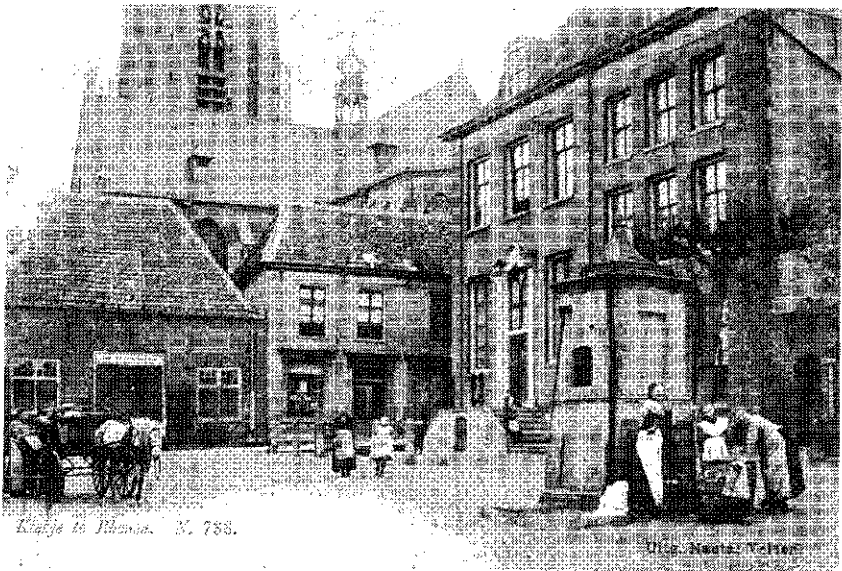
De naam 'Maat' houdt verband met 'De Maten', een oude naam van een weiland in de Achterbergse Hooilanden. Een maat of made (Engels meadow) betekent 'land, waarvan gras gemaaid wordt', dus een weiland. In Noord-Holland en Friesland betekent het ook een dagmaat (2/3 morgen of 400 roeden), d.w.z. de hoeveelheid weide die door één man per dag kon worden gemaaid.

Magnolialaan (niet in gebruik)

Voorstel van B en W van 13-6-1961. Oorspronkelijke naam voor een van de zijwegen van de Beukenlaan. Zie verder bij Forsythialaan. De raad vond deze naam te ingewikkeld en uiteindelijk is toen voor de naam Ericalaan gekozen.

Majoor Jacomettiweg

Raadsbesluit van 27-10-1992. In het bestemmingsplan Rhenen-Oost een nieuwe straat, die vanaf de Candialaan in zuid-oostelijke richting loopt, afbuigt in westelijke richting en vervolgens weer op de Candialaan uitkomt. De voorkeur bestond voor een naam die gerelateerd was aan het vrij recente historische verleden, te weten de strijd op de Grebbeberg tijdens de meidagen van 1940, waarbij veel jonge Nederlandse militairen moedig en dapper hebben gestreden tegen de Duitse overmacht en dit helaas veelal met hun leven moesten bekopen. In aanmerking kwamen de leiders van de beide bataljons van het 8e regiment Infanterie, die

De markt rond 1905. Vrouwen doen de was bij de pomp. Links de melkboer voor het Waaggebouw, daarnaast de winkel van Lammens, later Oldenhof. Achter de pomp het Oude Raadhuis.

De Molenstraat anno 1935.

beiden tot hun laatste kogel hebben gestreden en ter plekke zijn gesneuveld: majoor Landzaat en majoor Jacometti. De straat zou dan in twee delen worden vernoemd naar elk van de beide commandanten. Omdat de nazaten van de eerstgenoemde indertijd niet te achterhalen waren, werd gekozen voor naamgeving aan de tweede genoemde: maj. J.H.A. Jacometti. In het boek "de strijd om de Grebbeberg" van maj. Brongers zijn de historische feiten vastgelegd.

De dochter van wijlen maj. Jacometti, mevr. M. Barrau-Jacometti heeft deze weg op 16 december 1993 naar haar vader mogen dopen.

Margrietstraat (Elst)

Raadsbesluit 2-10-1956. Verbinding tussen de Beatrixstraat en de Irenestraat.

Markt

Moderne benaming voor het plein ten zuiden van het Oude Raadhuis. De benaming is feitelijk onjuist, omdat hier nooit markt werd gehouden. Wél was hier tot aan ongeveer de dertiger jaren de vismarkt. In 1741 werd er 'tot gerief der marktluijden' een afdak gebouwd. Zie verder bij Vischmarkt.

Meentsparrenweg

Deze weg, lopend door de sparren in de Achterbergse Meent, kreeg in 1937 deze naam.

Meentsteeg (verouderd) (Achterberg)

Op 16 mei 1615 wordt in het raadsverslag vermeld: '... dat genich Achterbergers en nochte nijemant anders met hare schaepen van nu voorten en sullen vermogen te weijden ... den nieuwen wech, noch inde Stadts torff gemeent, maer gehouden zijn te weijden tusschen de Dijckers gemeent ende den nieuwen wech...'. Is dit de Meentsteeg of de Friese steeg? Op de Wegenkaart van de Provincie Utrecht van 1854 staat een doodlopende weg van ca 200 meter, tegenover Remmerstein getekend, die de naam Meent Steeg draagt. Op een wandelkaart uit 1908 staat de Meentsteeg doorgetrokken tot aan de Weteringsteeg. Het is de huidige Zuidelijke Meentsteeg.

De Meent (stadsmeent of burgergemeent) is een gebied in Achterberg dat sinds 1315 in bezit was van de stad Rhenen, waar de burgers, maar ook boeren, een zeker algemeen recht op bezaten.

Meentwallen

Deze weg loopt parallel aan de spoorweg, even ten noorden ervan, en wel van de Noordelijke naar de Zuidelijke Meentsteeg. De ouderdom van de naam is niet bekend, maar de naam komt reeds voor op de gemeentekaart van 1936.

Meidoornlaan

In november 1947 werd voorgesteld de nieuw aan te leggen weg tussen Eikenlaan en Berkenlaan Meidoornlaan te noemen. Bij raadsbesluit van 25-5-1948 werd besloten de nieuw gereedgemaakte weg welke de verbinding vormt tussen de Berkenlaan en de Eikenlaan te noemen Meidoornlaan. Hier zouden volgens het plan 't.z.t.' meidoornbomen worden geplant. De eerste woningen zijn van 1950.

Mensostraat

De Mensostraat liep tot aan mei 1940 loodrecht op de Heerenstraat, en wel tussen de Muntstraat en het gemeentehuis, in de richting van het Plantsoen. Bij de Wederopbouw kwam er een nieuw straatje voor in de plaats, evenwijdig aan de Herenstraat, vanaf het Plantsoen naar de Muntstraat.

De naam houdt verband met de familienaam Menso, waarvan verschillende telgen een belangrijke rol in Rhenen hebben gespeeld. Ds. Johannes Menso was predikant alhier van 1687-1724. Zijn zoon Ds. Menso Johannes Menso was hier predikant van 1726-1733 en de kleinzoon Ds. Johannes Menso stond in de Cunerakerk van 1743-1769. Hendrik Menso was vele jaren (van 1735 tot aan zijn dood in 1780) afwisselend schepen, raad en burgemeester van Rhenen. Zijn zoon Menso Johannes Menso was schepen en burgemeester, afwisselend van 1787 tot 1793. Zijn zoon Dr. Hendrik Menso was medisch doctor te Rhenen en van 1843-1872 burgemeester. Hij was tevens lid van de Tweede kamer. Zijn zoon Johannes Christiaan Paulus Elisa Menso was kantonrechter te Rhenen en lid van de Provinciale Staten van Utrecht. Diens broer Jan is hier enige tijd gemeentesecretaris geweest. Het kantongerecht te Rhenen werd in 1870 opgeheven.

Middelbuurt (verouderd) (Middelbuurt)

Het is een oude aanduiding van huizen en boerderijen van bewoners in de Middelbuurt. Het is niet duidelijk, welke huidige wegen er onder vielen.

De naam was reeds eeuwen in gebruik, samen met de Boven- en Bene-

denbuurt, die vroeger in Rhenen maar tegenwoordig in Veenendaal liggen.

Middelbuurtseweg

Bij raadsbesluit van 12-10-1937 werden de namen Middelbuurtsche weg Oost-zijde en Middelbuurtsche weg West-zijde gewijzigd in Middelbuurtsche weg. De weg loopt van de Zuidelijke Meentsteeg in algemeen noordwestelijke richting tot de grens met de gemeente Veenendaal.

Middenlaan (Elst)

Een oost-west lopende bosweg vlak ten zuiden van de Elster berg in het Prattenburgsche bos, uitkomend bij de Galgenberg op de grens met de gemeente Amerongen.

Middenweg (Achterberg)

Een verbindingsweg achter het sportcomplex De Meent, tussen de Veenweg en de Middelbuurtseweg. Deze naam komt reeds op de gemeente-kaart van 1936 voor.

Mimosalaan

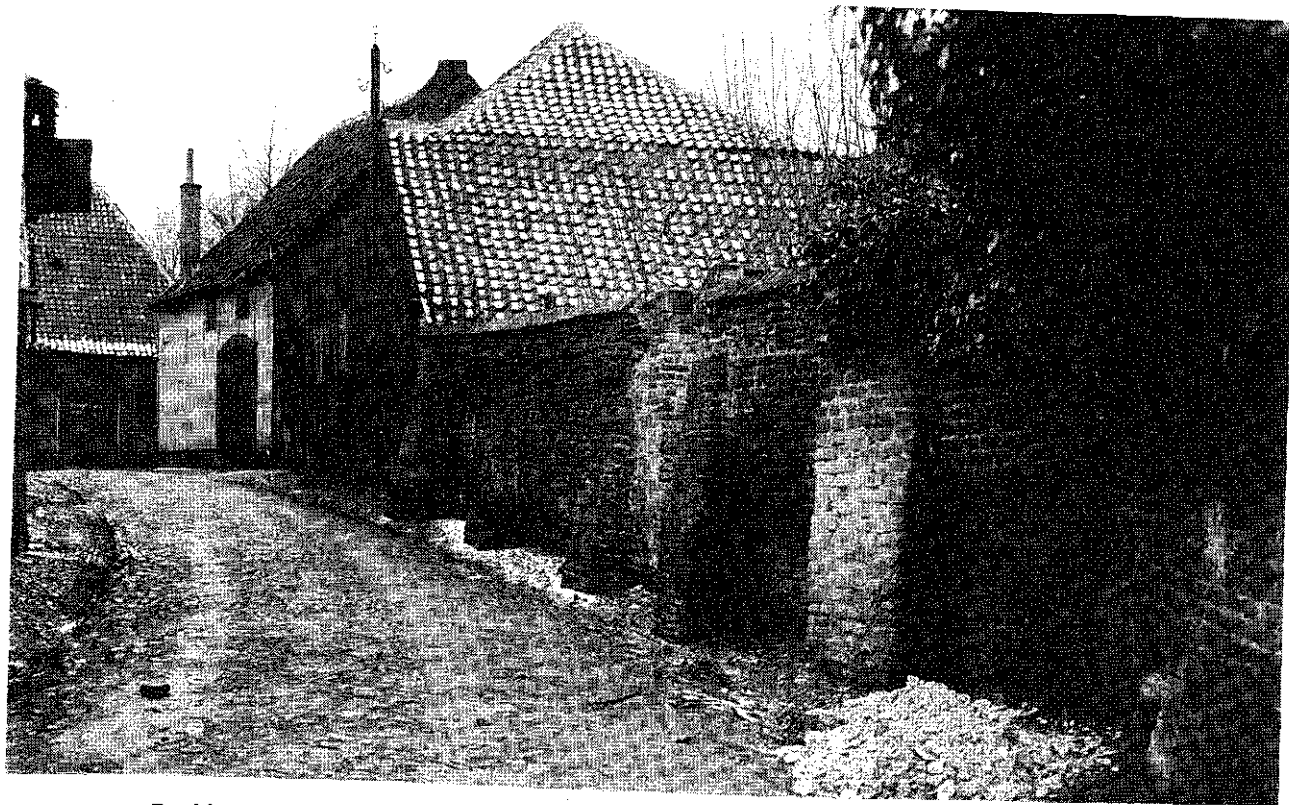
Raadsbesluit van 27-3-1963. Een weggetje lopend van de Ericalaan in noordelijke richting naar de Bergweg. Er staan geen huizen aan. Het betreft slechts een onbetekenend gedeelte van de vroegere Domineesbergweg. Daar de uitmonding van de Domineesbergweg op de Beukenlaan bij vroeger vergeleken wat verlegd is in westelijke richting en de Ericalaan op haar beurt loopt tot de kruising Beukenlaan-Rozenlaan, kwam het oude gedeelte van de Domineesbergweg los te staan van de nieuwe Domineesbergweg. Een naam als 'Verlengde Domineesbergweg' werd uit den boze geacht. Een aanvankelijk geopperd voorstel was Kamperfoelieweg, doch uiteindelijk werd het Mimosalaan.

Molenberg (verouderd)(Achterberg)

In het begin van deze eeuw de aanduiding voor het huis B135, de molen van Achterberg, waar toen Wanders de molenaar woonde.

Molenberg

Raadsbesluit 6-6-1972. Een weg in het bestemmingsplan Molenberg, lopend vanaf de Verlengde Platanenlaan, aanvankelijk in westelijke, daarna in zuidelijke richting. De naam houdt verband met het feit dat in de nabijheid een molen heeft gestaan. Zie bij Molenweg.

De Muntstraat in de twintiger jaren. Op de achtergrond het oude gebouwtje van Gemeentewerken. Hiernaast stond het Museum De Brakken.

Molenpad (Rhenen)

Bij de nieuwe verordening van 1953 tot vaststelling van de namen van straten etc. werd besloten de nieuwe naam Molenpad in te voeren voor het weggetje dat vanaf onderaan de Molenstraat (bij de HEMA) naar het Plantsoen loopt. Hoewel aanvankelijk de keuze was gevallen op de naam Bastionweg, werd op advies van Ir. C. Pouderoyen, de leidinggevend architect bij de wederopbouw van Rhenen, de naam Molenpad gekozen, omdat het in de bedoeling lag dit nieuw te maken straatje als een pad aan te leggen. Vóór de verwoesting van mei 1940 bestond dit weggetje nog niet, de Molenstraat sloot gewoon aan op wat toen nog de Herenstraat heette.

Vreemd dat er zowel in Rhenen als in Achterberg de naam Molenpad wordt gevoerd. De Raad is altijd zo zorgvuldig geweest, niet twee gelijk-luidende, laat staan gelijke namen toe te kennen.

Molenpad (Achterberg)

Een zijweg van het Ruitenpad, in noordelijke richting naar de Cuneraweg. Het is oorspronkelijk het verlengde van de Molenweg. Op de kaart bij de Gemeentegids heet het pad Molenpad, op de Huisnummerkaart van de gemeente heet het Molenweg. Ter plekke is geen straatnaambordje geplaatst en op een hier aan gelegen boerderij geeft een bordje aan, dat het hier Molenweg heet.

Molenstraat

De Molenstraat dank haar naam aan de standerdmolen, die sinds 1572 op de noordelijke stadsmuur staat. Het is niet bekend wanneer deze straat naar de molen werd vernoemd. Op een lijst van 1811 staat deze straat echter al bekend als Molenstraat.

Molenweg (Achterberg)

De Molenweg loopt in Achterberg van de Achterbergsestraatweg naar het Ruitenpad. Deze naam houdt verband met het feit dat er halverwege deze weg een korenmolen heeft gestaan, die in 1856 door Johannes Meijer, winkelier te Wageningen, werd gebouwd. De molen werd in het laatste oorlogsjaar door de Duitsers opgeblazen.

Muntstraat

De Muntstraat, ook wel Generaalssteeg geheten, dankt haar naam aan het feit dat Rhenen omstreeks 1364 van de Utrechtse bisschoppen het recht kreeg geld te slaan. Dit gebeurde in de 'Munt', gelegen in de Munt-

straat. De bisschoppen waren Floris van Wevelichoven (1378-1393), Frederik III van Blankenheim (1393-1423), Zweder van Kuilenburg (1423-1432), Rudolf van Diepholt (1432-1455) en David van Bourgondië (1456-1496), die het muntrecht naar 'zijn' Wijk bij Duurstede verplaatste. Al met al moet er dus in Rhenen gedurende ruim een eeuw een Munt geweest zijn.

De naam Generaalssteeg is afkomstig van het feit dat de Rhenense schout Mr. Balthasar Smissaert op de hoek van de Muntstraat en Heerenstraat heeft gewoond. De schout werd namelijk ook wel aangesproken als Hoofd-officier of als Generaal.

JAARVERSLAG 1995

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.

De Historische Vereniging heeft een interessant jaar achter zich. Het ledental liet een lichte groei zien, van rond 225 naar 240 leden. Het bestuur heeft een aantal wijzigingen ondergaan. De door het bestuur voorgestelde hr. A.J. van Drunen neemt de vacante plaats in van mw. Koning, hr. H.B. Gieszen heeft het secretariaatschap overgenomen van hr. H.E. Dekhuijzen, tijdens de jaarvergadering zijn mw. Ch. Delfin en hr. W.H. Strous herkozen. Met ingang van begin 1995 vinden onze lezingen plaats in de "Hof van Rhenen". Er zijn zes lezingen georganiseerd t.w.:

18-01-1995 Hr. G. Litjens over "De Grebbeberg en de Koningstafel". De historische en archeologische betekenis van de Grebbeberg, bekeken vanuit de visie van een natuurbeheerder.

16-02-1995 Hr. J. Klein Bleumink over "De bouwgeschiedenis van de Cunerakerk". Aan de hand van dia's is de geschiedenis van de bouw in kunsthistorisch opzicht, zowel uit als inwendig, uiteen gezet.

16-03-1995 Na de jaarvergadering is een film vertoond met een kort fragment over de oorlogstijd in Rhenen. Een en ander mede naar aanleiding van het boek "Bedreigd, Bezet en Bevrijd". Daarna heeft hr. C.J. Lammers gesproken over "Beeld en betekenis" van Rhenen in de nationale geschiedschrijving over WOII".

14-09-1995 Hr. A.P. Hendriks over "Gelders eiland". Het land tussen Rijn en Strangen. Aan de hand van dia's werd een beeld geschetst over het gebied in de omgeving van Lobith.

12-10-1995 Door omstandigheden kon de lezing van hr. P. Bosman over "Openbaar vervoer in de provincie Utrecht" geen doorgang vinden. In plaats daarvan sprak hr. Joh. Lagerweij aan de hand van dia's over 350 jaar boerderijbouw in de "Gelderse Vallei".

12-11-1995 Hr. H. E. Dekhuijzen aan de hand van dia's over de bouwgeschiedenis van het "Oude Raadhuis".

Binnen de vereniging is een werkgroep archeologie opgericht. Deze groep wil zich in de gemeente Rhenen actief met archeologie gaan bezighouden. Men is gestart met het behandelen van artefacten van het oude veerhuis en het stadscentrum.

Opnieuw zijn er drie nummers verschenen van Oud-Rhenen. In het Comité Open Monumenten Dag is de secretaris actief namens het bestuur. De vereniging is actief geweest op twee markten, te weten: de Koninginne-markt in Rhenen en de Historische Markt in Amersfoort.

In 1995 heeft het bestuur bij de gemeente Rhenen formeel bezwaar ingediend tegen de sloop van de 'Wilhelmina Mavo', maar de bezwaren werden, gezien de statuten, door de gemeente niet ontvankelijk verklaard. Uiteindelijk is, vooral door protest van de Cuypers stichting het linker ingangsgedeelte als alternatief bewaard gebleven. De vroegere zeepfabriek 'Rhenus' is gesloopt. Dankzij tijdige actie konden het glas-in-loodraam en het archief behouden blijven.

Al met al dus een actief jaar voor de vereniging.

Rhenen, 3 januari 1996

ing. H.B. Gieszen, secretaris

JAARVERSLAG 1995

Stichting Vrienden van het Gemeentemuseum 'Het Rondeel'.

Opnieuw een kort jaarverslag. De bedoelde herverkaveling -zie vorig jaarverslag- heeft ook dit jaar niet plaatsgevonden. Allerlei redenen zijn hiervoor aan te voeren, doch eventuele vragen hierover zullen op de komende jaarvergadering van de Historische Vereniging, in maart a.s. beantwoord kunnen worden.

Uit het licht gestegen financiële saldo -er zijn te weinig jaarlijkse betalende begunstigers- is dit jaar nog geen greep gedaan ten behoeve van nieuwe aanwinsten voor het museum.

Notarieel is de naamsverandering van het Streekmuseum in het Gemeentemuseum 'Het Rondeel' nog niet gepasseerd. In schrijf -of spreektaal zal men ook de omschrijving 'Museum Het Rondeel' kunnen gebruiken.

Rhenen, 3 januari 1996

H.E. Dekhuijzen, secretaris

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1995

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.

Inkomsten		Uitgaven	
Contributies '95		Verenigings- en	
216 x fl.25	5.400,00	administratiekn	686,43
Contributies '94	150,00	Oud Rhenen	4.033,07
Oranjemarkt	235,00	Lezingen (4x)	545,00
Losse verkoop	668,65	Zaalhuur (5x)	487,50
Introducées	42,60	Kamer v. Kooph.	61,00
Creditrente	0,63	Contr./abonn.	98,82
		Index "Mom"	1.144,63
		div. kosten	22,94
	-----		-----
	6.496,88		7.079,39
Saldi 31-12-'94	1.269,04	Saldi 31-12-'95	686,53
	-----		-----
	7.765,92		7.765,92
	=====		=====

Nog te betalen 31-12-1995:

1. Hof van Rhenen / zaalhuur november '95	100,00
2. Wegener / advertentie Rhenense Betuwse Courant	253,17

	353,17

Rhenen, 3 januari 1996

Willem H. Strous, penningmeester

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1995

Stichting Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel

Inkomsten		Uitgaven	
Jaarlijkse bijdragen, donaties	f 180,-	Kamer van Koophandel	f 61,-
Creditrente	f 5,57		
	-----		-----
	f 185,57		f 61,-
Postbanksaldo per		Postbanksaldo per	
31.12.1994	f 2269,43	31.12.1995	f 2394,-
	-----		-----
	f 2455,-		f 2455,-

A.J. de Jong, penningmeester.

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Vijftiende jaargang

Mei 1996

No. 2

INHOUD

Bierbrouwerijen in Rhenen	43
Mijn grootvader en de Rhenense goudschat	57
Nog eens een gang te Rhenen	69
De straten- en wegnamen van Rhenen - Deel V N-O	71
Rijwiel belastingplaatjes en ... Rhenens dialect	84

BIER BROUWERIJEN IN RHENEN

H. Dekker

Inleiding

Overal ter wereld waar graangebieden zijn wordt bier gebrouwen. Dat is al sinds de Oudheid zo. In onze streken wisten de Germanen ook dat je met gerst en haver meer kon doen dan brood bakken. Het bier werd door de huisvrouwen gemaakt; hierin kwam pas verandering omstreeks het jaar 800 n.C. Naast andere ambachten ontstond het beroep bierbrouwer, vaak uitgeoefend door kloosterlingen. Bier werd zeer gewild toen het verband tussen het drinken van vervuild water en het ontstaan van bepaalde ziekten duidelijk werd. Het in brouwprocessen gebruikte water wordt immers gekookt en is daardoor vrij van ziektekiemen. Bier werd in de Middeleeuwen door jong en oud als water gedronken: wel vierhonderd liter per hoofd van de bevolking per jaar. De lokale overheden gingen zich bemoeien met de kwaliteit en de prijs van het bier. Maar de interesse in het brouwvak werd vooral veroorzaakt doordat via de bieraccijns een grote bron van inkomsten ontstaan was. Er werd een soort indirecte belasting op de bierproductie geheven die het gruitrecht genoemd werd. Gruit werd gebruikt voor het kruiden van bier om smaak en houdbaarheid te verbeteren. Het kon bestaan uit verschillende mengsels van kruiden zoals gagele, rozemarijn, laurier, salie, koriander, tijm, dennenhars enz. Doorgaans werd de gruit door de landsheer of degene die het recht gekocht had, aan de brouwer geleverd en inclusief de belasting afgerekend. Veel steden kregen een gruit- of gruuithuis, sommige met een rosmolen en een mechanisme om de kruiden te stampen. De latere grutterijen waar o.a. boekweit, bonen en erwten verkocht werden, zijn ontstaan uit de middeleeuwse gruitbedrijven. Om fraude tegen te gaan werd verder bepaald dat er geen bier getapt mocht worden op de plaats waar het gebrouwen werd. Er ontstonden drie gilden: de brouwers, de bierdragers en de tappers.

D E B R O U W E R .

Vanaf 1300 werd het gruit geleidelijk vervangen door hop waardoor bier langer houdbaar bleef. Hamburg en omliggende plaatsen (o.a. Wismar) groeiden dank zij de nieuwe methode uit tot de grootste bierexportsteden van Noord Europa. In het kielzog werden ook Hollandse steden belangrijk in het voldoen aan de bierbehoefte. Gouda, Delft en Haarlem telden rond het jaar 1500 gezamenlijk meer dan 300 brouwerijen. Ook kleinere plaatsen hadden hun brouwerij. Een voorwaarde voor het oprichten van een brouwerij was de plaatselijke beschikbaarheid van grondstoffen, waarvan zuiver water de belangrijkste was. Geen wonder dat in 1819 meer dan een derde van de 678 Nederlandse brouwerijen in Noord-Brabant, waar schoon water volop aanwezig was, gevestigd waren. Inmiddels zijn de meeste verdwenen. In Rhenen zijn nauwelijks sporen van bierbrouwerijen te vinden; toch zijn er minstens zes geweest!

WEKEN VAN HET
GRAAN IN WATER

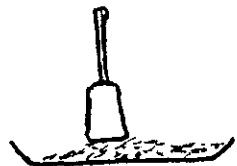
KIEMEN
OP DE VLOER

LITZEVEN VAN
DE KIEMEN

HEETE LUCHT
(LEEST)

STAMPEN VAN
DE MOUT

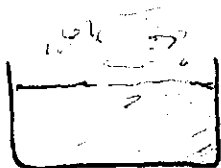
BESLAGKIIP, TOEVOEGING
VAN WARM WATER

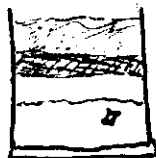
BROUWKETEL MET
GRUIT OF HOP

LITFILTEREN
"BOSTEL"

GISTING
IN DE GIJKUIP

FILTER.
HELEER BIER

IN DE VATEN

WD 1996

Het brouwproces in schema.

Het Agnieten convent

Zeer waarschijnlijk is er in het vroege bestaan van onze stad ook door huisvrouwen voor de eigen behoefte van het gezin bier gebrouwen. Het eerste bewijs voor het bestaan van koopbrouw in Rhenen stamt uit het jaar 1351: de stad kocht het recht van gruitgeld van de Ridders van de Duitse Orde. Deze Orde was gesticht tijdens de kruistochten en had in verscheidene plaatsen rechten en bezittingen gekregen. Hun Rhenense commanderij stond vlak bij de Westpoort. Of de Duitse Orde inkomsten via het gruitrecht verkregen heeft en of dit vanaf het begin voor de stadsbestuurders ook het geval was, is niet bekend. In een akte van 1388 is sprake van zusters die in Rhenen woonachtig zijn. Het waren Augustijner nonnen die in 1420 het Sint Agnes klooster of Agnietenconvent stichtten. In 1430 werd een stenen huis gebouwd naast het grondgebied van de Duitse Orde. De bezittingen werden in de volgende jaren uitgebreid. Inkomsten werden ondermeer verkregen uit de verkoop van bier. In genoemde akte staat dat in de brouwkelder een grote koperen brouwketel, twee setkuipen, een koelvat, een bak onder de kuip en twee trechters aanwezig waren. Het gebruik van een dergelijke inventaris wordt in het schema van het brouwproces weergegeven. Hoe lang het brouwvak voortgezet is, is niet bekend. In 1620 waren er nog slechts drie oude nonnen in het klooster aanwezig en in 1629 werd het gebouw afgebroken om plaats te maken voor het Koningshuis. Je mag veronderstellen dat, zoals het in zoveel kloosters traditie geweest is, de nonnen van het convent zich gedurende het bestaan van het klooster met brouwen bezig gehouden hebben.

Hoe ging het in een brouwerij in de Middeleeuwen toe? De eerste stap in het proces was het laten kiemen van graan; toen meestal rogge, haver of tarwe. Het werd in een stenen bak met water geweekt en daarna over de vloer uitgespreid, vochtig gehouden en regelmatig gekeerd. Zodra de kiemen maximaal dezelfde lengte als de korrel gekregen hadden, werd het kiemproces gestopt door droging op een van windluiken voorziene, goed geventileerde grote zolder. De groenmout werd vervolgens op een eest gedroogd en licht geroosterd. Een eest bestond meestal uit een rooster van wilgentakken dat zich in een kap boven een oven bevond en waar verhitte lucht doorheen kon stromen. Door te trappen en te zeven werden de kiemen verwijderd en daarna werd de mout grof gemalen en in de

brouwkuip met warm water gemengd en uitvoerig geroerd. Hierdoor werd het zetmeel in de korrels vrijgemaakt en opgelost. De bij het kiemen ontstane enzymen zorgden voor omzetting van de zetmeel in suikers. De korrelhulsjes werden uitgefilterd (dit afval wordt bierbostel genoemd en als veevoer gebruikt) en de oplossing oftewel de wort werd gekookt in de brouwketel waarbij de enzymen vernietigd werden. Aan het aldus gesteriliseerde en ingedikte brouwsel werd dan de genoemde gruit of later de hop toegevoegd. Het afkoelen gebeurde in de koelbakken. De laatste fase bestond uit gisting in een zogenaamde gijlkuip waarbij gistcellen de suikers omzetten in alcohol en koolzuur. Het bier werd in vaten gedaan en was daarna bijna klaar voor consumptie. In de vaten moest de gisting nog enige weken doorgaan. In latere eeuwen heeft gerst de andere granen grotendeels verdrongen. De omzetting van het zetmeel van gerst in suikers verloopt veel sneller dan dat van de andere graansoorten. De nonnen hadden verschillende mogelijkheden om aan water te komen: uit een put, de gracht of zelfs uit de Rijn die toen nog rein was. Het graan verbouwden ze zelf of kochten dit van de plaatselijke boeren. Het gruit moesten ze betrekken van de stadsbestuurders. Op overtreding stond een boete. Was er toen al een gruthuis of grutterij waar nu de Grutterstraat is? In veel steden danken straat of plein de naam aan het vroegere gruttersbedrijf; waarom zou dat in Rhenen niet het geval zijn?

Ook Kloosterstraat herinnert aan de aanwezigheid van de nonnen.

Het stampen van de kruiden en het grof malen van de mout zou in de rosmolen die eens in de Molenstraat gestaan heeft, waar nu een boetiek gevestigd is, plaats gevonden kunnen hebben. Hierin liepen de molenpaarden hun rondjes en zorgden er al doende voor dat molenstenen voor het malen van graan of een mechanisme voor het stampen van kruiden aangedreven werden. Er kon onafhankelijk van de wind gewerkt worden. De molen wordt in 1571 voor het eerst genoemd, nadat het in 1551 aan ene Gerrit de Wit, van beroep koster en tevens raadslid, verboden was een rosmolen te exploiteren. Als brandstof hebben de nonnen hout of, wat waarschijnlijker is, het in grote hoeveelheden nabij aanwezige turf gebruikt. Transport hiervan en van het eindprodukt, bier in vaten, kan zowel over land als via de Rijn plaats gevonden hebben. Grondstoffen en logistiek hoeven voor een succesvolle bierproductie geen belemmeringen gevormd te hebben.

De Grutterstraat in het begin van deze eeuw. De straatnaam wordt in 1788 genoemd, maar is waarschijnlijk veel ouder.

De Molenstraat waar eens, in het witte huis rechts, een rosmolen was. De foto is van net voor de oorlog.

De Pegel

Uit een rekening van het Heilig Sacramentsgilde anno 1462 blijkt dat ene Aert Sanderssens een brouhuys onder aan de Molenstraat exploiteerde. Het benodigde water zal hij wel uit de vlakbij aanwezige Raderput gehaald hebben. Over deze brouwerij is verder niets bekend. Een oude brouwerij waar wat meer gegevens van te vinden zijn is De Pegel. Dit is typisch een naam die met bier te maken heeft. Een pegel is een tinnen merkteken dat in de hals van aardewerken bierkruiken aangebracht werd om de juiste inhoud aan te geven. Het is een soort ijkmerk. Er heeft blijkbaar in Achterberg een boerderij en tevens brouwerij met deze naam op de zuidoostelijke hoek van de Friesesteeg en de Cuneraweg gestaan. Volgens een bepaling van het kapittel van kasteel De Horst moest Jacob van Renen voor zijn brouwerij genaamd De Pegel jaarlijks twee gulden betalen. Wanneer men met deze brouwerij precies begonnen is, kon niet achterhaald worden. Het kasteel werd in 1528 verwoest. Er staat een hoeve bij de derde poort met de naam De Pegel maar deze is van recentere datum. Het tappen van bier in de brouwerijen was verboden. Wie weet is dat gedaan in de verderop gelegen herberg De Stenen Kamer genaamd.

Hoe lang er in De Pegel gebrouwen is? Dit blijft voorlopig een open vraag, eveneens voor twee andere brouwerijen die volgens Gasthuisrekeningen van 1547/48 in de Visscherstraat gestaan hebben. Als brouwers werden respectievelijk Dirick de Vriese en Thonis van Ewijck genoemd. In het Gasthuis werd wekelijks scherbier afgebrauen, een dun bier dat naar ouder gewoonte van rogge voor de armen gebrouwen werd. In 1606 kwamen er op de lijst van Haardstedegeld, een belasting op het aantal schoorstenen, maar liefst vijf brouwerijen voor in het bezit van Cornelis Thonisz. Moll, Cornelis Henrixsz., Adriaen Dirxsz., Willem Rutgerssoen en Derck Jansz. Brouwer. De laatste kwam op een kerkrekening van 1572 nog voor als Dirck den Brauwer en in 1573 heette hij Dirck Jansz. Brauwer, wonende in de Visscherstraat. Naamsverschrijvingen waren meer regel dan uitzondering. Het heffen van allerlei soorten belastingen was ook regel. Het innen van bieraccijns werd jaarlijks door de stadsregering aan de meest biedende verpacht. De inkomsten waren niet onaanzienlijk: naar de huidige maatstaven gerekend ongeveer tweehonderdduizend gulden per jaar. Daar kwam het gruitgeld nog bij. De prijs van het bier werd officieel vastgesteld.

Bier mocht door de brouwers allen maar per vat verkocht worden. Op overtredingen stonden forse boetes. Bij de derde overtreding werd de productie stilgelegd. Bierdragers hadden het monopolie op het transport. In 1639 werden als gezworen bierdragers benoemd Jan Henrixsen, Bart de Leertauwer, Claes Petersen en Sander Dirxsen. Ook de tappers werden aan officieel vastgestelde prijzen gehouden. Stookte men met hout, dan moest dat wegens brandgevaar ontdaan zijn van bladeren. Het opslaan van de ook wel gebruikte brandstof hei was zondermeer verboden. Het voor het bier benodigde water mocht eind zestiende eeuw ook al niet meer uit de Raderput, Marktput of Cuneraput gehaald worden. Brouwemmers moesten geijkt worden. Regels in overvloed!

De Wijnberg

Dit is een eigenaardige naam voor een brouwerij. Een theorie waarom een brouwerij op de hoek van de Rijnstraat en de Visscherstraat (nu de Zuidwal) de naam De Wijnberg gekregen heeft, is dat er oorspronkelijk een berging voor wagens geweest zou zijn. De naam komt o.a. in Bolsward voor; wijn zou uit het Friese woord wein voor wagen voortgekomen zijn. Een andere mogelijkheid is dat een Duitse immigrant (Weinberg) de brouwerij gesticht heeft. Veel Wijnberg(en)s in Nederland zijn van Duitse afkomst. Maar het blijft gissen. Of De Wijnberg dezelfde is als een der vorengenoemde brouwerijen in de Visscherstraat, b.v. die van Derck Jansz. Brouwer, is niet bekend. Ook niet of de bierbrouwer die samen met de nabije bewoners van de Rijnpoort het in 1673 tegen betaling van veel geld, van de Franse bezetters gedaan kreeg dat hun poort niet opgeblazen werd al op de plaats van De Wijnberg woonde. Men mag aannemen dat er meer dan tweehonderdvijftig jaar in de benedenstad een brouwerij geweest is. De Wijnberg is waarschijnlijk afgebeeld op een aquarel van Daniel Kerkhoff en op een schilderij van Jan Weissenbruch die leefde van 1823 tot 1880. Het is het hoge huis, wat typisch is voor een brouwerij met eest, aan het einde van de straat rechts. Op de voorgrond een bierslede die diende om de vaten te vervoeren.

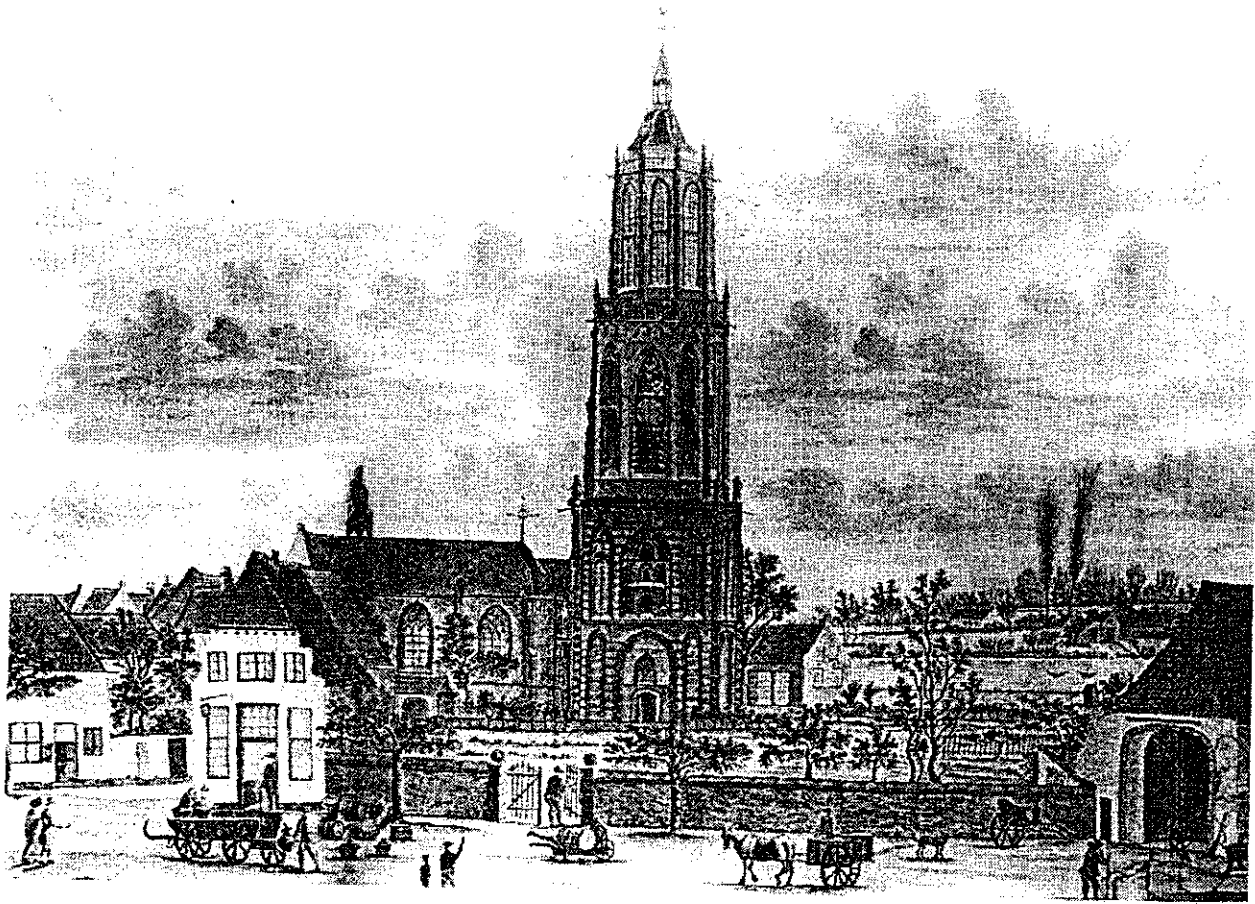
Hoek Visschersstraat en Rijnstraat geschilderd in 1813 door Kerkhoff. De mout werd vanaf de eest op zolder in de storkoker geschept en op straat opgevangen voor verder transport.

Hetzelfde punt ruim zestig jaar later vereeuwigd door Weissenbruch.

Nogmaals dezelfde hoek maar nu vanuit de Rijnstraat gezien in 1935.

Een bierwagen en vaten voor wat mogelijk een herberg was bij de Cunerakerk, getekend door G.C.Haakman

De Rhenensche Bierbrouwerij

„DE WIJNBERG”,

W. ED. W. HAKKERT,

levert prima Gerste,

DUBBEL GERSTE-

en Princesse-Bier.

W. LE CAVELIER,

Heerenstraat te Rhenen.

Manufacturen, Bedden, Dekens,
Matrassen, Zeil- en Wasdoek.

PARAPLUS EN CONFECTIES.

Een advertentie van De Wijnberg uit 1890

Pas vanaf begin 1800 zijn meer gegevens te vinden over De Wijnberg. In 1806 deed Hendrik Menso de brouwerij met kelder en schuur over aan Huybert Budding. In 1819 had de laatste een knecht, Wouter van Dolderen genaamd. Zijn dagloon was zeventig cent. Budding had weinig debiet en vroeg als aanmoediging aan de stadsbestuurders opheffing van de belasting. Hij was niet alleen met het brouwen productief: in één en hetzelfde jaar gaf hij drie kinderen aan, waarvan een bij de dienstmeid. Zijn zoon Willem zette de zaak voort en had in 1830 twee knechten Johannes Brandt uit Wismar en Dirk Moos uit Munster. Veel arbeiders uit de Duitse biersteden zochten indertijd hun heil alhier vanwege de hogere lonen. Hun vakmanschap werd alom gewaardeerd. Budding had een jaarproductie van 700 a 800 vaten beslag (wort). In 1837 vinden we een nieuwe eigenaar: Jan Rijersen van Schenkhof. Daarna duikt er een serie nieuwe eigenaars op. Na M.J. van Hengelaar in 1848 komen Crommelin en Cornelis Kruithof in 1852 (zij nemen naast de brouwerij ook een roerkuip en een ketel over); Roelof van de Waal in 1861 en tenslotte Willem Hakkert in 1875. De bierproductie is dan gedaald tot 500 vaten beslag. Willem komt in 1886 te overlijden maar z'n weduwe weet het nog vol te houden tot 1901. In dat jaar vertrekt ze naar Zaltbommel. Zo hebben vrouwen aan het begin en het einde gestaan van de bierproductie in Rhenen. In een advertentie uit 1890 wordt onder andere dubbel gerste aangeprezen, dat is een biersoort met verhoudingsgewijs veel alcohol. De gerst en de hop werden bijna zeker van elders aangevoerd.

In onze generatie is weinig overgebleven wat aan plaatselijke bierproductie herinnert. Ene Dirk den Hartog zou omstreeks de eeuwwisseling in de kelder of de schuur van de villa die op de hoek van de Utrechtse Straatweg en de Oude Veenendaalsche weg gestaan heeft, bier gebrouwen hebben. Bewijzen hiervan zijn niet te vinden. Er is in de dertiger jaren in samenwerking met de Landbouwhogeschool een proefproject geweest voor het telen van hop maar tot regelmatige verbouwing is het niet gekomen. Er zijn nog wel brouwers in Rhenen, d.w.z. families die deze naam dragen.

Ook in Amerongen en Veenendaal (Het Klaverblad) zijn de brouwerijen opgeheven. Wel is in Wageningen een ambachtelijke brouwerij gesticht, Onder De Linden. Hier worden tripel en bokbier gebrouwen. Men kan daarvan genieten in het oude cafe uit 1728 ernaast. Bent u nog sterker

geïnteresseerd in het brouwvak, dan is er de mogelijkheid om een brouwcurus te volgen bij De Muze in Veenendaal. Start: September 1996. Wie weet, staat er een plaatselijke brouwer op en kunnen we toch weer binnen afzienbare tijd van een echt Rhenens biertje genieten.

Bronnen:

Archief Gemeente Rhenen, diverse verslagen en registers

De Utrechtsche Volks-almanak van 1867

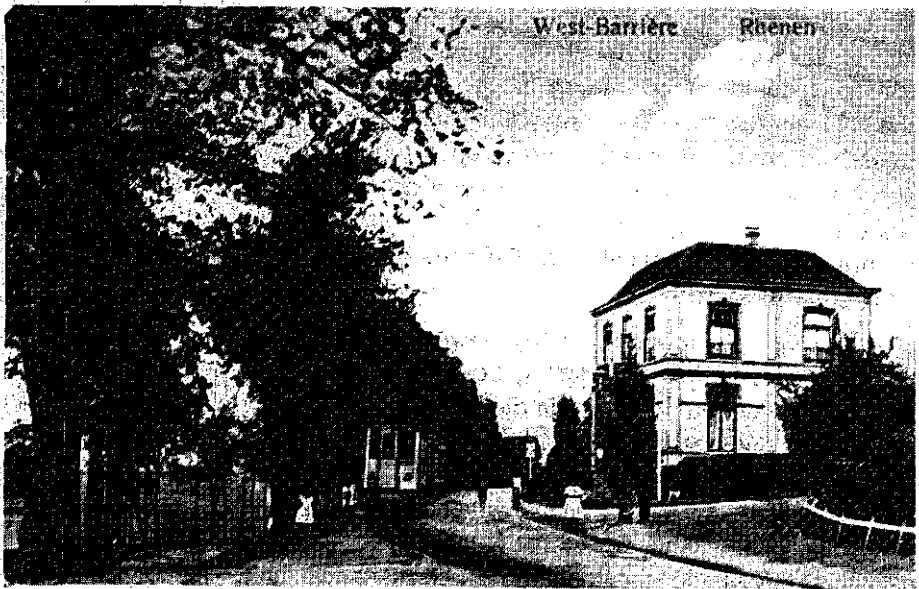
Artikelen J. van Iterson in jaarboekjes van Oud-Utrecht

Naar Rhenen en de Grebbe, G.J. Voortman, 1890

Rhenen en Omstreken, W.J. van Nas, 1906

Het Huis, uitgave no. 13 van 1915

Met dank aan H.P. Deys, A. Udo en R. van Doorn, allen te Rhenen

De villa Geertuida waar vroeger o.a. de families Udo en Den Hartog gewoond hebben en waar ook hier gebrouwen zou zijn.

MIJN GROOTVADER EN DE RHENENSE GOUDSCHAT

Geerteke de Haas

Mijn grootvader Willem Zanen was amateurarcheoloog. Hij woonde in Rhenen vanaf 1930 tot aan zijn dood in 1977.

Met zijn hobby verwierf hij de bijnaam "de Rhenense mol" omdat men hem zo vaak gravend bezig zag, op zoek naar kostbaarheden in de bodem. Zo ontdekte hij o.a. het Frankische grafveld (aan de westkant van Rhenen langs de Utrechtsestraatweg) waaruit de oudheidkundige dienst in Amersfoort zo onnoemelijk veel schatten tevoorschijn heeft gehaald, en waaraan uitgebreide tentoonstellingen zijn gewijd.

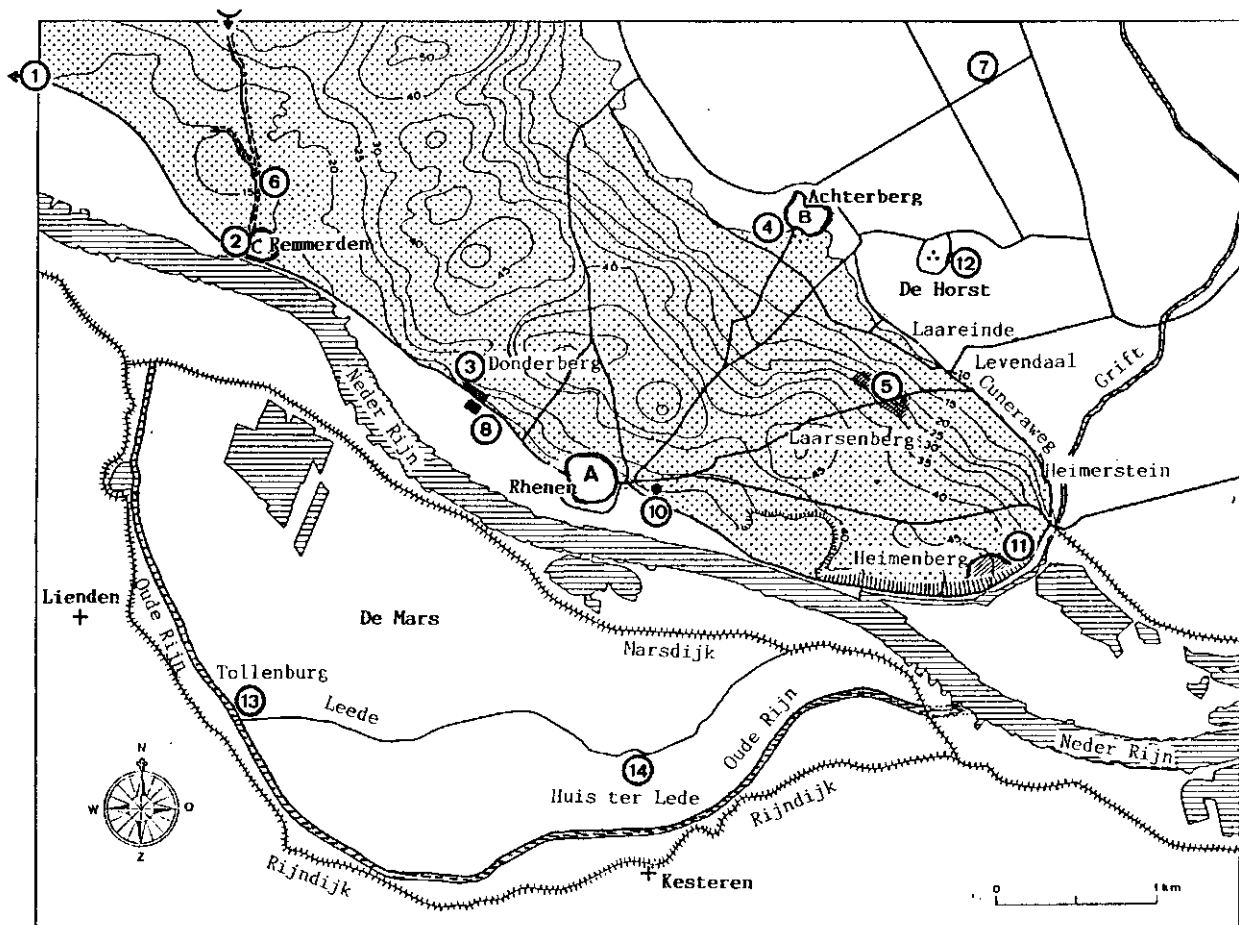
Later, toen zijn grootvader oud en gepensioneerd was en zich al lang niet meer bezig hield met het omwoelen van het Rhenens grondgebied, vertelde hij mij over zijn vondsten. Over dat Frankische grafveld kreeg ik niet zo heel veel te horen, en ook over veel andere leuke en interessante ontdekkingen was hij niet overdreven spraakzaam. Er was iets dat voor hem veel belangrijker was om over te vertellen aan zijn kleindochter en dat was de Rhenense goudschat. Daar raakte hij niet over uitgepraat.

In de tijd dat ik zijn verhalen te horen kreeg wist vrijwel iedereen in Rhenen waar en wanneer de goudschat was gevonden en wat een bijzondere verhalen er werden verteld over de vindplaats. Er was al zoveel over geschreven en over gepraat dat er weinig nieuws meer te vermelden viel.

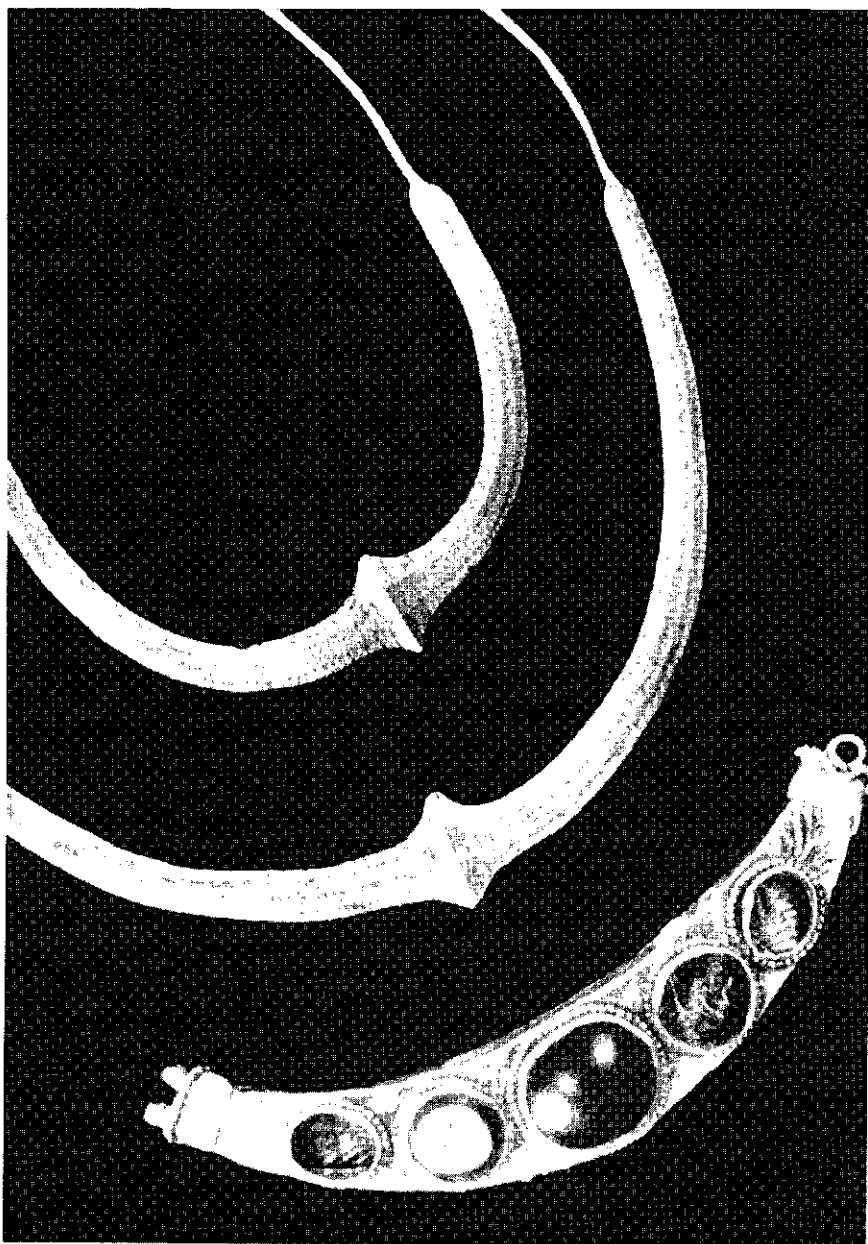
Omdat ik heb begrepen dat dat inmiddels anders is en omdat het toch op zijn zachtst gezegd heel jammer zou zijn als het verhaal over de herkomst van zo'n unieke en waardevolle vondst verloren zou gaan, wil ik hier graag het verhaal vertellen dat mij zo vaak door mijn grootvader is verteld.

De goudschat bestaat uit drie delen en ieder deel is afzonderlijk gevonden. Wel werden alle delen op dezelfde plaats uit de bodem gehaald, n.l. op de hoek van de Friesesteeg en de Weteringsteeg in Achterberg, links van de boerderij van Dirk van Laar, die destijds door zijn dorpsgenoten "de Pias" werd genoemd (zie kaartje J.Mom).

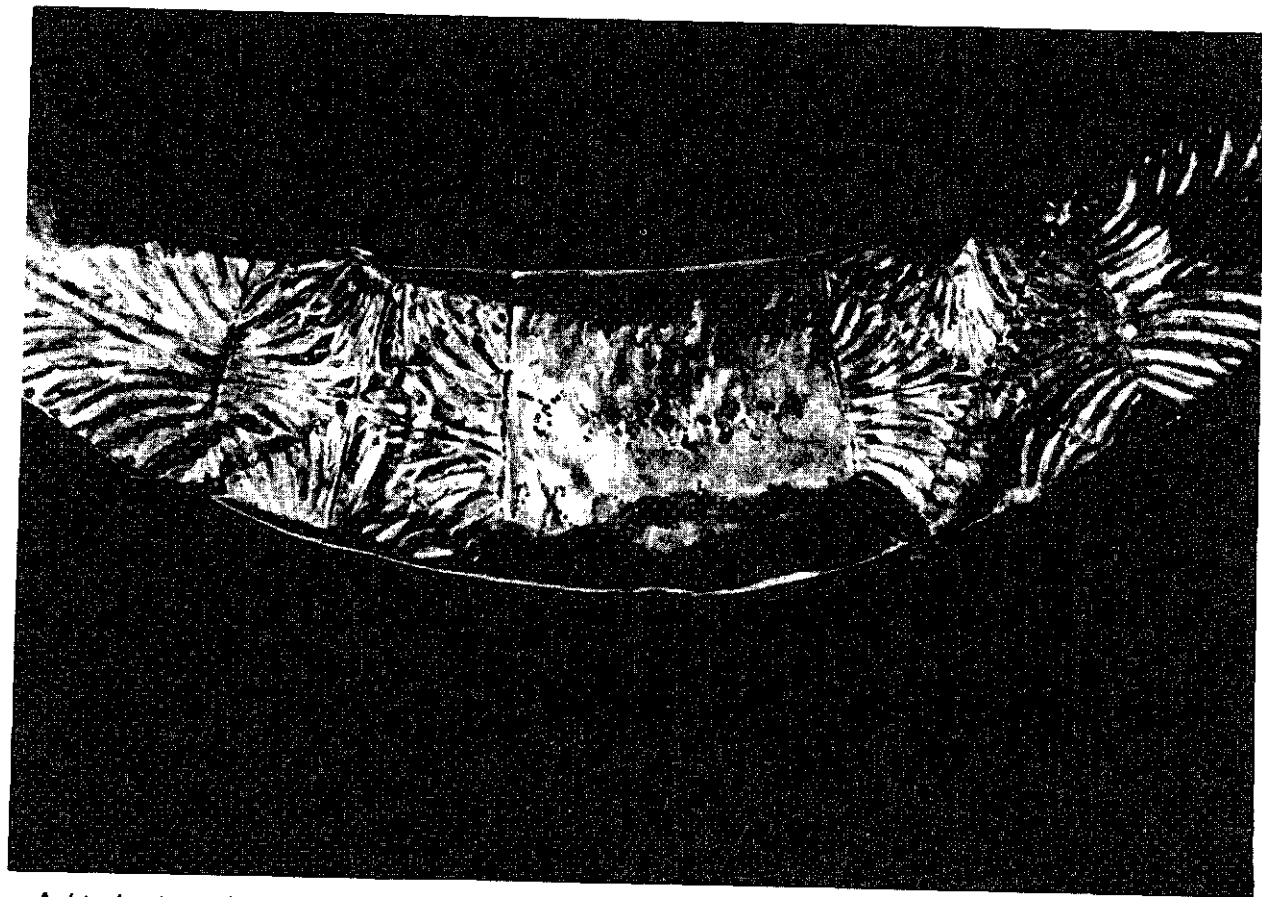
Het eerste deel, een kleine geprofileerde ring die in het midden breder uitloopt en met een ingeslagen ornament versierd is, werd rond 1930 door een arbeider opgegraven en bij de heer R. Jesse gebracht die in die tijd beheerder was van de Rhenense Oudheidkamer en archivaris bij de gemeente.

Afb. 2 - Rhenen en omgeving; 1. grafveld te Elst 1981 (ca 1 km. verder naar het westen); 2. grafveld te Remmerden 1988; 3. grafveld op de Donderberg 1951; 4. grafvondsten te Achterberg 1951; 5. grafveld op de Laarsenberg 1892; 6. muntschat Remmerden 1988; 7. goudschat Achterberg; 8.romeins/inheemse bewoning 3e - 4e eeuw; 9. de op luchtfoto's ontdekte weg; 10. Cunera heuveltje; 11. schans op de Heimenberg; 12. slot Ter Horst; 13. de Tollenburg; 14. Huis Ter Lede. (reconstruktie: J.Th.N. Mom)

*De zogenaamde goudschat van Rhenen (Collectie Museum 'Het Rondeel';
foto J. Combrink)*

Achterkant van het onderste deel van de gouden hanger, waarop fraaie lijnversiering te zien is (Collectie museum 'Het Rondeel'; foto J. Combrink)

Enkele jaren later werd Jesse opgevolgd door mijn grootvader Willem Zanen. Deze probeerde de Rhenense bevolking zo veel mogelijk te stimuleren om alles wat ze in de bodem vonden bij hem te komen brengen. Hij gaf ze als beloning een klein bedrag aan geld of een goeie sigaar. "Hoe weinig waarde sommige voorwerpen ook hebben", zei hij, "ik blijf de vindsters belonen. Vroeg of laat komen ze met iets moois." En dat gebeurde. In 1937 kwamen er twee heren, L. van der Linden en Teunis Jansen met weer een geprofileerde ring bij Willem Zanen. (Ik heb jaren later wel eens in een plaatselijk krantje gelezen dat deze heren hun vondst deden tijdens graafwerkzaamheden voor de Grebbelinie. Of dat waar is, of dat ze met een andere reden aan het graven waren bij de boerderij van Dirk van Laar, weet ik niet.) Deze ring, een halsring, was precies zo'n zelfde exemplaar als er rond 1930 bij R. Jesse was gebracht, alleen een slag groter.

Tot dan toe was men in de veronderstelling geweest dat de kleinste ring van koper was. Het ding was nog nooit goed schoongemaakt en lag in een la van de Oudheidkamer. Nu er een tweede exemplaar gevonden was besloot Willem Zanen de beide halsbeugels eens een schoonmaakbeurt te geven en ze nader te bestuderen. Hij nam ze mee naar huis en legde ze in de keukenkast waar ze enkele weken bleven liggen voordat hij de tijd vond om ze onder handen te nemen. Ondertussen had hij al een vermoeden gekregen dat het wel eens om gouden sieraden zou kunnen gaan, want als ze van koper waren geweest waren ze waarschijnlijk niet in zo'n goede conditie uit de grond gekomen.

Mijn grootmoeder stelde voor om de voorwerpen wat veiliger op te bergen en ze in het kabinet in de voorkamer te leggen, maar Willem zei: "Nee, laat ze maar in de keukenkast liggen. Mochten er inbrekers bij ons langskomen, dan is het kabinet de eerste plek in huis die onderzocht wordt en voor een paar vervuilde beugels die in een keukenkast liggen zal geen inbreker belangstelling hebben."

Niet veel later begon mijn grootvader de beide vondsten voorzichtig schoon te maken, waarbij zijn vermoeden werd bevestigd. Hij ontdekte dat hij puur gouden halsringen in zijn handen had, die bijzonder oud moesten zijn en ongetwijfeld zeer waardevol waren. Hij reisde met de beide colliers naar een juwelier in Arnhem die vaststelde dat het goudgehalte nog hoger was dan dat van dukatengoud. Zeer kostbare stukken dus.

Willem Zanen nam contact op met het hoofd van de archeologische dienst in Amersfoort, professor Van Giffen, en vertelde hem over de bijzondere vondst in Rhenen. De professor spoedde zich naar het huis

van mijn grootvader omdat hij het goud met eigen ogen wilde zien. Hij was verrast bij wat hij aantrof en om meer te weten te komen over de herkomst van dit soort sieraden sloeg hij er vele boeken op na en kreeg toen het vermoeden dat deze goudschat nog niet compleet was.

Op aanwijzingen van Willem Zanen werd er opnieuw gegraven en gezocht op de hoek van de Friesesteeg en de Weteringsteeg met als resultaat dat in 1938 door de heer L. van der Linden, één van de twee mannen die ook het tweede deel van de goudschat vonden, het derde deel uit de grond werd gehaald. Het was een schakel, ooit ingelegd geweest met vijf blauw/zwarte stenen (lydiet) waarvan er nog maar twee over waren. Mijn grootvader bood de heer Van der Linden een fors geldbedrag aan voor al zijn inspanningen, maar dat wilde Van der Linden liever niet aannemen. Hij leefde van de steun en zou zo'n extraatje toch meteen weer in hebben moeten leveren. De man was wel blij te maken met een warme wollen winterjas voor zijn vrouw en die heeft hij gekregen. De jas kostte fl. 12,50.

Professor Van Giffen kwam opnieuw naar Rhenen en publiceerde daarna in vakbladen over deze in archeologisch opzicht enorm waardevolle vondst. Vervolgens kwamen vele deskundigen en belangstellenden uit binnen- en buitenland naar ons stadje toe om zich te buigen over de driedelige goudschat.

De stukken werden onderworpen aan uitgebreide onderzoeken en hun gewichten en maten werden vastgesteld. De grootste halsring weegt 85 gram en meet 23 bij 20,9 cm. De kleinste ring heeft een gewicht van 55 gram en een afmeting van 22,5 bij 12,7 cm. Ze zijn gesmeed uit uiterst dun bladgoud. De versiering is er met een stempel ingedrukt, een primitieve manier van decoreren die met weinig arbeid en weinig bekwaamheid toch een prachtig effect gaf.

De deskundigen waren het er allen over eens dat deze ringen eigenlijk geen sieraden zijn en dat het dus ook niet juist is om over colliers te spreken. Dergelijke beugels zijn de voorlopers van de burgemeestersketen. Ze zijn tussen 375 en 400 na Chr. gemaakt van omgesmolten Romeinse munten. In die tijd liep het Romeinse Rijk al op zijn laatste benen en deden de keizers een uiterste poging om de westelijke grenzen te beschermen tegen de invallen van de barbaren. Germaanse bondgenoten die de verdediging op zich namen werden beloond met grote sommen goud. De goudstukken fungeerden niet zo zeer als geld. Ze werden als schat bewaard en dan veelal omgesmolten tot halsringen, vanouds een teken van waardigheid.

Foto van de opgraving van het Frankische grafveld o.l.v. Prof. van Giffen (Februari 1951)

In 1851 werden er in Velp zeven gouden beugels gevonden waarvan er zes erg veel op de Rhenense lijken. De hebben dezelfde vorm en gelijke versiering. Waarschijnlijk zijn ze door dezelfde maker vervaardigd, of in ieder geval afkomstig uit hetzelfde atelier.

Door vergelijking met andere vondsten kwam men tot de conclusie dat al deze stukken gemaakt moeten zijn in het oosten van ons land of in West-Duitsland in de omgeving van de Rijn. De schakel is een fragment van een groter geheel, maar het ontbrekende deel is nooit gevonden. Gezien de lengte van dit voorwerp, 17,8 cm, moet het een onderdeel geweest zijn van een halssieraad, voor een armband is het te groot. De stenen op dit sieraad zijn omgeven door een parelrand met daaromheen een motief van acanthusbladeren. Op de achterkant komt dat motief terug.

Op die achterkant staat ook een inscriptie. Eerst de letters EREF, die volgens wetenschappers die een poging hebben gedaan deze letters te interpreteren, mogelijk de initialen van de maker aangeven. ERE zouden de initialen zijn en de F is waarschijnlijk de afkorting van Facit. Dat betekent: heeft gemaakt.

Ook het gewicht en de prijs staan op dit sieraad aangegeven en wel gelijktijd aangeduid. Dat maakt de inscriptie voor wetenschappers bijzonder interessant. Na de letters EREF volgt een horizontale streep en het teken V. Dit duidt het gewicht en de prijs aan: letterlijk betekent het unciae quinque. Dat komt overeen met 136,44 gram. Zonder de stenen weegt dit sieraad 72 gram. Hieruit kan opgemaakt worden dat de rest (ontbrekend) 64,44 gram heeft gewogen. De prijs komt overeen met 22.000 denarii. De wetenschappers rekenden dat om en concludeerden dat één denarius gelijk stond aan 0,0062 gram goud.

Het laatste woord op de achterzijde van de schakel is proclu(s). Dit is naar alle waarschijnlijkheid de naam van de eerste eigenaar. Uit de inscriptie hebben de deskundigen tevens opgemaakt dat dit sieraad vóór het jaar 384 gemaakt is.

Deze schakel is het meest zeldzame stuk van de Rhenense goudschat. Alleen in Egypte en Zwitserland zijn dergelijke exemplaren gevonden. De gouden beugels zijn iets minder zeldzaam. Behalve in Velp zijn ze o.a. ook gevonden in Nijmegen, Olst, Looveen (bij Beilen) en Oestrich in Westfalen.

De Rhenense goudschat belandde na alle onderzoeken in de Oudheidkamer die destijds was ingericht in één van de bovenzalen van het gemeentehuis. Het was een angstig bezit vond mijn grootvader. Eigenlijk

veel te kostbaar om zomaar op een onbeveiligde bovenkamer te liggen. Daarom bewapende hij zich met een revolver, die hij stevast bij zich droeg als er kijkers bij de goudschat kwamen.

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak en Willem Zanen (gemeente-ontvanger van beroep) met de gemeentekas naar Den Haag reisde om deze bij Binnenlandse Zaken in veiligheid te brengen, nam hij ook de goudschat mee en deze heeft daar gedurende de hele periode '40-'45 in een kluis gelegen.

Dat wegbrengen van geld en goud was trouwens nog een gevaarlijke klus. De rit naar Den Haag werd per taxi gemaakt en links en rechts zagen Willem en zijn chauffeur bommen vallen. Toen ze op de terugweg waren moesten ze een noodstop maken vanwege een bomkrater in de weg.

Na de oorlog is de goudschat voor het eerst verzekerd en wel voor tweehonderdduizend gulden. Volgens de toenmalige burgemeester Jhr mr. L.H.N.F.M. Bosch ridder van Rosenthal een fictief bedrag omdat de goudwaarde wel te bepalen is maar de oudheidwaarde niet. De stukken zijn volstrekt onvervangbaar.

Daarom lagen ze de eerste jaren na de oorlog het grootste gedeelte van de tijd in een kluis op het gemeentehuis en waren slechts enkele uren per week voor publiek te bezichtigen. Zoals iedere Rhenenaar was ook onze burgemeester terecht trots op de goudschat. Hij liet de schat bij bijzondere ontvangsten op het gemeentehuis graag tevoorschijn halen en vertelde er dan alle mooie en mysterieuze verhalen bij die ik mijn grootvader ook zo vaak heb horen vertellen: Heel vroeger spookte het op de hoek van de Friesesteeg en de Weteringsteeg. 's Avonds in het schemerdonker en bij nevel werden er dansende lichtjes gezien op de plaats waar later het goud gevonden zou worden. Overleveringen vertellen dat men er ook regelmatig een ruiter zag die met zijn hoofd onder zijn arm van oost naar west voorbij galoppeerde. En tot slot was er nog een jonkvrouw te paard, die uit het niets verscheen en in het niets verdween. Was het toeval dat juist hier, op de hoek van deze twee stegen, zo'n bizarre legende ontstond? Of heeft men van oudsher geweten dat er op deze plek iets bijzonders was?

In de loop van de voorbije jaren hebben velen zich afgevraagd hoe het goud in de grond gekomen is, of waarom de oorspronkelijke eigenaar van de kostbaarheden ze heeft begraven. Er bestaan verschillende theorieën over. Sommige mensen denken dat de schat verborgen was uit angst voor de dreiging van de barbaren. Dat die angst niet ongegrond

was zou blijken uit het feit dat de eigenaar zijn goud niet meer tevorschijn heeft kunnen halen.

Anderen houden er een heel andere mening op na die toch even aanneemelijk klinkt. De plaats van de vondst ligt, zo wordt altijd beweerd, precies op de grens van zand en veen, en het zou kunnen zijn dat het goud als offer in de grond is gestopt voordat de eigenaar het moerassige veen ging betreden. Weer anderen spreken dit tegen en zeggen dat de lokale bodemgesteldheid te denken geeft of hier wel ooit sprake is geweest van een moerassig veengebied.

Onder de Rhenense bevolking doen verhalen de ronde dat het goud afkomstig is van elders in de gemeente Rhenen en ongezien in een grote hoop zand naar Achterberg is vervoerd, waar de grond gebruikt werd voor het verharden van de weg en het boerenerf. Een mogelijkheid die niet helemaal onwaarschijnlijk lijkt, want toen de Rhenense amateur-archeoloog Joop Mom enkele jaren geleden onderzoek deed op de vindplaats, werd hem door mensen die tijdens de vondst op de vindplaats aanwezig waren spontaan verteld dat de goudschat werd gevonden in grond waarin zich puin bevond.

Mom heeft zijn bevindingen gemeld bij professor H.A. Heidinga en bij provinciaal archeoloog W.J. van Tent, maar tot op heden is er ter plekke nog nooit geologisch of archeologisch onderzoek uitgevoerd. Misschien dat dit in de toekomst ooit nog eens zal gebeuren zodat er wat meer duidelijkheid komt over het hoe en waarom de goudschat daar begraven lag.

Mevrouw Van de Bunt, de conservatrice van het Streekmuseum dat voortgevloeid was uit de Oudheidkamer, wilde het goud niet permanent in Rhenen hebben. Ze vond dat veel te riskant. Het werd overgebracht naar het Centraal Museum in Utrecht waar het veel beter beveiligd was dan in het museum in Rhenen. De goudschat was nog slechts nu en dan in Rhenen te bezichtigen.

Later, eind 1976, heeft men de vondst laten kopiëren door het Centraal Laboratorium in Amsterdam. Dat was een experiment. Ze hadden daar nog nooit eerder zoiets gedaan. Er werd dan ook twee jaar lang aan gewerkt. Net als het origineel werd de kopie uitgevoerd in bladgoud. De kosten bedroegen fl. 1.650,--. Voor wie heel goed kijkt zijn er wat kleine verschillen tussen kopie en origineel. De kopie is iets platter en de scheurtjes in het goud zijn zichtbaar minder echt. Maar voor wie niet al te precies kijkt doet de kopie, althans voor het oog, niet onder voor het origineel.

*Willem Zanen, geb. 1.7.1894, bestudeert archeologische vondsten
(foto d.d. 15.12.1954 in bezit van G. de Haas)*

De kopie werd in Rhenen in het Streekmuseum tentoongesteld en het origineel bleef in Utrecht, de oplossing voor een beveiligingsprobleem waar Aleid van de Bunt naar had gestreefd.

Vele jaren later, toen drs. Susanne Weijde conservatrice was van het Rhenense Streekmuseum, heeft amateur-archeoloog Joop Mom de eerste aanzet gegeven om de goudschat weer terug te halen naar Rhenen, omdat het een zeer waardevol stuk Rhenens cultuurgoed is dat toch eigenlijk alleen in Rhenen thuishoort.

Sinds 1991 is de goudschat bij ons terug en prijkt nu in het inmiddels goed beveiligde Gemeentemuseum "Het Rondeel".

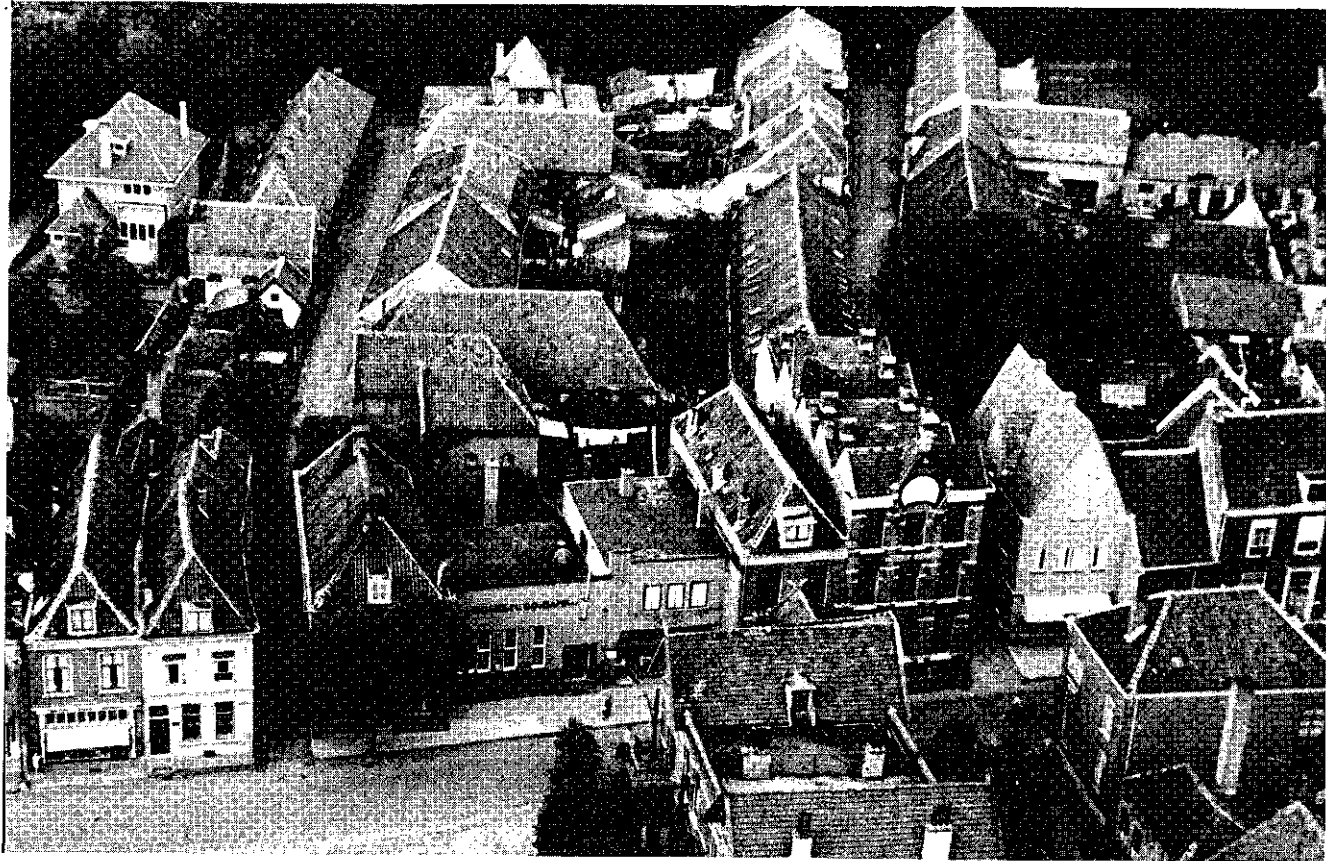
Bronnen

Naast alle verhalen die mij verteld zijn door Willem en Margot Zanen en door Aleid van de Bunt heb ik nog wat aanvullende informatie verkregen uit:

-Heidinga, H.A., *From Kootwijk to Rhenen: in search of the elite in the Central Netherlands in the Early Middle Ages.*

-Roes, A., *Some gold torcs found in Holland* in: *Acta Archaeologica XVIII* 1947.

-Verschillende tijdschriftartikelen

Linksboven op deze foto ziet men het huis dat ook op de ooglofoto met de gang voorkomt

NOG EENS EEN GANG TE RHENEN

Ch.H.Delfin-van Mourik Broekman

U heeft misschien ook vol interesse gekeken naar de bijgaande foto en zich afgevraagd waar deze situatie zich bevond, of nog bevindt. De tekst naast deze foto luidt:

Rechts: op de terreinen van de thans openliggende binnenstad van Rheden vinden opgravingen plaats onder leiding van dr. P.C.Bursch. Verschillende gewelven zijn reeds te voorschijn gekomen.

Het soort gewelf dat te zien is op deze foto vertoont een sprekende gelijkenis met de foto uit het boekje van de heer J.Combrink *Rheden, van Vestingstad tot Grebbestad*. Op bladzijde 46 ziet men duidelijk het overwelfde entree van een onderaardse gang in de oude stadsmuur.

De bijgaande foto toont een soortgelijke poort. De linkerzijde is geheel vernield terwijl de rechterzijde nog even aanduidt dat de muur oorspronkelijk nog verder naar voren doorgelopen heeft. Waar deze gang zich bevindt of bevond is niet moeilijk te achterhalen.

U ziet op de foto dat de gang loodrecht op het huis staat. de gebouwen links en rechts lopen in dezelfde richting. Het huis heeft een zadeldak, is meerdere verdiepingen hoog en het heeft de volgende kenmerken:

1. een schoorsteen met een beschermende tegel erop; rechts een kale pijp.
 2. een dakkapel, tussen de schoorsteen en de helling van het dak ingeklemd.
 3. op de bovenverdieping drie ramen.
 4. daaronder, met iets ruimte naar beneden toe, een lijst boven de vier ramen die door een houten omlijsting van elkaar gescheiden zijn. De forse struik in de tuin belet de details waar te nemen.
 5. links een aparte uitbouw aan het huis, met dezelfde soort ramen in het vierkant en een zadeldakje.
- Links staat een boerderij (zie de boogvormige ramen), rechts een schuur; beiden loodrecht op het huis.

Ik zal U het zoeken naar dit huis bekorten. Slaat U het fotoboek van dr. H.P.Deys *Achter Berg en Rijn* erop na, dan vindt U op bladzijde 124 dit huis op foto 359 links bovenaan. De foto is door de heer J.G.Koekoek genomen in 1939 of 1940.

Wat wij zochten is het laatste huis aan de noord-oost zijde van de Kloostersteeg. Ten zuiden van de tuin vindt U de boerderij met de

boograampjes. Het kleine, verscholen gebouwtje rechts, ter hoogte van deze raampjes, zal corresponderen met het gebouwtje rechts op de oorlogsfoto. De plattegrond van het gezochte huis komt overeen met de tekening op de kaart van Rhenen, de situatie per juni 1940, Deys blz. 86.

Op de oorlogsfoto zien we waarschijnlijk een gang uit de verdedigingswerken van de stadsomwalling die in 1346 zijn voltooiing vond. In 1673 hebben de Fransen veel vernielingen aangericht. Niettegenstaande dat, werd het stadje Rhenen nog in de 19e eeuw officieel als een sterkte aangemerkt.

DE STRATEN- EN WEGENNAMEN VAN RHENEN

H.P. Deys

Deel V: vervolg N-R

N.

Nassastraat (Elst)

Volgens raadsbesluit van 4-8-1970. De verbinding van de Oranjestraat met de Christinastraat. De straten in de directe omgeving hadden reeds namen van leden van het Koninklijk Huis. In dit kader paste de naam Nassau dus goed. Zie ook bij Christinastraat.

Nieuwe weg (verouderd)

Een gedeelte van de Nieuwe Veenendaalseweg, gelegen tussen het begin van de huidige Lijsterengweg en de vertakking Geertesteeg/Oude Veense Grindweg, heette vroeger Nieuwe Weg. Bij raadsbesluit van 12-10-1937 werd deze naam vervallen verklaard. Zie verder bij Nieuwe Veenendaalseweg.

Nieuwe Veenendaalseweg

In 1937 werd bepaald dat de Nieuwe Veenendaalse weg loopt van de Herenstraat tot de Geertesteeg. Vóór die tijd was er veel verwarring over de juiste naam van deze weg. In het begin van de 20 eeuw heette de weg Grintweg naar Veenendaal, maar in de twintiger jaren kwam de naam Nieuwe Veenendaalseweg in zwang. Nog op de Gemeentekaart van 1936 heet deze weg echter de Oude Veenendaalse weg. Bij de splitsing met de Lijster-engweg (en tegenwoordig de Bremlaan) heette het westelijk deel de Nieuwe weg. Vandaar dat het oostelijk deel van de splitsing thans nog steeds (Verlengde) Oude Veenendaalseweg heet.

Noordelijke Meentsteeg

Ook wel Noordelijke Meentweg geheten. Het is de noordelijke begrenzing van de Achterbergse Meent. De weg werd pas na 1910 aangelegd. Nog in 1925 was er sprake van de Noordelijke Meentweg en de hier ten zuiden van gelegen Zuidelijk Meentsteeg. In 1934 werd besloten tot verharding van de weg.

Noorderlaan (Elst)

Volgens de Gemeentekaart behorend bij de Gemeentegids, en volgens de Topografische kaart van 1985 is het de oost-west lopende bosweg in het bos van Prattenburg, op de Sparreboomse berg, beginnend bij de Westerslaan en uitkomend op de grens met de gemeente Amerongen. Op de Gemeentekaart van 1936 en de V.V.V.-kaart van 1948/49 is het een iets oostelijker gelegen weg, en wel in noord-zuid richting lopend, gelegen tussen de Zuiderlaan en de Cuneraweg. Waarschijnlijk is dit, historisch gezien, de 'echte' Noorderlaan.

Noordweg (verouderd)

Deze naam werd vroeger gegeven aan de noordelijke vertakking, waarin zich de Achterbergse straatweg ter hoogte van de huidige Valleiweg in tweeën splitste. De Noordweg ging richting centrum van Achterberg (de huidige Achterbergse straatweg), de zuidelijke vertakking, die naar De Dijk voerde, heette de Dijksche weg (thans Boslandweg). Op de wegenlegger van de Prov. Staten van 1854 werd deze weg Noordsche weg genoemd. Zie ook bij Achterbergsestraatweg.

Noordsche weg (verouderd)

Deze naam werd vroeger nogal eens verwisseld met de Noordweg, maar beide namen werden voor twee verschillende wegen gebruikt. Het is een nu eigenlijk niet meer bestaande weg, die echter op de gemeentekaart van 1936 en op een wandelkaart van 1941 nog als zodanig wordt aangeduid. Zelfs komt de Noordseweg nog voor op de gemeentelijke Wegenlegger van 1964, waarop het een weggetje is, beginnend in Achterberg aan de Achterbergse straatweg, van daaruit in zuidwestelijke richting gaand, de spoorlijn kruist en, juist ten noorden van de stoplichten bij de Bergweg, nog iets westen doorloopt van de N233, de provinciale weg Rhenen-Veenendaal. Deze weg is thans officieel aan het openbaar verkeer onttrokken en op de laatste gemeentelijke wegenlegger van 1979 komt deze weg dan ook niet meer voor.

De Noords(ch)e weg was vroeger veel langer. Op de pre-kadastrale kaart van 1819 komt de weg weliswaar in zijn geheel voor, maar er staat geen naam bij. Deze weg had als begin de huidige Domineesbergweg, boog in noordoostelijke richting af, (gesneden door de huidige Bergweg), kruiste de Bovenweg en boog verder af naar het oosten, kruiste de Achterbergsestraatweg en liep door tot aan de Zandweg, de noordelijke vertakking van

de Boslandweg, toen nog Dijksche weg geheten. Slechts het laatste gedeelte van deze weg, tussen Achterbergse straatweg en de Zandweg, is thans weer in gebruik als Noordse weg. Een gedeelte ervan is nog zichtbaar ten westen van de Lijnweg, tussen de Klaassenweg en de kwekerij bij de stoplichten.

Noordse weg (Achterberg)

Het laatste gedeelte van de oude Noordsche weg, in het uitbreidingsplan I van Achterberg. Het is een geprojecteerde weg die vanaf de Achterbergse straatweg (tussen Bovenweg en Molenweg) in oostelijke richting moet lopen naar de Zandweg, de noordelijke afsplitsing van de Boslandweg.

Nude

De officiële naam was Rijksweg Utrecht-De Bilt-Driebergen-Arnhem volgens het Rijkswegenplan van 1958, maar thans is het een Provinciale weg. Deze weg, leidend van de Greb naar Wageningen, staat sinds onheugelijke tijden als Nude bekend. In 1936 werd deze weg (althans het Rhenense gedeelte) door B & W van Rhenen officieel zo benoemd. De naam Nude (of Neude) is afkomstig van Noda, een reeds vele eeuwen gebruikte benaming.

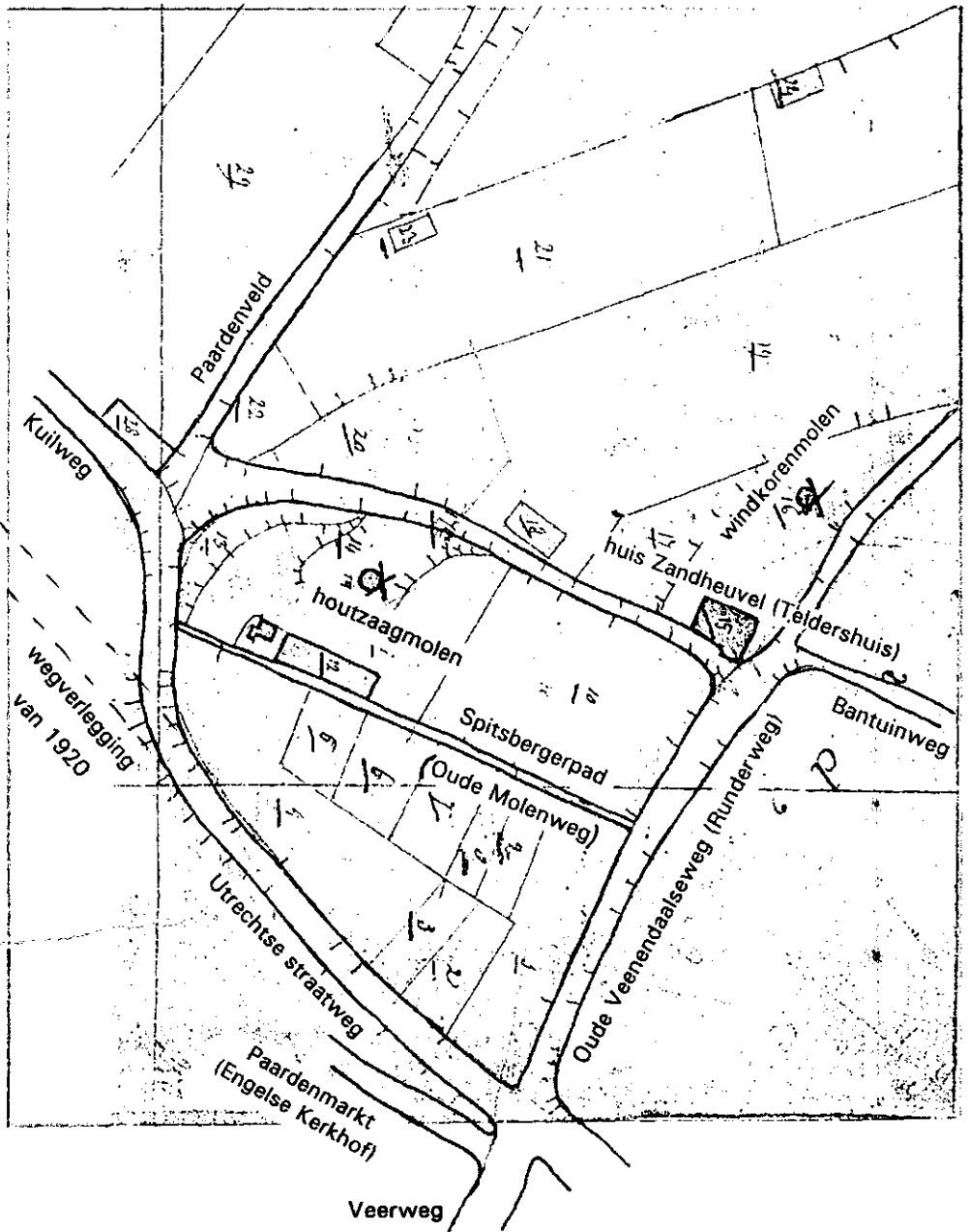
O.

Obdijk (verouderd) (Achterberg)

De Obdijk is een verouderde naam voor het meest noordelijk deel van de Dijk. Tot 1953 heette slechts het gedeelte van de Cuneraweg tot een eindje vóór de Weteringsteeg De Dijk. Het vervolg ervan, tot aan de Weteringsteeg heette toen Holle weg. Het stuk tussen Weteringsteeg en Maatsteeg heette Obdijk. Bij raadsbesluit van 31-3-1953 werd vastgesteld, dat de namen Holle weg en Obdijk zouden vervallen, en dat de gehele weg vanaf de Cuneraweg tot aan de Maatsteeg voortaan De Dijk zou heten.

Onderlangs (verouderd)

Oude benaming voor enkele huizen te Rhenen, die gestaan hebben aan de Cuneralaan, ten oosten van de toenmalige spoorbrug. Na de verwoestingen van de laatste oorlog zijn deze huisjes verdwenen. De naam is ook in gebruik geweest voor de laaggelegen woningen langs de Cuneralaan.

74 Gedeelte van de kadastrale kaart van 1832 van de Zandheuvel.
 De bijschriften zijn door schrijver dezes bijgeplaatst.

Onderweg (Elst)

Een oude weg die onder (ten zuiden van) de Rijksstraatweg langs liep.

De Opslag

Benaming voor het pad ten zuiden van de Straatweg in Elst, tegenover de Houweg, in de richting van de Rijn lopend. De hieraan gelegen boerderij heet De Opslag. Op de Topografische Kaart van 1985 heet het hier Rijnzicht.

De Opslag te Elst.

Oranjestraat

Volgens raadsbesluit van 4-8-1970. Voor de weg ten zuiden van de Irenestraat werd de naam Oranjestraat reeds geruime tijd officieus gebezigd. Het was wenselijk deze naam officieel aan deze straat te geven. Zie ook bij Christinastraat en Nassaustraat.

Oude Dijksestraat

De weg komt reeds voor op de stadskarta van Rhenen door Jacob van Deventer uit ca. 1560. Deze weg begint bijna onderaan de Nieuwe Veenendaalseweg en loopt in noordelijke richting, waarna het een T-kruising maakt met de Wilhelminastraat. Toen de Wilhelminastraat nog niet bestond, maakte de Oude Dijksestraat op dit punt een L-vormige bocht naar het oosten, tot aan de Achterbergsestraatweg. Tot aan het eind van de 16de eeuw stond hier op dit punt de Bergmolen, een korenmolen. De afkomst van de naam is onbekend. Misschien is deze weg er wel eerder geweest dan het zuidelijke deel van de Achterbergse straatweg, en moet toen het begin geweest zijn van de weg die vanuit Rhenen naar de Dijk in Achterberg voerde.

Oude Dijkseweg (verouderd)

Verouderde naam voor de Oude Dijksestraat.

Oude Molenweg (verouderd)

In de bouwaanvraag voor de bouw van de vier woningen Spitsbergerpad n° 1, 3, 5 en 7 door de aannemer Klomp in 1927, wordt dit doodlopende zijweggetje van de Oude Veenendaalseweg 'Oude Molenweg' genoemd. Het is niet geheel duidelijk naar welke molen deze weg vernoemd werd. De voormalige Westmolen, een windkorenmolen, stond een eindje verderop langs de Oude Veenendaalseweg iets voorbij de hoek met de Zandheuvelstraat. Het lijkt onlogisch, een zijweg naar deze molen te vernoemen. Er heeft ook in de vorige eeuw een houtzaagmolen bovenop de Zandheuvel gestaan, tegenover het begin van de Teldersweg, Mogelijk ging hier de oude Molenweg naar toe.

Oude Veenendaalse weg

Op de gemeentekarta van 1936 is dit de weg vanaf het huidige gemeentekantoor tot aan de Geertesteeg (de tegenwoordige Nieuwe Veenendaalseweg). Sinds 1937 wordt deze weg officieel Nieuwe Veenendaalseweg genoemd.

Ook werd de naam Oude Veenendaalseweg al lang gebruikt voor de oude weg die ten westen van de stad liep, aanvangend tegenover de Veerweg, en uiteindelijk als Oude Grindweg of Overbergseweg (de huidige Oude Veensegrindweg) naar Veenendaal liep. Deze weg was nog tot na de oorlog intact. Sedert de na-oorlogse nieuwbouw werden delen van deze weg in gebruik genomen door de Molenberg (het oostelijk gelegen zuid-noord lopende U-been), een deel van de Groeneweg (tegenover de ingang

van de Sporthal gelegen) en het in het verlengde ervan gelegen deel van de Platanenlaan, die hier verder doodloopt.

Thans bestaat van de Oude Veenendaalseweg nog slechts het meest zuidelijke deel, vanaf de Utrechtse Straatweg tot aan de Zandheuvelstraat/Bantuinweg.

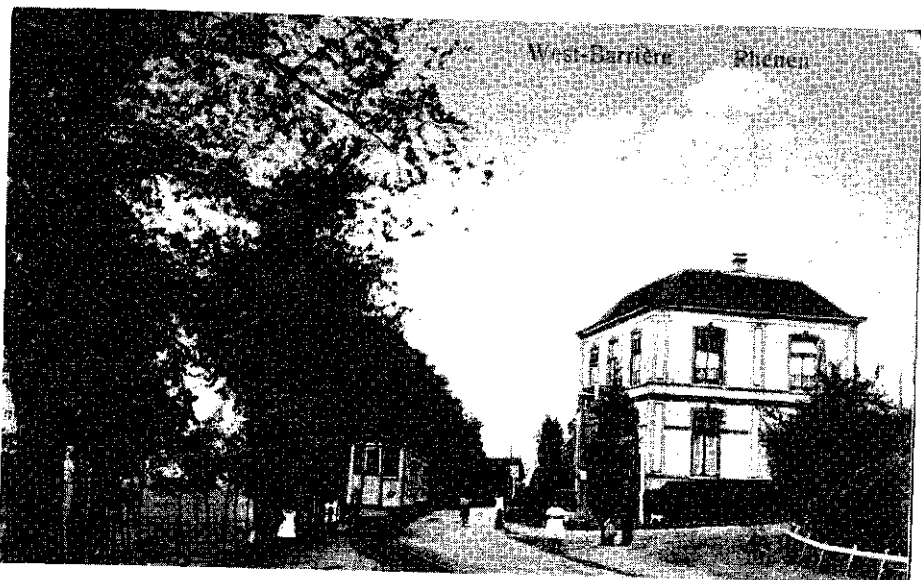
Oude Veensegrindweg

Deze naam is sinds ongeveer 1950 in gebruik. Vroeger werd deze weg ook wel Oude Grindweg genoemd, of Overbergische weg, in het begin van de twintigste eeuw Veenendaalsche weg. Voortman zegt hierover in 1890: 'In 1856 werd de verbinding met 't naburige dorp Veenendaal aanmerkelijk verbeterd door 't aanleggen van den grindweg, die door de Veensche allée, langs het oude Remmerstein, naar de Kerkewijk loopt'. In zijn boekje 'Rhenen en Omstreken' van 1906 schrijft W.J. van Nas: '... maar in 1856 werd de grindweg van de Grebbe over de Cunera-laan door Achterberg vereenigd met die der Veensche-allee, langs het oude Remmerstein tot den straatweg der kerkewijk naar Veenendaal aangelegd, waar voorheen door zand en klei veelal ossen de zware vrachten voortslepten'.

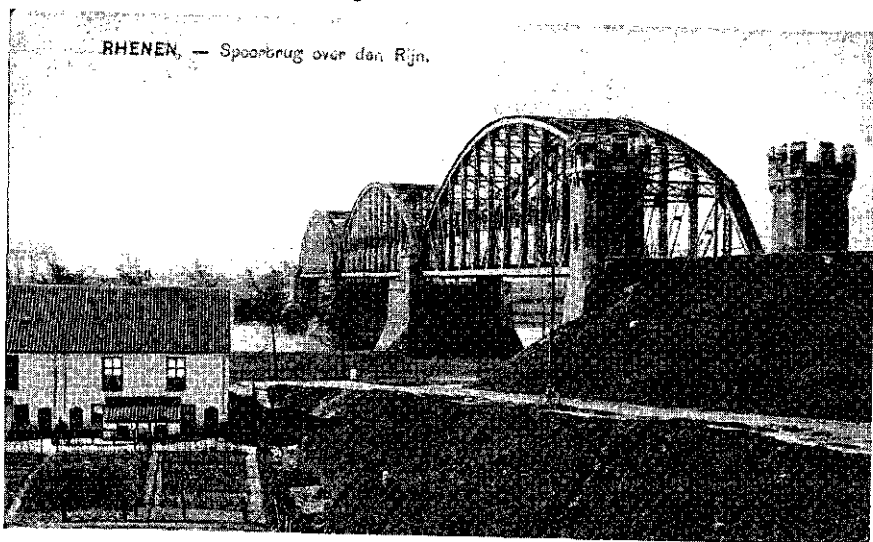
De weg loopt van de Geertesteeg in noordwestelijke richting tot de Veenendaalsestraatweg bij La Montagne. In 1961 was deze weg nog niet verhard en was de weg bedekt met grof grind.

Den Oven

Volgens raadsbesluit van 18-12-1990. Den Oven was een van de muurtorens in de oude stadsmuur van Rhenen, en wel net ten noorden van de Bergpoort gelegen, ongeveer tegen de huidige parkeerplaats achter het Gemeentekantoor. Zie verder bij Koerheuvel.

De Utrechtse straatweg bovenaan de Veerweg. Links van de tram gaat de Paardenmarkt omlaag. In het midden, rechts van de tram, is een huis aan de Paardenmarkt zichtbaar. De villa rechts was villa Geertruida, op de hoek met de Oude Veenendaalseweg.

De noordzijde van enkele woningen van 'Onderlangs'.

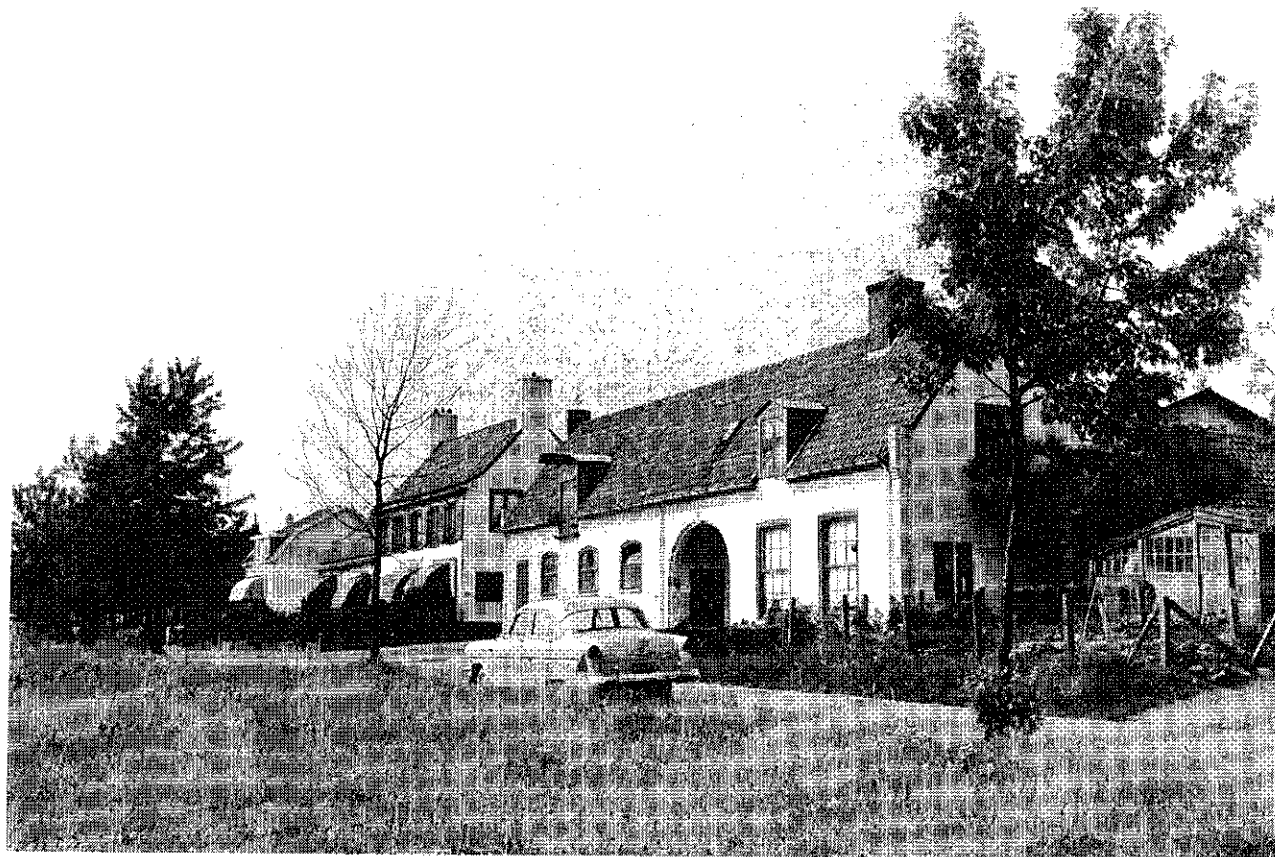

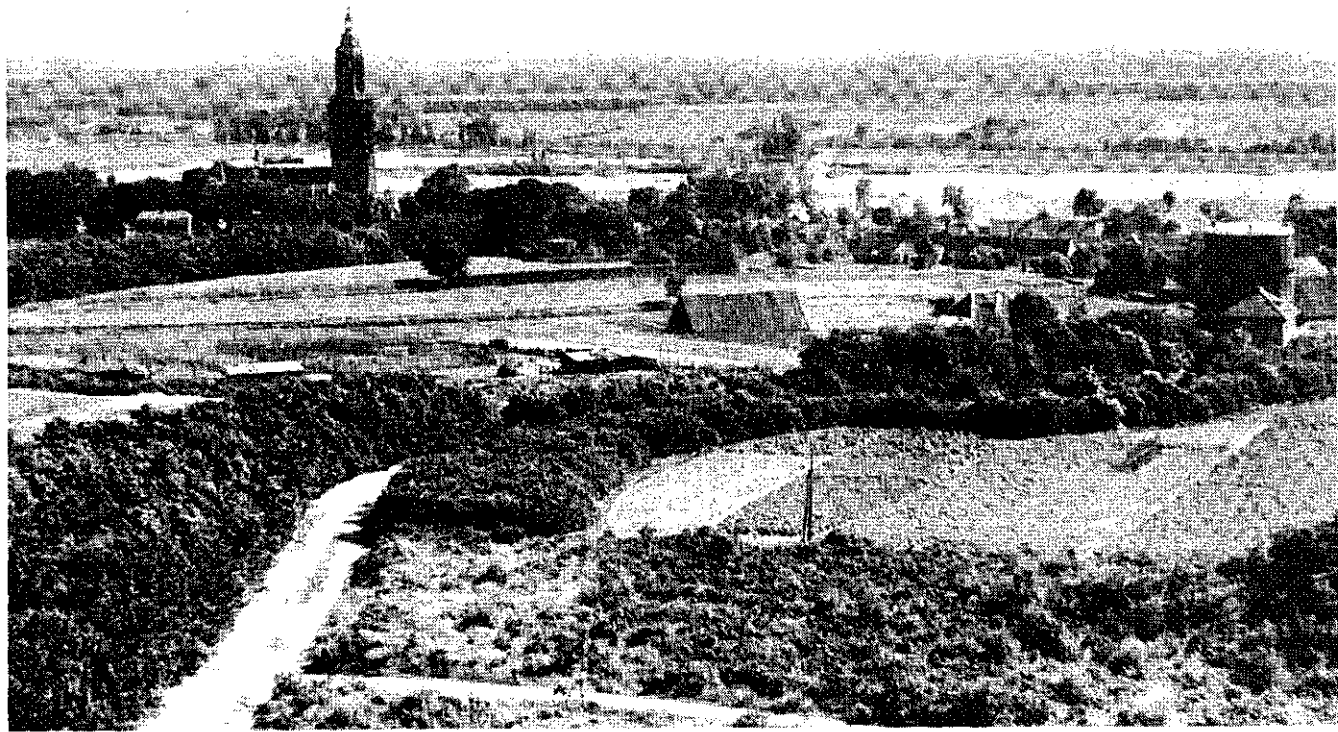
De Nieuwe Veenendaalseweg ten noorden van de Openbare Lagere School; de fraaie oude beukenbomen zijn hier nog aanwezig.

De Nieuwe Veenendaalseweg net ten noorden van het begin van de Dr. Wallerstraat; de oude beukenbomen zijn hier verdwenen.

De Kuilweg, waarvan het Paardenveld (zie volgende Oud Rhenen) een zijweg is.

RIJWIEL BELASTINGPLAATJES EN ... RHENENS DIALECT

J.Th.M. Mom

Rijwielbelastingplaatje 1926

De ouderen onder ons herinneren zich ongetwijfeld de rijwielbelastingplaatjes uit eigen ondervinding. Al langere tijd zijn deze metalen plaatjes een gewild verzamelobject. Wat nu rijwielbelasting met het Rhenens dialect te maken heeft, hoop ik u in de loop van dit verhaal duidelijk te maken.

Tijdens mijn archeologisch aktivisme in de afgelopen jaren heb ik tijdens veldverkenning en opgravingen een metaalzoeker gehanteerd. Dat dit ook een positieve bijdrage op kan leveren, heb ik meermaals bewezen; een vroeg-middeleeuwse muntschat te Remmerden in 1988, een situla op de Koerheuvel 1993, de heropgraving van het grafveld op de Donderberg enz. Niet altijd doet een metaalzoeker 'bijzondere' dingen het daglicht zien. Toch kunnen de dingen van alle dag bij nadere beschouwing bijzonder worden. Zo trof ik afgelopen jaren binnen de gemeente Rhenen zo'n 50 rijwielbelastingplaatjes aan 'op velden en langs wegen'. Tijdens graafwerkzaamheden ten behoeve van het aanleggen van een gasleiding aan de Boslandweg te Rhenen vond ik het hieronder afgebeelde belastingplaatje 1940/41.

Rijwielbelastingplaatje 1940/41 met naaminslag

De titel van dit artikel in combinatie met de naam op het metalen plaatje, kunnen voor u een aanwijzing zijn tot de relatie: 'Rijwielbelastingplaatjes en ... Rhenens dialect'. Op het plaatje zijn de volgende naam en adres ingeslagen: G. Pleugers, Doornestr. 10 - RHENEN. Geen Rhenense naam!! In een adresboek in 1950 uitgegeven door de V.V.V.-Rhenen, staan wèl een G. Pluigers en een J. Pluigers, maar niet woonachtig op Doornestr. 10. Telefonisch contact gezocht, het bracht geen verheldering!

Rijwielbelasting

Dat de overheid altijd vindingrijk is geweest in het aanboren van nieuwe bronnen van inkomsten, is reeds door de eeuwen heen een bekend gegeven. Waren eertijds niet zout, zeep, turf, dienstboden, biljarten, tabakspijpen, dobbelstenen, speelkaarten, deuren en vensters aan belasting onderhevige voorwerpen, dan waren het wel de hondenbelasting, ondertrouwbelasting, vermakelijkheidsbelasting, inkomstenbelasting, forensenbelasting en de omzetbelasting om de (steeds bodemloze) schatkist te vullen.

De loopfiets ('Draizine'), dateert uit 1817. Aanvankelijk werd deze ontwikkeld voor sportbeoefening. Rond 1860 kwam de fiets met trapper en ketting op de markt. In het begin waren de burgers nogal bevreesd voor dit snelheidsmonster. Wandelaars voelden zich niet meer veilig. Koetsiers waren bang dat hun paarden op hol sloegen. Boeren dachten dat hun koeien

minder melk zouden gaan produceren en menig fietser, die op een landweg een paard en wagen moest passeren kon rekenen op een zweepslag. Fietzers werden soms tot afstappen gedwongen. Het gevolg was dat fietsers zich op hun beurt bewapenden met zwepen en stokken.

In de oude catalogi van fietsaccessoires kom je zelfs een soort alarmpistolen tegen. De overheid ging zich dan ook met dit nieuwe vervoermiddel bemoeien. Zo werd onder andere een verbod overwogen 'om met grotere snelheid te rijden, dan een paard in matige draf'. Ook werd overwogen de fietser een zichtbaar nummer op hun kleding te laten dragen. Al in 1888, bij de Rijksbegroting nam de Rijksoverheid landelijk wettelijk geldende voorschriften in overweging. Pas in 1906 werd een Motor- en Rijwielwet van kracht. Deze omvatte dertig artikelen.

Gouda eigde zich in 1892 een primeur toe. Men kwam daar op het idee om de fiets (de vélôcîpède) te gaan belasten met een tax van 5 gulden per jaar > Kort daarna werd dit overgenomen door de Provinciale Staten van Noord-Brabant. De ANWB (Algemene Nederlandsche Wielrijders Bond) protesteerde heftig: "... onrechtvaardig tegenover den kleinen burger der plattelandsgemeenten". Tevergeefs!

In 1895 vroeg Enschede 6 gulden, Brielle 4 gulden en ook Amsterdam, Limburg en Rotterdam hadden plannen. In Noord-Brabant moest men zelfs vanaf 26 juli 1896 een kwitantie (f 5,-) en een pasfoto bij zich hebben.

Door het grote verschil van de heffing per gemeente, werd door het parlement de hoogte van de tax per 1 februari 1897 (Wet 18 september 1897) bepaald op f 2,- voor de 'éénpersoonsfiets' of vier gulden anderszins. Dit ondanks de vele bezwaren tegen de soort heffing. Het plan een rijwielkaart in te voeren voor de controle werd niet doorgevoerd. Rond 1919 reden er in Nederland zo'n 861.500 fietsen. De fiets kon dus niet langer beschouwd worden als een kenmerk van welstand, daarom besloot het Parlement de wet en dus ook de belasting in 1919 af te schaffen.

Later echter kondigde de toenmalige Minister van Financiën, Dr. H. Colijn, in het Staatsblad Nr. 306 van 2 juli 1924 een nieuwe Rijwielbelastingwet af. De nieuwigheid was dat nu de fiets werd belast en niet de persoon. Vrijgesteld waren de 'fietsen van gehandicapten en kinderfietsen'. Rijwielen van politie, PTT, land- en zeemacht waren ook onbelast, mits ze bereden werden in uniform. Deze kleding moest zijn voorzien van hun ambtelijk onderscheidingsteken.

Een rijwielbelastingplaatje 1940/1941. De initialen R H zijn door de eigenaar eigenhandig aangebracht om het plaatje te merken. Op diverse plaatsen binnen de gemeente Rhenen had de Duitse bezetter in de oorlogsjaren 1940/45 kampementen en opslagplaatsen van materialen. Vrijwel altijd onder bomen met een flink bladerdak. Het plaatje met de letters R H werd door mij aangetroffen in de buurt van de Plantage te Elst. Het vinden van 3 belastingplaatjes van de jaren 1940/41, tussen alléén maar Duits materiaal, doet het vermoeden rechtvaardigen, dat de plaatjes zijn van in beslag genomen fietsen. Een Rhenense fiets R H?

Deze 'dienstrijwielen' moesten zijn voorzien van het daarvoor vastgestelde kenmerk (uitgezonderd de politie). Diplomaten en personen, die niet langer dan 3 achtereenvolgende maanden binnen het Rijk der Nederlanden verbleven, werden ook vrijgesteld van rijwielbelasting.

Het eerste jaar 1924 bracht de belasting f 5.330.247 op, een niet onaardige bron van inkomsten. Om de aanleg van verkeers-, tram- en treinwegen te betalen, werd na twee jaar ook de automobielen belast evenals het reizen per tram en trein. De inkomsten van beide belastingen werden gestort in een verkeersfonds. Ook de inkomsten en uitgaven van het Rijk 'van en voor' de burgerluchtvaart liepen via dit fonds.

Het rijwielbelastingplaatje.

Het eerste belastingplaatje uit 1924 was gemaakt naar een Frans model. Vanaf 1925 werden Nederlandse ontwerpers ingeschakeld. Controle op het betalen van rijwielbelasting werd mogelijk doordat een rijwielbelasting-

plaatje werd ingevoerd. Dit moest op een voorgeschreven plaats worden bevestigd. Zo niet!, dan kwam men te staan op een bekeuring van 5 tot 25 gulden.

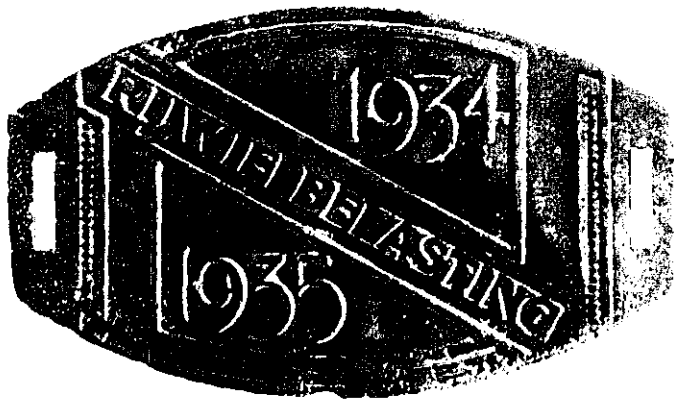
Niet alleen de ANWB ging in het geweer, vanuit alle lagen van de samenleving kwamen protesten. Het mocht niet baten. Op 9 juli 1924 werd de wet ondertekend door koningin Wilhelmina. De eigenaardige formulering van de wet bood toch wel mogelijkheden om een bekeuring te ontlopen. Omdat slechts het rijden op de fiets was belast, kon de fietser zonder belastingplaatje snel van de fiets springen en door met de fiets aan de hand te lopen de bekeuring ontlopen. De vraag was ook of het op het pedaal gaan staan of steppen 'fietsen' was en dus al of niet belast was.

Gevolg was dat ijverige wetsdienaars zich vaak verscholen opstelden om een wetsovertreder te kunnen bekeuren. Aldus konden er aardig wat bekeuringen worden uitgedeeld. In 1933 werden alleen al in Amsterdam 11.809 en in Rotterdam 13.207 bekeuringen uitgedeeld. Alhoewel het een nationale sport was geworden om rijwielbelasting te ontduiken, bleek uit het aantal rechtszaken dat de bevolking de rijwielbelasting had aanvaard. Waren dat er in 1936 nog 934, in 1938 was het aantal teruggelopen tot 114.

De rijwielbelastingplaatjes werden geslagen door 's Rijks Munt te Utrecht. In het eerste jaar (1924) werden er aan de bevoegde diensten 1.776.749 afgeleverd; kosten van het plaatje f 3,-. De volgende tabel geeft een overzicht van de belastingplaatjes geslagen in de periode 1924-1941:

1924	messing	1.830.729	1933/34	messing	3.139.382
1925	aluminium	2.222.625	1934/35	messing	3.308.163
1926	messing	2.265.662	1935/36	messing	3.440.504
1927	koper	2.324.560	1936/37	messing	3.549.114
1928	messing	2.605.384	1937/38	messing	3.666.661
1929/30	messing	2.703.720	1938/39	messing	3.730.048
1930/31	messing	2.780.954	1939/40	messing	3.796.236
1931/32	messing	2.858.570	1940/41	messing	4.022.705
1932/33	messing	2.950.625			

Alhoewel per 1 augustus 1924 het gebruik van het plaatje verplicht was, mochten overtreders echter pas na 8 dagen worden beboet. Al spoedig na uitgifte van het eerste plaatje kwamen de vervalsingen op de markt Deze werden verkocht voor 75 cent. De tweede uitgave werd daarom in 1925 sterk gewijzigd, zowel de gravure als het soort metaal.

Belastingplaatje 1934/1935 gevonden aan de Stokweg

Na 1928 werd de wet op enkele punten gewijzigd. De prijs werd van 3 gulden teruggebracht tot f 2,50. Vanaf 1929 werden er op de plaatjes 2 jaartallen vermeld: 1929/1930.

Gezien de hoge kosten van de aanmaak van de plaatjes werd voor het jaar 1935/1936 een officieel ontwerp gemaakt voor een houder van nikkel, waarin men elk jaar een nieuw papieren plaatje kon bevestigen. Het project bleef steken in de ontwerpfase.

Om aan de heffing van de rijwielbelasting te ontsnappen werden talrijke trucs bedacht. F 2,50 was voor die tijd toch een behoorlijk bedrag. De eerste valse belastingplaatjes kwamen reeds op 29 juli 1924 in Amsterdam op de markt, dus nog vóór de wet op 1 augustus van kracht werd. Het Waterlooplein in Amsterdam was in die dagen de plaats om voordelig aan een gestolen fietsplaatje te komen. Ze werden daar openlijk en luidkeels voor 50 cent of minder aan de man gebracht. Diefstal van andermans plaatje was natuurlijk de voordeligste manier om de belasting niet te betalen.

Juiste getallen ontbreken, maar men vermoedt dat bijna de helft van alle verkochte plaatjes éénmaal per jaar (en vrijwillig) van eigenaar wisselden. Die trend lijkt zich heden ten dage, met name in de grote steden, voort te zetten, het handelt zich nu echter om het gehele rijwiel.

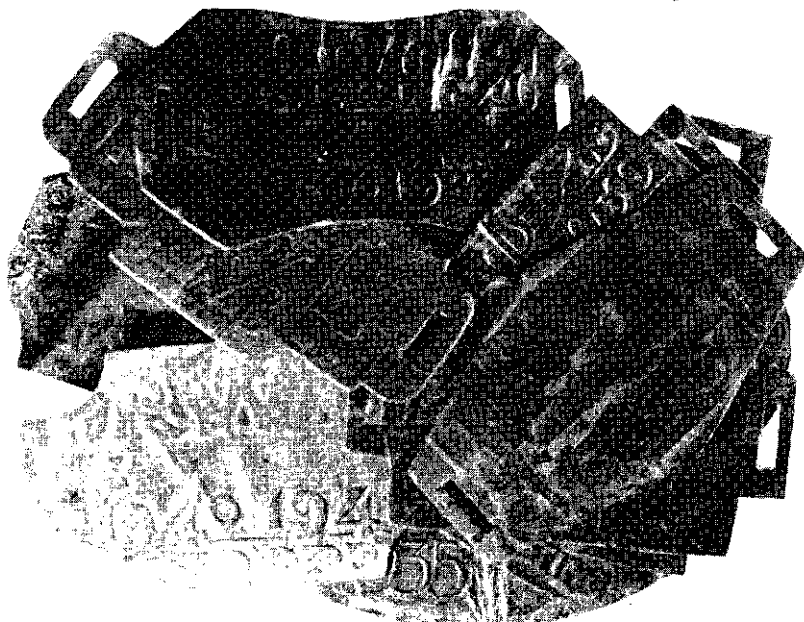
Om diefstal te voorkomen werd van alles bedacht. Naaminslag in het plaatje, metalen houders, een uitsparing in de koplamp, zelfs vast solderen op het rijwiel. Voor het dragen van het plaatje op de bovenkleding was een lederen hoes gemaakt.

Men fraudeerde zelfs door een afdruk van een bestaand plaatje te maken op een goudkleurig bokkingvel, die men dan in de hoes deed. Gezien het grote aantal diefstallen, werd het sinds 1934 toegestaan het plaatje op de 'linkerborstheft' te dragen.

In de crisisjaren konden de werklozen een gratis plaatje krijgen, voorzien van een gat. De werkloze mocht echter op zondag zo'n plaatje niet gebruiken om te fietsen. Personeel van consulaten en ambassades konden een gratis belastingplaatje krijgen voorzien van een ster.

Het nieuwe plaatje werd gekocht bij de belastingdienst of bij het postkantoor. Aldaar werden bussen geplaatst waar men ongeldig geworden plaatjes in kon doen. De opbrengst van het metaal kwam ten goede aan een fonds voor TBC.

Door de Duitse inval werd het particulier gebruik van de auto verboden. Mede door de benzineschaarste in de oorlog stapten veel mensen op de fiets. In 1940 waren 3,6 miljoen fietsen belast en dit op de 8,8 miljoen Nederlanders. 442.713 werklozen kregen een gratis belastingplaatje met een gat. Propaganda tegen de rijwielbelasting door de Nederlandse NSB heeft een einde gemaakt aan het rijwielbelastingstelsel. Met gemengde gevoelens namen de Nederlanders afscheid van de belasting.

Een 'bergje' fietsplaatjes in Rhenense grond gevonden

Nadien is de rijwielbelasting niet meer opnieuw ingevoerd. Met een bepaalde regelmaat komen politici met het voorstel de rijwielbelasting weer in te voeren. In totaal werden 51.179.649 plaatjes in omloop gebracht, waarvan er 3.888.130 plaatjes met gat aan werklozen werden verstrekt en 5.389 met een ster. Toch zijn er maar weinig van overgebleven; er is echter nog wel aan te komen, maar men moet wel bedacht zijn op vervalsingen. Van onder andere de jaren 1924 en 1925 zijn de nodige vervalsingen bekend. Een verzameling zonder vervalsingen is echter ook niet compleet.

'Vân wie binde gij d'r in?'

De hierboven afgebeelde rijwielbelastingplaatjes zijn allen gevonden in Rhenense grond, veelal op akkers. Hoe dit mogelijk is? Eeuwenlang deponeerden de boeren hun huisvuil op de mestpluis, die vervolgens werd uitgestrooid over het land. Ook stadsvuil uit Rhenen werd zo over de akkers verspreid. Zelfs huisvuil uit grote steden werd met aken aangevoerd en voor bemesting gebruikt. Wat nu een probleem is was toen bittere noodzaak. Uit de fragmenten aardewerk, glas en met name metalen kan soms worden opgemaakt tot welke rijkere bewoning de mestpluis heeft behoord en dus ook de akker. Stadsvuilbemesting kenmerkt zich door de grotere rijkheid en verscheidenheid van vondstmateriaal.

De oorzaak van het ontstaan van dit verhaal was de vondst van het rijwielbelastingplaatje met de naam: **'G Pleugers, Doornestr. 10, Rhenen'**. In Rhenen is nooit een Doornestraat geweest. Volgens het bevolkingsregister 1940, woonde op nr. 10 in de **Torenstraat** te Rhenen ene **G. Pluigers**. Deze is in 1943 verhuisd naar Amerongen.

Naast de adressen stansmachine staande heeft deze G. Pluigers op de vraag: **'Vân wie binde gij d'r in?'** vermoedelijk in onvervalst Rhenens geantwoord: **'G. Pleugers, Dorenstroat 10 - Rhenen'**.

Bronnen

Fotografie: J.Th.M. Mom

Voorwerpen: Archeologische kollektie Rhenen - J.Th.M. Mom

Dokumentatie Bevestingmuseum 'Prof.Dr. van der Poel', Parklaan 14 te Rotterdam.

Afdeling Burgerzaken van de gemeente Rhenen.

Rijwielbelastingwet, 20 juni 1924 - Staatsblad 306.

29 juni 1925 - Staatsblad 308.

30 dec. 1926 - Staatsblad 464.

30 dec. 1927 - Staatsblad 429.

6 okt. 1934 - Staatsblad 534.

9 mei 1935 - Staatsblad 241

Diverse berichtgeving in oude kranten en verzamelbladen.

Adresboek Rhenen 1950, uitgegeven door V.V.V. - Rhenen.

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Vijftiende jaargang

September 1996

No. 3

INHOUD

Het Oude Raadhuis te Rhenen	95
De dichteres Anna Maria van Schurman (1607-1678) en Rhenen	105
De stadsmuur van Rhenen tegen het eind van de 16e eeuw	109
De levensloop van de Utrechtse bevolking in de 19e eeuw	123
Van binnen en buiten	130
De straten- en wegenamen van Rhenen	133

HET OUDE RAADHUIS te RHENEN

H.E. Dekhuijzen

Op 16 november 1995 heb ik aan de hand van een honderdtal dia's de leden en belangstellenden tijdens een avond van de Historische Vereniging visueel laten meegenieten van het zeer fraai gerestaureerde Oude Raadhuis van Rhenen. Bij die gelegenheid heeft voorzitter Deys de suggestie gedaan om in "Oud Rhenen" een aantal zaken ten aanzien van dit gebouw en de restauratie vast te leggen.

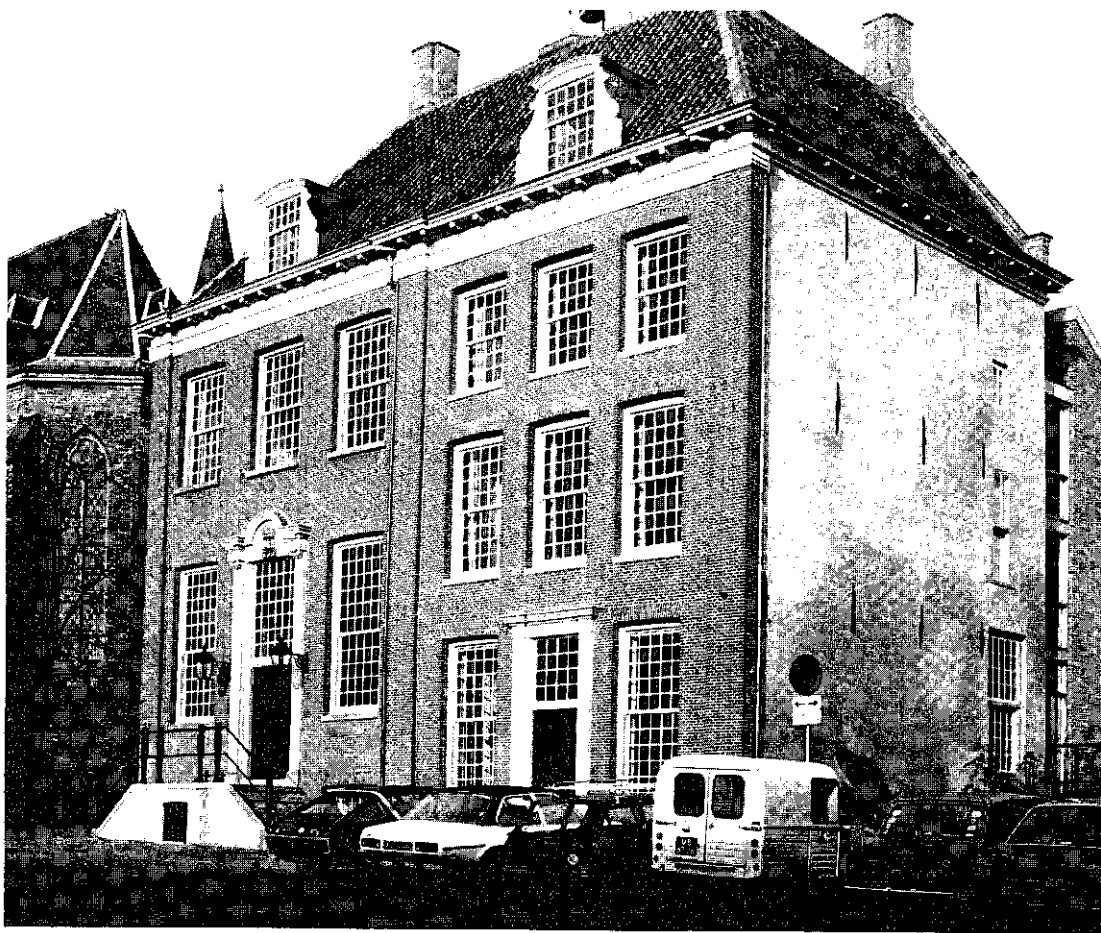
Het Oude Raadhuis is in de jaren 1975-1977 grondig gerestaureerd en hierover is toen reeds een tijdschrift-artikel van mijn hand verschenen. Echter niet in "Oud Rhenen" dat als zodanig in 1978 nog niet bestond, doch in "Flehite", tijdschrift voor verleden en heden van Oost-Utrecht, uitgegeven in Amersfoort, de bakermat van de Oudheidkundige Vereniging "Flehite".

Het Oude Raadhuis heeft de Tweede Wereldoorlog relatief goed overleefd. Als gemeentehuis was dit gebouwencomplex reeds in 1926 verlaten. De voormalige Jongenskostschool aan de Herestraat was daartoe ingericht en verbouwd. Het Oude Raadhuis had daarna verschillende bestemmingen die het gebouw geen goed hebben gedaan.

De ná mei 1940 in de binnenstad van Rhenen gestarte wederopbouw heeft de architect/stedebouwkundige ir. C. Pouderoijen ertoe gebracht te adviseren om rond de Markt weer een bestuurlijk centrum in te richten. Dit advies werd niet opgevolgd, de verdere ontakeling van de bebouwing rond de Markt ging zelfs in versneld tempo door: de Waag en het huis ten noorden van de Waag verdwenen successievelijk. Ook de stadspomp moest het veld ruimen: gelukkig ruim 15 jaar geleden herbouwd!

Gelukkig dat het advies van een toenmalig raadslid om het hele complex maar "in de Rijn te schuiven" niet is opgevolgd. De rijksoverheid heeft daarentegen rond 1967 het gehele complex op de Rijksmonumentenlijst gezet. De gemeente Rhenen heeft daar nog een bezwaarschrift tegen in gediend, gelukkig zonder succes!

De plannen tot restauratie kwamen moeizaam van de grond doordat de bestemming nog niet duidelijk was. Gedacht werd aan inrichting tot museum. Uiteindelijk is het toch weer een onderdeel van het gemeente-

Het gerestaureerde Raadhuis in 1977; nog net zichtbaar het nieuwe gedeelte (trappen en lift) dat er achter tegen aan gebouwd is (foto J. Combrink).

lijk gebeuren geworden, namelijk voor het - opnieuw - houden van raadsvergaderingen in de raadszaal en hiernaast ten behoeve van commissie- en fractievergaderingen. Dit alles in de avonduren met uitzondering van de trouwplechtigheden die op de begane-grond-ruimte van de toenmalige bodewoning, rechts, plaatsvinden.

Als men thans, na de restauratie van 1975-1977, voor het gebouw staat, valt het uitgesproken 18e eeuwse gezicht van dit gebouw op. Dit is echter schijn: de beide gebouwdelen hebben in 1738 dit fraaie 18e eeuwse voorkomen gekregen, compleet met klokketorentje. Het gebouw is echter veel ouder, namelijk uit het begin van de 15e eeuw. De grond waarop gebouwd kon worden is geschonken door de Duitse Orde die in Rhenen ook andere bezittingen had en tot de Hervorming ook priesters leverde.

Stedebouwkundige situatie

Allereerst nog aandacht voor de stedebouwkundige aspecten rond het Oude Raadhuis.

Hoewel de huidige, brede, doorgaande route van oost naar west ter plaatse van de Herenstraat en de Frederik van de Paltshof loopt heeft naar mijn mening de oudste, middeleeuwse, doorgaande route anders gelegen, namelijk vanuit het oosten gezien door de Weverstraat naar het huidige pleintje - Markt geheten, voorheen Vischmarkt - waarna het zuidelijk van de Cunerakerk naar de Westpoort moet hebben gevoerd.

De bij dit artikel gevoegde foto van de vooroorlogse situatie met de Stadswaag en een gesloten bebouwing rond het hele pleintje geeft aan dat dit het feitelijke centrum van Rhenen was. Dat later de doorgaande route langs de Herenstraat is komen te lopen lijkt gezien de hoogteverschillen van oost naar west op zich wel begrijpelijk maar heeft vroeger reeds een tweedeling in het stratenpatroon van Rhenen teweeg gebracht. Het na mei 1940 ontstane nieuwe, verbrede stratenracé van de doorgaande route heeft dit alles alleen maar versterkt.

Thans is ten aanzien van het gebied rond het Oude Raadhuis op te merken dat het een relatief doods pleintje is geworden dat geen omringende bebouwing meer kent: de Stadswaag en de rechts hiervan liggende bebouwing is verdwenen. Ook de voormalige bebouwing, waar nu het siertuintje zich bevindt, wordt gemist. Aan de zuidzijde is een veel lagere bebouwing gekomen: té laag! Zie daartoe ook de prent van Jan de Beijer.

Bouwgeschiedenis

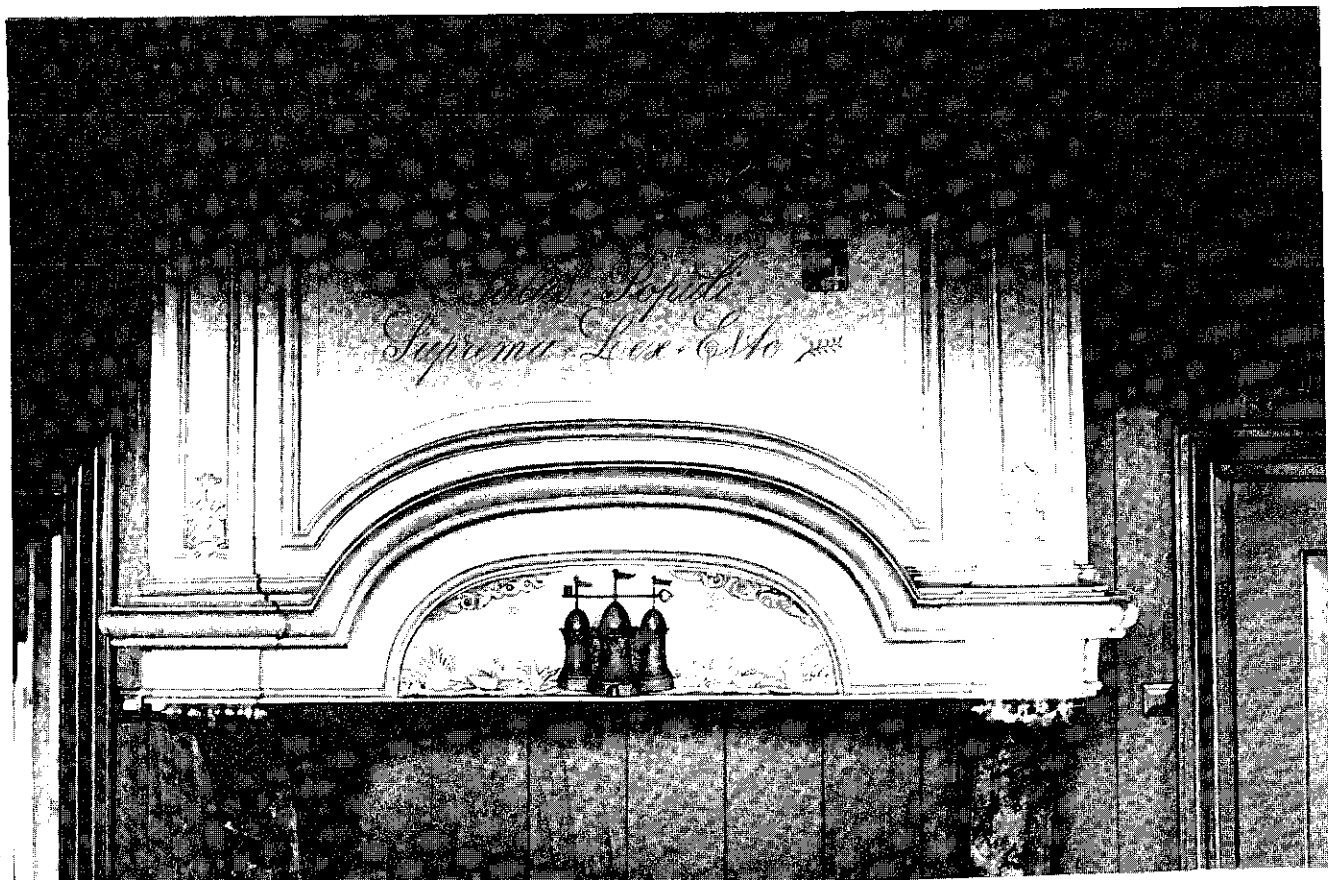
We keren weer terug naar het Oude Raadhuis zelf, met informatie over de bouw en de restauratie, mede aan de hand van een door W.Th.Hofland, indertijd gemeentesecretaris, namens de gemeente Rhenen samengesteld boekje. De heer Hofland heeft daarbij ook gebruik gemaakt van informatie van ir. G.Berends van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en d architect D. Wijma te Velp.

Ten aanzien van de oudste geschiedenis kan worden opgemerkt dat in 1391 en 1392 in de akten reeds over een raadhuis gesproken wordt. Gezien de aangeduide situering en vondsten tijdens de restauratie is toen reeds vastgesteld dat het eerste raadhuis niet op de plaats van het huidige Oude Raadhuis gestaan heeft. Aan de hand van de bouwtekeningen van de bestaande toestand heb ik nu echter kunnen constateren dat in het huidige achtergedeelte van het linkerblok nog materiële aanwijzingen zijn dat hier het oudste raadhuis gestaan moet hebben. Wellicht heeft de stadsbrand van 1400 de vroege vaders ertoe gebracht op de plaats van het huidige linkerdeel een nieuw raadhuis op te richten óf verder te verbouwen als hier al eerder een stenen huis gestaan heeft. Even voor de duidelijkheid: slechts de belangrijkste gebouwen in de middeleeuwen, óók in het laatste deel ervan, waren van steen. Alle woonhuizen waren van hout!

Het genoemde linkerdeel is na 1400 op de huidige hoogte gebracht. Het rechterdeel is kort daarna hier reeds tegenaan gebouwd en heeft daarbij óf daarna de functie van bodewoning gekregen. Dit deel heeft toen tenminste één verdieping minder gehad. Deze extra verdieping is pas rond 1630 hieraan toegevoegd.

Kort voor 1738 kwam kennelijk de wens op om van de toenmalige voorgevels één geheel te maken. Wellicht waren ook bouwkundige tekortkomingen of groot onderhoud reden om beide gebouwen onder één kap en één voorgevel te brengen. Het toenmalige ontwerp, door de Amsterdamse meester-timmerman Hendrik van Zoelen, is bewaard gebleven en ook uitgangspunt voor de restauratie geweest. Ondanks alle verschillen in hoogte, breedte en aantal verdiepingen is er - in mijn ogen - een harmonische eenheid gekomen. In de 19e eeuw heeft men de ramen vernieuwd met grotere glasvakken. De restauratie heeft het vroeg 18e eeuwse karakter weer teruggebracht waardoor het geheel sprankelender is geworden dan vóór de restauratie!

Aan het begin van de 20e eeuw werd het gebouw geleidelijk aan te klein voor alle gemeentelijke diensten. Kort voor 1924 kon men de voormalige

De fraaie schouw in de Raadskamer (foto J. Combrink)

Jongheeren-kostschool aan de Herenstraat aankopen die vervolgens op fraaie wijze verbouwd werd tot gemeentehuis. Vanaf 1926 heeft dit nieuwe onderkomen als zodanig dienst gedaan waardoor het Oude Raadhuis verlaten en verkocht kon worden.

De verkoop van het Oude Raadhuis heeft het gebouwencomplex geen goed gedaan: het heeft verschillende industriële functies gehad. Toen het gemeentebestuur het Oude Raadhuis begin vijftiger jaren weer terugkocht bleek het in een slechte staat te verkeren. De aankoop toen had o.a. tot doel het gebouwencomplex tot museum te bestemmen. Hier is echter niets van terecht gekomen.

Het geheel werd geleidelijk aan tot een punt van grote zorg, mede omdat het op de rijksmonumentenlijst gekomen was. Mede door een gezamenlijke actie van omwonenden in 1973 om het gebouw te redden én te laten restaureren is het dan zover gekomen. Men besloot het gebouw wel gemeentelijke functies te geven, te weten het houden van raadsvergaderingen, fractieberaad en raadscommissievergaderingen. Ook de huwelijksvoltrekkingen vinden hier sindsdien plaats.

Restauratie

Bovengenoemde functies brachten ten aanzien van het inwendige van het gebouw enige wijzigingen met zich mee. Allereerst de plaats van de trouwzaal. Deze kwam op de begane grond van de vroegere bodewoning te liggen. De indeling van dit gedeelte moest geheel aangepast worden. Overigens zeer smaakvol! De beide verdiepingen hierboven kregen ook een andere functie. Op de eerste verdieping kwam de Raadskamer en op de tweede verdieping de Collegekamer. De Raadskamer kreeg daarbij een prachtige schouw die elders in het gebouw niet gehandhaafd kon worden. deze schouw is, mede door de tekst "salus populi suprema lex esto" (het heil van het volk moet de hoogste wet zijn) het aanzien meer dan waard.

Al met al zij ten aanzien van de voormalige bodewoning gezegd dat het zeer fraai én functioneel verbouwd is. Van de vroegere functie als bodewoning is echter niets meer te zien.

Het oudste deel- het westelijk gedeelte - onderging de volgende veranderingen. De hal op de hoofdverdieping werd gehandhaafd maar werd tot aan de achtergevel in oppervlakte vergroot waarbij restanten van een vroegere schouw duidelijk maakten dat de hal vroeger groter geweest was óf een andere indeling had dan bij de aanvang van de restauratie

werd aangetroffen, namelijk met de "inbouw" van een tweetal cellen. Deze zijn nu als zodanig verdwenen, zij het dat de celdeuren elders op deze verdieping de functie van meterkastdeuren hebben gekregen. De Vierschaar die nog aanwezig was, is iets aangepast: het hekwerk is circa 1 meter naar achteren verplaatst ten behoeve van de halruimte. De Vierschaar doet daardoor thans wat klein aan.

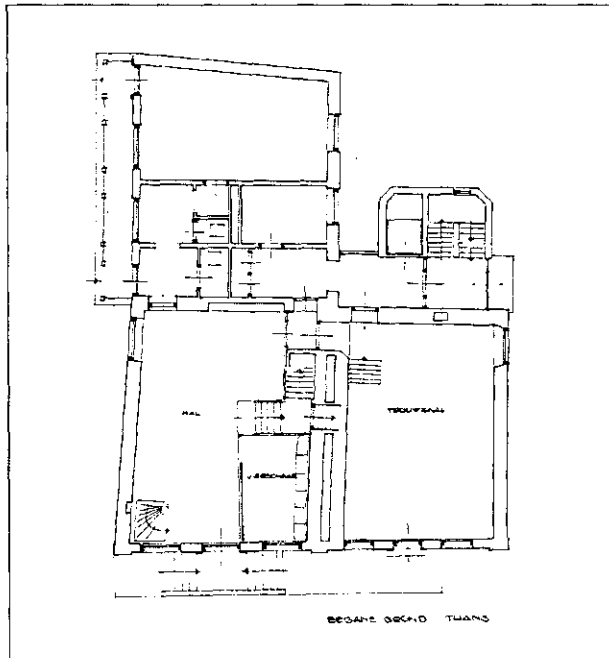
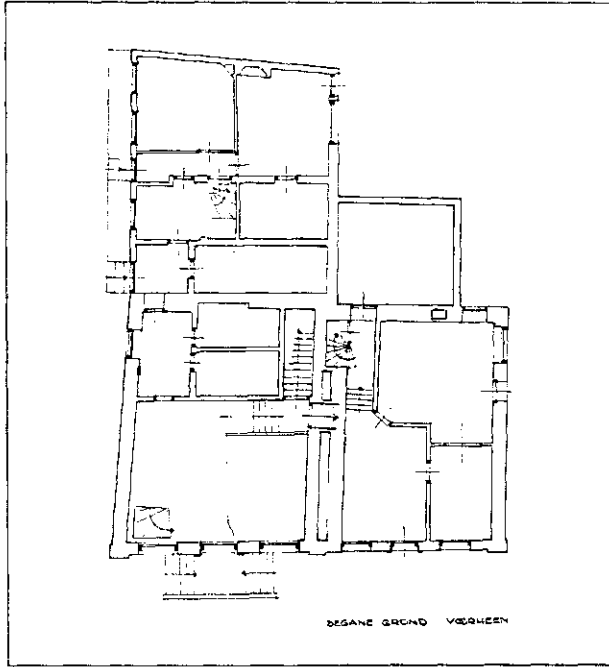
De boven de hal gelegen Raadzaal heeft ook een uitbreiding ondergaan. Omdat inmiddels een groter aantal raadsleden een plaats moest krijgen en omdat de pers een eigen plaats werd toegedacht is de Raadszaal ook tot de achtergevel vergroot. Hierdoor kwam de gehandhaafde wenteltrap naar de kapverdieping - voorheen ingebouwd - zichtbaar in de Raadzaal te staan, op zich niet een ideale oplossing. In het oorspronkelijke, voorste deel van de Raadzaal staat nog een fraaie 18e eeuwse schouw met een vermanend schilderstuk, vermanend in de richting van de toenmalige raadsleden en collegeleden!

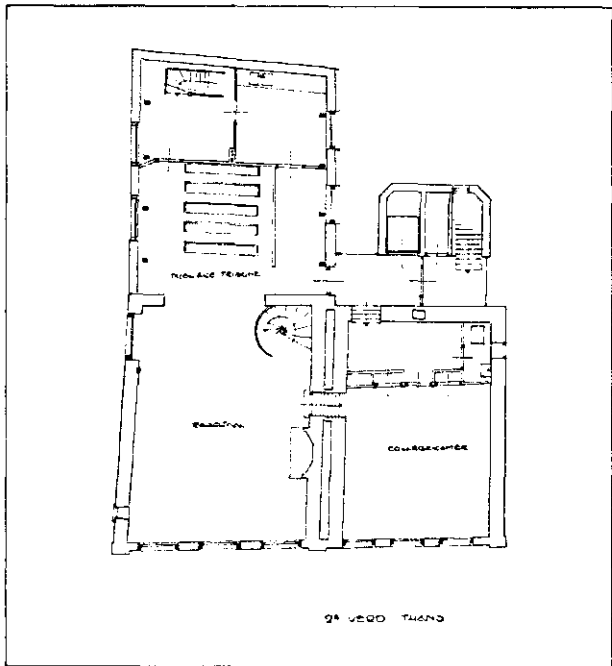
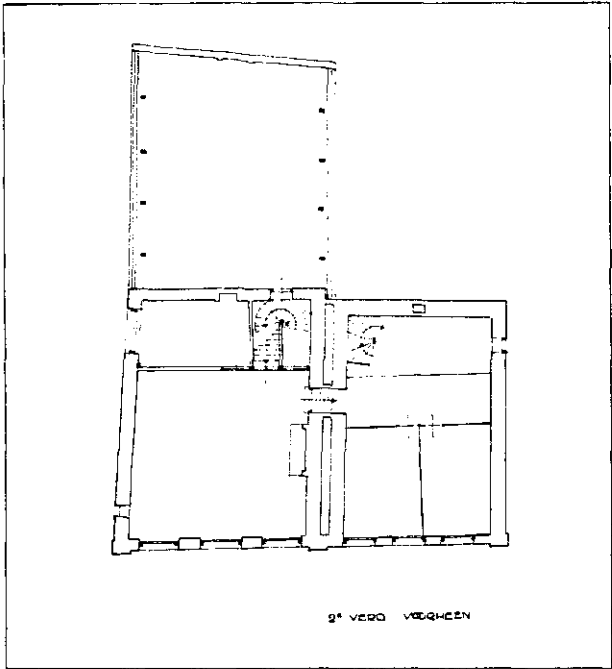
Maar de huidige tijd vraagt ook een publieke tribune. Daartoe is de achtergevel zozegzegd doorgebroken en heeft men op bijna gelijke hoogte een aparte verdiepingsvloer aangebracht die dwars voor de eerste verdiepingramen van de achterbouw kwam te zitten. Overdag is van deze vloer buiten niets te zien, doch 's avonds - bij gebruik van het gebouw - des te meer.

Om alle ruimten in het totale gebouw goed met elkaar te verbinden waren indertijd al allerlei trappen en wenteltrappen aangebracht. Voorzover die te handhaven waren bij de nieuwe inrichting heeft men ze laten zitten. Hiernaast is een nieuw trappenhuis en lift achter het rechterdeel van het gebouw geplaatst op de plaats van een vroegere aanbouw. Hoewel het nieuwe trappenhuis een eigen vormgeving, kleur en materieel kreeg, is het na circa 20 jaar een wezenlijk onderdeel van het Oude Raadhuis geworden. Ik heb ten aanzien van dit onderdeel mijn oorspronkelijke mening geheel herzien: een compliment in de richting van de restauratie-architect de heer Wijma is toch wel op zijn plaats.

Tot slot nog even aandacht voor het tijdens de restauratie opnieuw geplaatste koepeltorentje met de oude luidklok uit het museum. De oude windwijzer - die circa 50 jaar op het koepeltorentje van het gemeentehuis aan de Herenstraat gestaan heeft - heeft thans zijn plaats op het huidige koepeltorentje van het Oude Raadhuis herkregeen.

Lang niet alles is in dit artikel goed tot zijn recht gekomen. Voor de

geïnteresseerde lezer het advies om eens een stadswandeling in de zomertijd mee te maken. In deze stadswandelingen - georganiseerd door het VVV - wordt ook een uitgebreid bezoek aan dit gebouw gebracht. Deze stadswandelingen worden verzorgd door een goed geïnformeerd team stadswandelgidsen waar ook ik deel van uitmaak.

Het Oude Raadhuis aan de Markt in de 18e eeuw

DE DICHTERES ANNA MARIA VAN SCHURMAN (1607-1678) EN RHENEN

A.J. de Jong

Bij het genealogisch/heraldische onderzoek te Rhenen, dat C.L. van Otterlo en ik deden met betrekking tot het onlangs verschenen boek 'Genealogie en Heraldiek te Rhenen' kwamen we bij de beschrijving van de graven in de Cunerakerk door Mr. P.C. Bloys van Treslong Prins het volgende tegen bij graf No. 39: "....rf de Wel.... van Harf weduwe van Sch.... hier begraven met haeren outste soon".

Het betreft hier naar alle waarschijnlijkheid het graf van Eva van Harf, geb. te Keulen, die te Keulen 5.11.1602 trouwde met Frederik van Schurman, geb. Antwerpen 22.10.1564. Hun oudste zoon was Hendrik Frederik van Schurman. Echter veel bekender was hun kunstzinnige en geleerde dochter Anna Maria van Schurman, geb. Keulen 5.11.1607, overl. Wieweurd 4.5.1678.

Er is veel over deze Anna Maria van Schurman geschreven. Ze wordt wel de Utrechtse Minerva genoemd, een 'miraculum naturae', de 'geleerdste maagd'. Als eerste vrouw van Nederland woonde talenwonder Anna Maria van Schurman vanachter een schotje in de aula van het Academiegebouw universitaire disputen bij. Roem verwierf ze met haar 'Dissertatio', een verhandeling over de 'geschiktheid van de vrouwelijke geest voor de wetenschap en de letteren', welke binnenkort in het Nederlands verschijnt.

Anna Maria van Schurman werd in 1607 in Keulen geboren. Haar Calvinistische vader was een koopman uit de zuidelijke Nederlanden (Antwerpen), die om geloofsredenen tijdens het bewind van Alva via Frankfurt in 1593 naar Keulen was uitgeweken. Haar moeder, Eva von Harff, kwam uit het Rijnland. Toen rond 1615 ook in Keulen de grond voor gereformeerden te heet onder de voeten werd, verhuisde het gezin naar Utrecht waar ze een huis in het straatje Achter de Dom betrokken. Er bevindt zich in de gevel van het huis waar de familie Van Schurman woonde nog een gedenksteen, die hieraan herinnert.

Als meisje uit de hogere burgerij krijgt Van Schurman een goede opleiding. Ze oefent zich vooral in de kunstzinnige vaardigheden: papierknippen, boetseren, dichten, schilderen en houtsnijden.

*Anna Maria van Schurman (1607-1678; foto
Iconographisch Bureau)*

Haar broers Hendrik Frederik (1603-1632), Johan Godschalck (1605-1664) en Willem (1610-1615) krijgen meer intellectueel gericht onderwijs van een huisleraar en van hun vader. Anna Maria is daarbij vaak aanwezig en blijkt talent te hebben. Zo vult zij haar broers voortdurend aan als zij een antwoord schuldig blijven. Dit leidt er uiteindelijk toe dat haar vader zegt: "Volg jij die lessen dan ook maar".

Eenmaal in Utrecht, waar de familie leeft van de opbrengsten van de huizen en landerijen die ze bezit, correspondeert Van Schurman met tal van geleerden in Europa. Ze raakt bevriend met de theoloog Gisbertus Voetsius, die vlakbij woont. Bij hem studeert ze theologie en oosterse talen. Vermoedelijk waren dit lessen bij Voetsius thuis. Hij was het die haar toestemming gaf om vanachter een schot of gordijn de disputen tussen hoogleraren en studenten in het academiegebouw te volgen.

Ze was dan ook theologisch goed onderlegd en had een fabelachtige kennis van talen. Zo sprak ze Frans, Engels, Duits, schreef in Latijn en correspondeerde in het Grieks. Daarnaast beheerste ze ook nog veel oosterse talen waaronder Hebreeuws, Aramees en Arabisch. Die voorkeur voor oosterse talen is niet zo vreemd omdat het voor haar een poging was om de brontaal van de bijbel te achterhalen.

Haar wetenschappelijke talent bracht haar onder andere in contact met geleerden en dichters als Constantijn Huygens; ook was ze bevriend met de bekende Aernout van Buchell, die haar familiewapen met wapenkwartieren optekende in zijn 'Liber Armorum'. Daarnaast zijn vele gedichten van haar bewaard gebleven.

De oudste dochter van de later te Rhenen wonende 'Winterkoning' Frederik V van de Paltz en Elisabeth Stuart, Elisabeth, onderhield een vertrouwelijke briefwisseling met Anna Maria van Schurman. Ook zij beheerste naast de belangrijke Europese talen tevens de teken- en schilderkunst. Elisabeth bezocht Anna Maria van Schurman vaak in Utrecht en raakte met haar bevriend. Hoewel ze later verschillende theologische richtingen aanhingen, bleven ze bevriend.

Dit verklaart mogelijk waarom haar moeder en oudste broer in de Cunera-kerk te Rhenen zijn begraven; immers de uitgeweken Frederik V van de Paltz, neef van prins Maurits woonde met zijn gezin te Rhenen.

Na de dood van haar moeder neemt ze de zorg van haar twee tantes op zich en begint een wat meer teruggetrokken leven te leiden. Ze raakt in de ban van de predikant Jean de Labadie, die breekt met de gereformeerde kerk en een soort huiskerk van wedergeborenen opricht. Zij sluit zich bij deze beweging aan en in 1669 verhuist ze daardoor naar Amsterdam. Deze 'Labadisten' pretendeerden dat zij de ware kerk vertegenwoordigden. Ze waren dus min of meer de eerste sekte van de gereformeerde kerk.

Anna Maria van Schurman leidt vervolgens een ingetogen leven en reisde veel met de prediker Jean de Labadie mee. Zo vertrok zij met de Labadisten in 1670 naar Hertford in Westfalen, waar haar vroegere vriendin, prinses Elisabeth van de Paltz, de groep onderdak bood. Twee jaar daarna vertrokken men naar Altona bij Hamburg en tenslotte in 1675 naar het Walta-slot in het Friese Wieuwerd, de nieuwe pleisterplaats van de Labadisten, waar zij op 4 mei 1678 ongehuwd overleed en werd begraven.

Enkele van haar kunstwerken zijn thans nog te zien in 't Coopmanshûs in Franeker en het Centraal Museum in Utrecht.

Bronnen

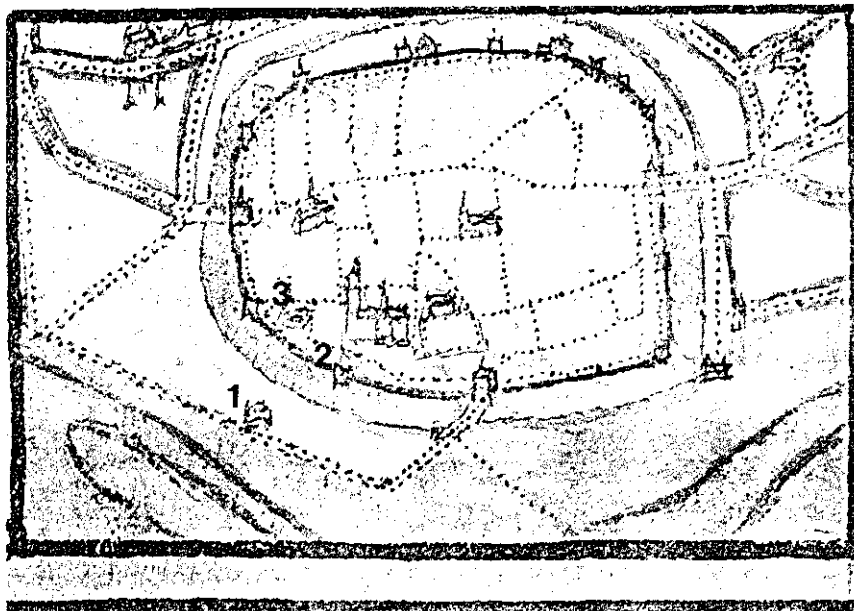
1. Mr. P.C. Bloys van Treslong Prins, 'Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Utrecht'(Utrecht 1919), p. 146.
2. Dr. G.D. Schotel, 'Anna Maria van Schurman' ('s-Hertogenbosch 1853).
3. 'Utrechtse biografieën' (Amsterdam/Utrecht 1995), p. 164.
4. Marjan Slob, 'Illustrer 4 - september 1996', een uitgave van de Universiteit van Utrecht, p. 9.
5. M. de Baar, e.a., 'Anna Maria van Schurman (1607-1678). Een uitzonderlijk geleerde vrouw'(Zutphen 1992).
6. Dr. A.J. de Jong en C.L. van Otterlo, 'Genealogie en Heraldiek te Rhenen' (Voorthuizen 1996), p. 286 e.v.

DE STADSMUUR VAN RHENEN TEGEN HET EIND VAN DE 16E EEUW

H.P. Deys

Rhenen is, als stad en als centrum van een betrekkelijk groot gebied in het zuidoosten van de provincie Utrecht, ruim 5 eeuwen in het bezit van stadsmuren geweest. In de 13^e eeuw moet er enige vorm van versterking rondom de stad geweest zijn: vermoedelijk lag er een aarden wal. Pas in 1346 werd de stad door bisschop Jan van Arkel, voor eigen rekening, voorzien van een stenen ommuring. Ongetwijfeld zijn er daarna regelmatig uitbreidingen en verbeteringen aangebracht. Wanneer de eerste stadspoorten werden gebouwd is niet bekend.

Als gevolg van de ligging der stad tegen een flank van de Heuvelrug is er in en rond de stad een aanzienlijk hoogteverschil. Dit feit vormde een groot probleem bij de vulling van de stadsgracht die rondom de stadsmuur was aangelegd. Slechts het laagst gelegen, zuidelijke deel van de stadsgracht, vanaf een punt iets ten noorden van de westelijke en oostelijke stadspoort, was met water gevuld, zelfs nog tot aan het begin van onze eeuw. Dit deel noemde men de Natte Doelen. Het noordelijk deel, de Droge Doelen, stond vol met stekelig onkruid en ander moeilijk doordringbaar geboomte. In het Rhenens Oudarchief zijn mededelingen uit de 2^e helft van de 16^e eeuw bewaard gebleven, waarin sprake is van het afdammen van een deel van de stadsgracht ten behoeve van het herstel van de stadsmuur. Er heeft dus veel water in de gracht gestaan. Ook lezen wij zelfs over visvangst in de stadsgracht. De Stad bezat het visrecht, maar dit was 'geprivatiseerd' zouden we tegenwoordig zeggen. Evenals alle andere pachten en accijnsheffingen, zoals die voor bier, brandewijn en wijn, maar ook de 'ellenaccijns' op de verkochte meterwaar (linnen etc.), was de pacht op het vissen uitbesteed aan de meestbiedende, die hiervoor aan het stadsbestuur jaarlijks de vastgestelde som vóldeed. Naar ouder gewoonte werd bij de gelegenheid van de verpachting door de Stad een gulden betaald ten behoeve van een gratis drankje, aangeboden aan de burgers. In 1580 was de vispacht tussen de West- en Bergpoort voor 20 jaar gekocht door Mr. Adriaan van Stoutenborch, die hier jaarlijks 36 stuivers voor neertelde. Hij zal dit bedrag wel dubbel en dwars terugverdiend hebben via de penningen, die de individuele vissers weer aan hem schuldig waren.

Stadsplattegrond van Rhenen door Jacob van Deventer, ca. 1570.
 1 oudste tolhuis 2 toltoren 3 laatste tolhuis

Muurtorens

De stadsmuren van Rhenen hebben nooit de grote puntvormige bolwerken gekend zoals die in andere stadsplattegronden vaak zo karakteristiek vorm hebben gegeven aan de 16^e- en 17^e eeuwse steden: Rhenen heeft steeds een rond-ovaalvormige plattegrond gekend. Wel hebben er, naast de drie stadspoorten, enkele grotere en kleinere torens in de muur bestaan. Enkele zijn met name bekend: de Toltoren, Spijnderstoren, Gevangentoren, Hollentoren en de Den Oven¹.

We weten niet, wie de muren indertijd ontworpen heeft, er zijn geen mededelingen of tekeningen van bewaard gebleven. Wel bestaan er uit de eerste helft van de 16e eeuw enkele tekeningen, waaronder één van een deel van de Rhenense zuidmuur². Aangenomen wordt, dat de gebroeders Keldermans, en met name Rombout Keldermans, een belangrijke rol hebben gespeeld in het ontwerp en de aanleg van de versterkingen in de Rhenense stadsmuur rond 1540. Naar deze familie is het Keldermanspad, lopend bezuiden de Zuidwal, vernoemd.

Hoewel er gedurende de Tachtigjarige Oorlog, gericht tegen de Spaanse bezetting van de Nederlanden, in de omgeving van Rhenen vermoedelijk nooit belangrijke veldslagen en belegeringen hebben plaatsgevonden, is er in de Rhenense archiefstukken toch regelmatig sprake van bedreiging en

bezetting door Spaanse troepen geweest. Rhenen stond trouwens tot aan de afzwering van Philips II in 1580 aan Spaanse zijde! Ook na de Vrede van Munster (1648) bleef het oorlogsgevaar een bedreiging: nu kwam het van de kant van de Fransen en de Duitsers. Er heeft dan ook gedurende enkele eeuwen in Rhenen een garnizoen gelegen. In dit licht spreekt het dan ook vanzelf, dat de stadsmuur voor Rhenen een belangrijk middel tot bescherming van de bevolking is geweest.

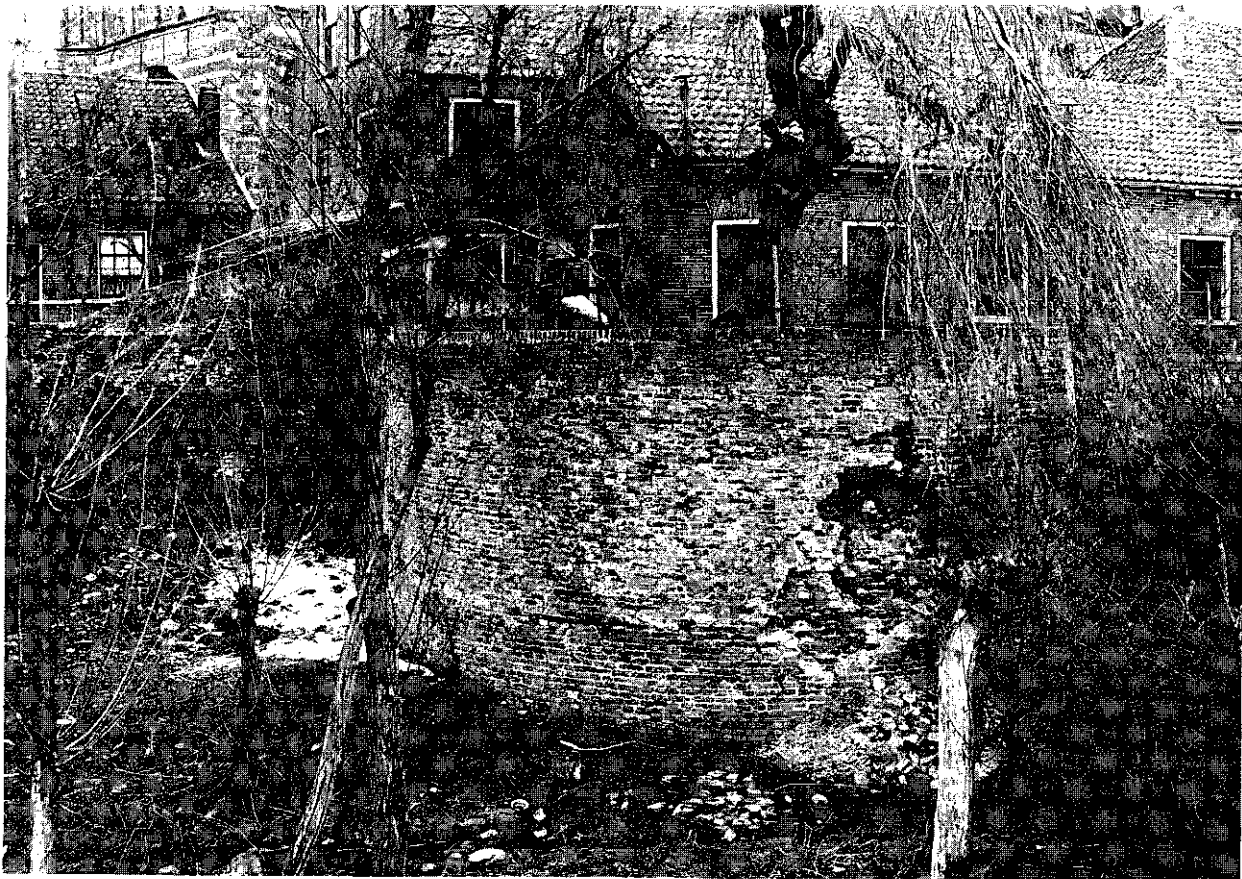
Poortier

De drie stadspoorten werden elk bewaakt door een poortier, die de poorten 's avonds afsloot en 's morgens weer opende. Een half uur vóór het sluiten, resp. een half uur vóór het openen van de stadspoorten werd de poortklok geluid, ten teken dat men nog een half uur de tijd had, resp. nog een half uur moest wachten. Het luiden van de poortklok, werd aan Rhenense burgers uitbesteed, het was een geliefd bijbaantje³. Het salaris van de poortiers van de West- en Rijnpoort werd betaald door de Stad, die van de Bergpoort ontving zijn loon van de Kerk. In de 16^e eeuw bedroeg het jaarloon 18 gulden⁴. Anthonis Struijck was in die jaren poortier van de Rijnpoort. Hoewel het niet goed te begrijpen is, hoe hij het deed, was hij óók nachtwaker en omroeper: gedurende de halve nacht liep hij alle straten rond om het hele en het halve uur te roepen hoe laat het was. Kennelijk sloegen toen de klokken van het torenuurwerk van de Cuneratoren nog niet. In elk geval leverde hem dit 16 gulden per jaar op. De andere helft van de nacht kwam voor rekening van Dirck Henricksz., die ook 16 gulden verdiende. Willem Corneliszoon, poortier van de Westpoort, verdiende er ook wat bij: voor het onderhoud van de weg naar de melaten-boerderij ontving hij jaarlijks 12 schellingen. In 1574 werd Stoffel Willemsz. door de magistraat aangesteld als poortier van de Bergpoort.

Onderhoud

Het onderhoud van de muren was in al die jaren een grote bron van zorg voor de stadsregering. Grote sommen gelds waren ermee gemoeid. Zo is het bekend dat na de oorlog van 1542 delen van de stadsmuur waren omgevallen. De stad heeft voor het herstel geld moeten lenen van het Gasthuis, een kapitaalkrachtige liefdadigheidsinstelling in Rhenen⁵. Deze schuld werd pas in 1631 afgelost⁶. In december 1592 kreeg burgemeester Rochus van Dulcken opdracht sparren te kopen om daarmee het gat te dichten van een stuk muur, dat bij de toren, achter de school was ingezakt.

Ook in latere jaren vinden we regelmatig melding van stukken muur, die omvielen⁷. Vaak ook echter werden gaten in de muur door de burgers zelf

De stadsmuur van Rhenen bij de z.g. Natte Doelen. Linksachter de Cuneratoren (foto Dr. Veltman, 1915)

veroorzaakt. Zij bouwden er toiletten in, of vonden een 'privé-' gat in de muur gemakkelijker om zo sneller bij hun tuintje buiten de stadsmuur te komen. Toch blijkt uit een merkwaardig voorval, dat de burgerij in het algemeen grote waarde aan bescherming door de stadsmuren hechtte. Op 11 april 1592 kwam in de 'gemeenteraad' ter sprake, dat de Heer van Sterckenborch en Braeckel aangekondigd had, weer een garnizoen in de stad te komen leggen. Besloten werd hem tegemoet te reizen en hem mede te delen, dat hij geen toestemming zou krijgen, de stad binnen te trekken omdat de burgerij zeer onttemd was over zijn pogingen in 1585 in de Staten van Utrecht ondernomen, de stadsmuren 'gedemanteleert' (dus ontmanteld) te krijgen, zodat Rhenen een open vlek of dorp zou worden. In 1588 had hij getracht vanuit Wijck bij Duurstede en Maarsbergen, zonder toestemming van zijn commandant Generaal Van Nieuwenaeer en Moers, clandestien zijn soldaten binnen Rhenen te voegen bij de halve compagnie, die hij er al had liggen. Zijn bedoeling was geweest, de stad te plunderen en er een soort roofoord van te maken, van waaruit hij een deel van het Sticht dacht te kunnen terroriseren. Dank zij oplettendheid van de burgerij was dit mislukt en slaagde men erin, de omstreeks 90 soldaten de stad uit te werken⁸.

Stadswacht

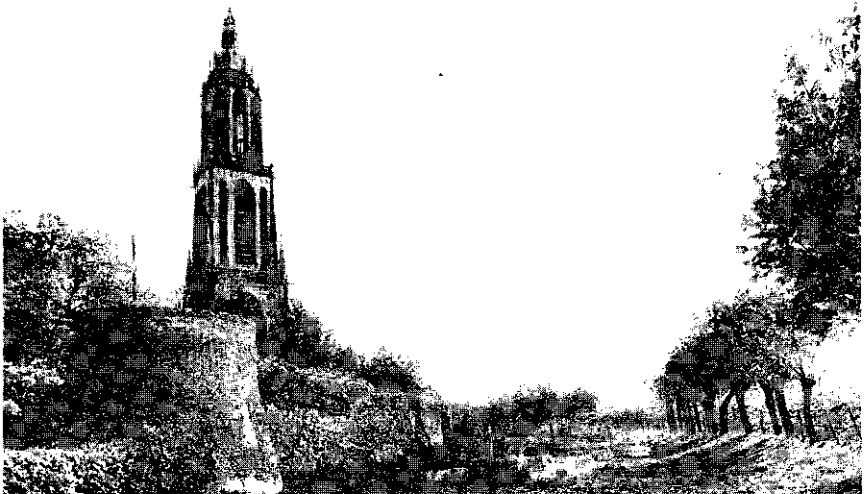
In de jaren '80 en '90 van de zestiende eeuw was er sprake van een verhoogde waakzaamheid ten aanzien van de verdediging van de stad. Er werden diverse maatregelen getroffen, waarvan de belangrijkste wel was het instellen van een Reglement op het Behoud van de Stad⁹, bestaand uit 20 artikelen.

Alle burgers en ingezetenen boven de 18 jaar werden ingedeeld in rotten van 9 man. Aan het hoofd stonden rotmeesters. Overdag moest in de stad worden wachtgelopen door 2 rotten, 's nachts door 2 rotten burgers en één rot 'huijsluijden', d.w.z. boeren. Een rot boeren bestond uit 8 man. Overdag werd een schildwacht opgesteld buiten de 'hameien', d.w.z. de voorpoorten of slagbomen, vóór de eigenlijke stadspoort. Deze wachten dienden aan iedere onbekende en vreemde passant te vragen waar deze vandaan kwam, waar deze heen wilde en wat deze wilde doen. Bij twijfel moest de schildwacht de gehele wacht te hulp roepen. De poorten mochten slechts geopend worden wanneer de wacht ter plekke aanwezig was. De grendel mocht pas ontsloten worden wanneer de wacht bij de hameien zich ervan overtuigd had, dat er geen onraad te bespeuren was.

De wagens, die 's morgens bij het openen van de poorten de stad in wilden, dienden te wachten totdat de poort geheel geopend was en van de

wacht toestemming hadden verkregen, naar binnen te rijden. Wanneer er meer dan één wagen voor de poort verscheen, mocht de poortier er slechts één tegelijk doorlaten. Alle inkomende en uitgaande wagens moesten door de wacht nauwgezet geïnspecteerd worden op de inhoud van zakken en manden. Wanneer er wagens met volk geladen voor de poorten verscheenen, diende de wacht hen aan te zeggen dat zij allen van de wagen af moesten en alleen te voet de poort binnen mochten gaan. Alle voerlieden, zowel zij die naar binnen wilden komen, als zij die wilden uitreizen, moesten naast hun wagen lopen. Deze maatregelen waren noodzakelijk om te voorkomen, dat een aantal in een kar of tussen de lading verstopte manschappen ongemerkt de stad binnen zou kunnen komen.

Degenen die de nachtwacht hadden mochten 's morgens, voordat de poorten geopend zouden worden, bij toerbeurt gedurende een half uur ontbijten. De wachten overdag kregen een uur de tijd voor het middagmaal. Deze wacht mocht 's avonds de poorten niet verlaten voordat deze gesloten waren en de nieuwe wacht zou zijn gearriveerd bij de Westpoort, om zodoende 's nachts de wacht te houden en terstond een schildwacht uit te zetten.

Op een oude prentbriefkaart is de stadsmuur nog prominent aanwezig. Links het bolwerk van de Spijnderstoren, rechts de z.g. Natte Doelen (prentbriefkaart circa 1920)

Niemand mocht van de wacht worden vrijgesteld, tenzij een ander in diens plaats zou komen, welke een weerbaar burger of ingezetene was.

Alle burgers en ingezetenen dienden hun 'zijtgeweer' (sabel, degen) aan hun zij te dragen wanneer zij op wacht gingen. Niemand mocht twee opeenvolgende dagen of nachten op wacht gaan. Ook mocht niemand dronken op de wacht verschijnen of zich tijdens de wacht bedrinken. Alle herbergiers, burgers en ingezetenen dienden alle nachtelijke gasten diezelfde avond nog met hun naam en toenaam aan te geven, zodat bekend was welke vreemdelingen zich 's nachts in de stad bevonden.

Voor het gemak werd bepaald, dat de Rijnpoort gesloten behoorde te blijven. In mei 1588 werd er 'een cour ofte waecker' op de Cuneratoren¹⁰ uitgezet. Nog in maart 1592 lezen wij, 'dat men den Cour noch opten toorn zall continueren tot int Iest van Meij eerstcomend'¹¹. Tot zover deze korte uiteenzetting over de extra waakzaamheid die in die jaren noodzakelijk was.

De stadsmuur aan de zuidzijde van Rhenen, zoals deze nog in 1910 bestond (foto Ramspek)

Herstel stadsmuur

In de Rhenense stadsrekeningen wordt in de verantwoording over 1594 een interessante reeks van uitgaven verantwoord, die ons een goed inzicht geven over de toenmalige zorg over de Rhenense stadsmuur. Helaas ontbreken de rekeningen van de negen daaraan voorafgaande jaren, en zelfs de verslagen van het stadsbestuur.

Een aparte rubriek 'extraordinaris' onkosten is gewijd aan 'het affbreecken vant vack muirs streckende vande Rhijnpooortt tott aen Costverlorens toorn, ende tselve wederom op te doen metzelen'.

De naam Costverloren toren is tot dusver nog nergens genoemd in de bestaande literatuur over Rhenen. Ook Van Iterson, die een aantal muurtorens heeft kunnen identificeren, vermeldt deze toren niet. Omdat het een toren moet zijn, die in de nabijheid van de Rijnpoort wordt genoemd, moet de toren in het zuidelijk gedeelte van de stadsmuur gezocht worden. De toren ten oosten van de Rijnpoort heette Thijmenstoren. Deze is het dus niet. Gaan we dieper in op de betekenis van 'kostverloren' in oude namen, dan houdt dit steeds in dat het betreffende bouwwerk geen functie meer vervulde. Dit nu was het geval met de ten westen van de Rijnpoort gelegen toren: de Toltoren. Aangezien de tol inmiddels verlegd was naar een tolhuis, binnen de stadsmuren staande en wel ten westen van de Cuneratoren, vervulde de oudere Toltoren geen functie meer. Men kon hem moeilijk zo blijven noemen, vandaar de naam Costverloren toren.

Het Tolhuis

Ten zuidwesten van de Rijnpoort is een interessant gebouwtje (1) te zien dat het eerste tolhuis na de verplaatsing rond 1200 moet zijn geweest. Later, mogelijk tijdens de aanleg van de stadsmuur, is er een nieuw gebouw, de Toltoren (2) neergezet, deel uitmakend van deze muur. Van Iterson, die overigens uitermate grondig bronnenonderzoek heeft verricht, heeft dit eerste tolhuis in zijn onderzoek gemist. Ook de Toltoren werd, zoals wij al zagen, later vervangen door een nieuw gebouw binnen de stadsmuur, het Tolhuis (3), dat tevens diende voor de inning van de landtol. Dit gebouw, op de plattegrond van Van Deventer te zien links van de Cuneratoren, werd met de plaats waar het op stond, in 1625 overgedragen aan Frederik v.d. Palts, die hier zijn zomerpaleis liet bouwen. Dit Tolhuis, het derde dus te Rhenen, werd toen snel afgebroken.

Het zuidelijk deel van de stadsmuur was in die tijd ernstig vervallen en dit deel kon dus geen afdoende bescherming tegen de Spaanse vijand bieden.

Omdat de Staten van Utrecht de stad Rhenen als een grensstad tegen een van uit het oosten komende vijand beschouwden, hechtten zij grote waarde aan het behoud van deze strategisch in de provincie gelegen Utrechtse stad. Zij waren dan ook van mening, dat de muur hersteld moest worden. Rhenen vond dit best, mits de Staten dan ook maar wilden betalen. Uiteindelijk kwam het ervan, dat de provincie bereid was een subsidie (zouden wij thans zeggen) te verstrekken aan het Rhenense stadsbestuur. Het ging hier om een bedrag van 600 Karolus guldens. Het is moeilijk na te gaan, wat hiervan de vergelijkbare huidige waarde toen was en hoe deze gulden zich tegenover de andere munteenheden verhield. Een bedrag van 600 gulden komt neer op ongeveer 1500 daglonen van een los werkman. Dit is vergelijkbaar met een bedrag van ruwweg zo'n 500.000 gulden thans.

Voorschot

Bij de voorbereidingen, reeds in 1591 getroffen, werd een advies van metselaars ingewonnen om te beoordelen, of de muur op de oude fundamenten kon worden gebouwd, dan wel dat een nieuw aan te leggen fundament nodig zou zijn. De uitslag van dit advies is niet bekend.

Men kon reeds beschikken over een voorschot op de verleende subsidie, alleen een van de beide Rhenense burgemeesters, de kameraarburgemeester Rochus van Dulcken kreeg van de rentmeester van de Domeinen van Utrecht de mededeling, dat hij dit voorschot zelf maar in Wijk bij Duurstede moest opnemen bij de 'tolenaar' (tolgaarder) van de Wijkse tol in de Rijn. Deze tol had nota bene vroeger in Rhenen gestaan, maar was door bisschop David van Bourgondië naar 'zijn' Wijk bij Duurstede verplaatst. De tolgaarder verklaarde dat zijn kas leeg was en dat hij voorlopig niet in staat zou zijn de beloofde honderd gulden uit te betalen. Omdat de burgemeester niet van zins was een vergeefse reis te hebben ondernomen eiste hij dat de tolgaarder de benodigde geldsom maar elders moest lenen. Dit lukte, maar het kostte de burgemeester wel 3 gulden. Met het toegestane daggeld van de burgemeester was de stad hier 4 gulden en 10 stuivers mee kwijt¹².

Inmiddels werd besloten met de werkzaamheden pas het volgend jaar aan te vangen omdat de vijand in de Betuwe was binnengevallen en Nijmegen bezet hield. Met zo'n gevaar op korte afstand was het onverstandig de muur ten behoeve van de restauratie nu reeds af te breken. Nijmegen, door de Spanjaarden bezet, werd eind 1591 door Prins Maurits ontzet. In Rhenen werden daarvoor op 12 oktober de klokken een uur lang geluid en de brenger van de goede tijding kreeg een flinke beloning. De Prins, die

met zijn gevolg op zijn terugtocht Rhenen aan deed, werd getraceerd op 50 kwarten Rhijnse wijn.

Toen het eindelijk zover was dat men daadwerkelijk met de vernieuwing van de muur kon beginnen is eerst de 'ordonneermeester' uit Utrecht overgekomen, om te bevestigen en te ordonneren hoe groot het te herstellen deel van de muur zou moeten zijn. Dit bezoek kostte de Stad 10 gulden.

Er moest veel materiaal ingekocht worden: stenen, tegels, kalk en zand, houten palen enz. De kalk werd door de burgemeester in Dordrecht gekocht. Deze stad vervulde toen een belangrijke functie als stapelplaats voor allerlei goederen, waaronder vooral hout en kalk. Een schipper uit Venlo bracht de lading kalk naar Rhenen. Een aantal palen kwam uit Amsterdam.

Men beschikte in de stad niet over voldoende vaklieden. Dit volgt uit de vermelding, dat er metselaars uit de Betuwe, uit Ede en zelfs uit Amersfoort werden gehaald. Gezien het dagloon dat zij verdienen moeten dit bijzondere vakmensen geweest zijn.

Zo kunnen wij nu, vrij gedetailleerd, een indruk krijgen hoe ruim 400 jaar geleden een gedeeltelijke restauratie van de Rhenense stadsmuur heeft plaats gehad.

Uit de stadsrekening van 1594/95¹³ vermeld ik de volgende posten:

Jasper Rutgersz.	15 stuivers	sparren t.b.v. steigerwerk
de kameraar-burgemeester	3 gld 10 st	875 tegels t.b.v. de muur
Jan Willemsz. Rajmaecker	5 gld	nieuwe kruiwagens
idem	10 st	repareren van oude kruiwagens
Jacob de Leub, waard in St Anthonis binnen Rhenen	24 st	vertering v.d. metselaars tijdens de bezichtiging van de muur
Henrick Jaspersz. Lijndraijer	onleesbaar	geleverd touw t.b.v. het vastbinden van de steigers tegen de muur
Jan Jansz. Leijendecker	2 st 8 penningen	latten t.b.v. het wachthuisje op het nieuwe 'vak' (gedeelte)
Peter Dirksz. de With	62 gld 12 st 8 penn	1002 karrevrachten zand en kalk
Joost Adriaensz.	231 gld 9 st	bier t.b.v. arbeiders
Dirck Guertsz. Gudder, impostmeester	37 st 8 penn	impost van bier (= accijns)
Thonis Jansz.	3 gld 8 st 2 penn	idem
Johan Thuijtt, schipper te Venlo	502 gld 10 st	1200 ton kalk
de gezwoeren kalkmeters te Dordrecht	18 gld 15 st	afmeten van de kalk (soort leges)
de tollenaar te Wijk bij Duurstede	20 st	tol t.b.v. de kalk
Jan Claesz. Pronck te Amsterdam	15 gld 3 st 8 penn	sparren t.b.v. steigers
Aert Adriaensz., sammereusschipper ¹⁴	42 gld	vervoer van de kalk van Dordrecht naar Rhenen
Aert Aedriaensz.	12 gld 10 st	tol te Schoonhoven, wijn
Jan Jansz. Smitt	2 gld 17 st 8 penn	5 3/4 dag kalk uitladen
Mechtel Dirxdochter, weduwe van Rutger van Ochten	330 st	verhuur van 6 zakken ged. 10 dagen

de kameraar	7 st	zakkenhuur 7 zakken 2 dagen
de kameraar	4 gld 5 st	17 zakken 10 dagen
de kameraar	10 st	10 zakken 2 dagen
Anthonis Struijck	8 gld 5 st	16 1/2 dag kalk uitladen
Johan Vastrick	18 st	3 maal naar Ingen geweest om een metselaar te halen
Jelis Adriaensz.	8 gld 10 st	17 dagen kalk uitladen
Jan Jordensz.	8 gld	18 dagen gearbeid
Reijer Coster van Wageningen	8 gld	16 dagen kalk uitladen
Aernt Philipsz.	8 gld 10 st	17 dagen kalk uitladen
Aert Gerritsz.	8 gld 10 st	17 dagen kalk uitladen
Aelbert Petersz. Duijm	6 st	zoden afsteken op de plaats waar de kalk zou komen te liggen
Harman Jansz., schipper	4 gld 5 st	vervoer van 30 grote sparren van Amsterdam naar Rhenen
Aert Gerritsz.	2 gld 10 st	5 dagen kalk uitladen
Jan Jordensz.	2 gld 10 st	5 dagen kalk uitladen
Reijer Coster van Wageningen	2 gld 10 st	5 dagen kalk uitladen
Herbert Adriaensz.	2 gld 10 st	5 dagen kalk uitladen
Aert Gerritsz.	4 gld 10 st	huiden t.b.v. leeghozen stadsgracht
Aert Gerritsz.	27 st 8 penn	11 elzen palen t.b.v. het leggen van een dam in de stadsgracht
Aert Adriaensz.	107 gld 8 st	304 ton kalk uit Dordrecht
Johan Nagell	5 gld 9 st	de 20 ^e penning van de kalk
Aert Adriaensz. van Toll	8 gld 11 st	onkosten i.v.m. kalk
Aert Adriaensz. van Toll	19 gld	vracht van de 304 ton kalk
Johan Fransz., sammeruesschipper	159 gld 5 st	18.250 bakstenen
de raeijmaecker	2 st	een steel aan een houweel zetten
Ewout Adriaensz.	5 gld 2 st	68 grote kale palen t.b.v. de dam
Goosen Stevensz. schipper te Heusden	10 st	vervoer van de palen uit Heusden
Henrick Woutersz.	3 gid 2 st 8 penn	10 hoosvaten om het water uit de stadsgracht te hozen
Seger Aerntsz. van Amersfoort	46 gld 15 st	40 3/4 dag gemetseld aan de muur
Aert Segersz. of Seger Aertsz., metselaar	46 gld 15 st	46 3/4 dag metselen
aan dezelfde Seger Aerntsz. voor de knecht Henrick Dirxsz.	46 gld 15 st	46 3/4 dag metselen
Seger Aerntsz. voor opperknecht Dirck Dirxsz.	28 gld 7 st	47 1/4 dag metselen
Seger Aerntsz. voor opperknecht Jan Bell	6 gld 12 st	11 dagen opperen
Seger Aerntsz. v. opperknecht Jan Thonisz.	6 gld 12 st	11 dagen opperen
Evert Thonisz., metselaar	89 gld	89 1/2 dag metselen
Anthonis Harmantsz., metselaar	52 gid 10 st	70 dagen metselen
Evert Thonisz., voor knecht Lambert Michielsz.	48 gid 12 st	82 dagen metselen
Evert Thonisz., voor Hans van Kessell	23 gid 8 st	31 dagen metselen
Evert Thonisz., v. opperknecht Jan Jansz.	39 gid	78 dagen opperen
Aert Gerritsz.	42 gid 6 st	94 dagen opperen
Anthonis Struijck	38 gid 2 st	84 3/4 dag opperen
Jelis Adriaensz.	30 gid 12 st	68 dagen opperen
Aert Muerkens	34 gid 6 st	74 dagen steen schoonbikken ¹⁵
Reijer Coster van Wageningen	34 gid 8 st	76 1/2 dag opperen
Reijer Aertsz., molenaar	27 gid 15 st	61 dagen kalk opperen
Aert Roelofsz.	2 gid 14 st	6 dagen steen dragen
Jan Jordensz.	31 gid 5 st	69 dagen kalk en steen sjouwen
Johan Schenckaert	16 gid 1 st 12 penn	35 3/4 dag gearbeid
Jan van Weezel	15 gid 15 st	35 dagen opperen
Bernt Gerritsz. van Reken	20 gid 11 st 12 penn	45 3/4 dag opperen
Herbert van Oeveren	27 dagen 17 st	62 dagen kalk opperen

Adriaen Gerritsz.	12 gld 12 st	28 dagen kalk opperen
Feijt van Loenhuijsen	6 gld	12 dagen steen schoonbikken
Remmert van Weerden	6 gld	12 dagen steen schoonbikken
diverse personen	6 gld 4 st	leeghozen van de stadsgracht
Johan Schenckaert van Rosbroeck	9 gld 10 st	19 dagen steen schoonbikken
Johan van Wezell	11 gld 15 st	23 1/2 dag steen schoonbikken
Steven van Beccum	31 gld 7 st 5 penn	62 3/4 dag steen schoonbikken
Bernt Gerritsz. van Reken	11 gld 10 st	23 dagen steen schoonbikken
Barth Cornelisz. van Barneveld	21 gld	42 d. steen schoonbikken, aarde kruien
Rutger van Essen	18 gld	36 dagen idem
Adriaen Gerritsz.	7 gld 7 st 8 penn	14 3/4 dag steen schoonbikken
Wouter Rutgersz.	24 gld 12 st 8 penn	49 1/4 dag steen schoonbikken, aarde kruien
Cornelis Bruijn Bonners	9 gld	18 dagen steen schoonbikken
Anthonis Jansz.	9 gld 10 st	19 dagen steen schoonbikken
Dirck Jansz. van Elst	8 gld 15 st	17 1/2 dag steen schoonbikken
Henrick Noodtbraeck van Munster	2 gld 5 st	7 1/2 dag steen schoonbikken
Jan van Halderen	14 gld 12 st	29 1/4 dag steen schoonbikken
Aert Gerritsz.	7 gld 7 st	14 3/4 dag steen schoonbikken
Anthonis Struijck	6 gld 10 st	13 dagen steen schoonbikken
Jelis Adriaensz.	10 gld 17 st	21 3/4 dag steen schoonbikken
Aert Muerkens	8 gld 10 st	17 dagen steen schoonbikken
Reijer Coster van Wageningen	9 gld 7 st	18 3/4 dag steen schoonbikken
Henrick van Sandick	26 gld 17 st	53 3/4 dag steen schoonbikken, aarde kruien
Aert Muerkens	1 gld 15 st	11 1/2 dag steen schoonbikken
Reijer Petersz.	20 st	2 nachten hozen
Huybert Gijsbertsz. Cuijper	20 st	2 nachten hozen
Harman Jansz. van Randick	32 st	4 nachten hozen
Johan Vastrick	2 gld 8 st	6 nachten hozen
Steven van Munster	24 st	3 nachten hozen
Jan Jordensz.	5 gld 10 st	11 dagen steen schoonbikken
Herbert van Oeveren	6 gld 15 st	13 1/2 dag steen schoonbikken
Wouter Rutgersz.	15 gld 4 st	35 dagen steen schoonbikken, aarde kruien
Bernt Gerritsz. van Reken	12 gld	30 dagen steen schoonbikken, aarde kruien
Anthonis Jansz.	14 st	1 3/4 dag steen schoonbikken
Henrick van Sandick	4 gld 16 st	12 dagen steen schoonbikken
Johan Vastrick	36 st	4 1/2 nacht hozen
Bernt Gerritsz.	16 gld 19 st 12 penn	37 3/4 dag steen schoonbikken, aarde kruien
Johan Mom, smid	11 st	een nieuwe schop
Joost Adriaensz.	3 gld 15 st	een ton bier t.b.v. metselaars en opperknechts, toen het werk gereed was
Evert Lijster, deurwaarder de kameraar-burgemeester	15 gld 50 gld	arbeid en toezicht op het werk wegens 98 dagen toezicht op het werk
Mr. Dirck Jansz. van Eck	4 gld	wegens het in steen houwen van het stadswapen en aanbrengen in de muur
Jan Fransz. Labeij	825 gld	100.000 stuk stenen

Wanneer wij de daglonen nader beschouwen, zien wij dat deze voor de losarbeiders en opperlieden (sjouwers) ca. 10 stuivers per dag bedroegen (20 stuivers = 1 gulden). Een metselaar verdiende 12 tot 15 stuivers, enkelen, zoals Seger Aerntsz. van Amersfoort en zijn knecht Henrick Dirxsz. ontvingen 22 stuivers per dag. Dit moeten specialisten geweest zijn. Het dagloon van de kameraar-burgemeester, die gedurende 98 dagen, dus een dikke 3 maanden toezicht op het geheel uitoefende, bedroeg 'slechts' 10 stuivers per dag, maar daarvoor zal hij ook maar af en toe zijn komen kijken. De lieden die 's nachts hoosden ontvingen elk 6, 8 of 10 stuivers per nacht.

Volgens deze rekening werden er voor het stuk muur 118.250 (bak)stenen aangevoerd. De stenen kostten, zowel bij de samouresschipper Johan Franzsz., als bij Jan Franzsz. Labeij ongeveer 1 stuiver per 6 stenen.

De indruk ontstaat, dat er grotendeels gebruikte stenen werden aangevoerd. Er is namelijk voor ruim 600 mandagen aan stenen schoonbikken gedeclareerd. Schatten wij dat het schoonbikken van een steen ca. 3 minuten duurt, dan zijn dit er 20 per uur. Bij een 10-urige werkdag komt dit op 200 stenen per man per dag. Bij 600 mandagen betekent dit ruwweg 120.000 stenen, hetgeen zeer dicht bij het aantal van 118.250 aangevoerde stenen komt.

Literatuur:

Deys, H.P., *Achter Berg en Rijn*, Rhenen, 1981. Hierin vele afbeeldingen van de stadsmuren en stadspoorten.

Deys, H.P., *De Gelderse Vallei, geschiedenis in oude kaarten*. - Utrecht : HES Uitgevers, 1988.

Iterson, W. van, *De Stad Rhenen*. - Assen : Van Gorcum & Comp.N.V., 1960.

Noten:

1. Zie Van Iterson 1960, t.o. pag. 97. Van vier andere torens is de naam (nog) niet overgeleverd.
2. Zie hiervoor Deys (1988), kaart 397.
3. De poortklok was een speciale klok die in de Cuneratoren hing. Toen in 1791 de poortklok wegens verval in Amsterdam moest worden omgegoten tot een nieuwe, werd een van de andere torenklokken tijdelijk als poortklok gebezigd, Oudarchief Rhenen, 34, 4 en 23 april 1791.
4. Het betreft hier natuurlijk guldens tegen de toenmalige waarde, die zo'n 100 x hoger lag dan tegenwoordig. Meestal zaten er in een gulden 20 stuivers. Het dagloon van een arbeider bedroeg zo'n 10 stuivers.

5. Ook heden ten dage leent de gemeente nog van dit fonds, het Gast- en Weeshuisfonds.
6. Zie Oudarchief Rhenen, Regesten 77.
7. Bijvoorbeeld nog in 1779 waren de stadsmuren op vele plaatsen zo slecht, dat deze niet uit de normale middelen konden worden hersteld (Oudarchief Rhenen 38, 12 april en 12 juli 1779).
8. Oudarchief Rhenen Inv. 6, 11 april 1592.
9. Oudarchief Rhenen 35, 21-9-1583: 'Memorie om goede orderen te stellen tot preservatie van dese stede van Rhenen'. Het is mij niet bekend, wanneer deze maatregel werd ingetrokken.
10. Oudarchief Rhenen Inv. 3, mei 1588.
11. Oudarchief Rhenen Inv. 3, 7 maart 1592.
12. Oudarchief Rhenen Inv. 6, 29 mei 1591, p. 4.
13. Oud-archief Inv. 181.
14. Een samoueus was een speciaal schip, een soort aak, voor de binnenvaart, die aanvankelijk voor transporten over de Sambre en de Maas was ontworpen. Deze schepen, voorzien van een hulpzeil, voeren ook elders op de binnenwateren en met name over de Grift vanaf de Grebbesluis naar Veenendaal.
15. Het betreft hier hergebruik van oude stenen. Ook zouden vele stenen afkomstig zijn van het slot De Horst, dat in 1527 werd verwoest. Het grootste deel van de stenen werd echter gebruikt bij de bouw van de dwangburcht 'Vredenburg' te Utrecht.

De redactie kreeg, ter recensie in ons periodiek, een boek aangeboden; ons lid prof.dr. C.J. Lammers werd bereid gevonden om de bespreking op zich te nemen.

De levensloop van de Utrechtse bevolking in de 19e eeuw

onder redactie van Kees Mandemakers & Onno Boonstra. Assen: Van Gorcum, 1995. 186 blz. -geïllustreerd - f 39,50

C.J. Lammers

Het hierboven genoemde boek behelst het verslag van een eerste fase van een project - waarin demografen, geografen, sociaal-historici en sociologen samenwerken - om ontwikkelingen van de bevolking van Nederland in de 19e eeuw in kaart te brengen. Uitgangspunt vormen de geboorteakten die overal in Nederland in openbare archieven bewaard worden. Zo'n akte vermeldt uiteraard de naam van de boreling en de datum waarop deze ter wereld kwam, de plaats van de bevalling en voorts onder meer: de burgerlijke staat van de moeder en het beroep van de vader. Vervolgens kan dan nagegaan worden of er van de betrokkene ook een huwelijks- en/of overlijdensakte te vinden is, dan wel andere informatie welke relevant is voor het onderzoek.

Vermeldenswaard is nog dat die huwelijksakte een indicatie kent voor het eventuele analfabetisme van bruid en/of bruigom. Als een van beide partners nl. niet bij machte was om te tekenen, kon hij of zij afzien van ondertekening en diende de ambtenaar van de burgerlijke stand een dusdanige aantekening te maken. Aangenomen mag worden, dat een enkele, onfortuinlijke bruid of bruigom wegens een blessure, of overweldigd door de emoties van het evenement, de ganzeveer of pen niet op het papier kon krijgen, maar dat in het algemeen degenen die hun echtverbintenis niet met een handtekening konden bezegelen, niet konden schrijven en evenmin lezen. Vermoedelijk levert het niet-tekenen, overigens, een tamelijk 'conservatieve' schatting - d.w.z. een schatting aan de lage kant! - op van het analfabetisme. Immers, zelfs mensen die niet of nauwelijks kunnen lezen of schrijven, zijn soms nog wel in staat een handtekening - die, zoals we allemaal weten, lang niet altijd leesbaar is - te fabriceren! Hoe het ook zij, voor vergelijkend onderzoek vormt dit geen probleem, want vermoedelijk zal dit soort 'bijna-analfabetisme' wel nauw verwant zijn aan compleet analfabetisme, zodat de gevonden verbanden van analfabetisme met sociale klasse, urbanisatiegraad, e.d. in werkelijkheid eerder sterker

dan zwakker (geweest) zullen zijn.

Door deze gegevens omtrent datum en plaats van geboorte, ouderlijk milieu, huwelijk, (an)alfabetisme, beroep enz. per persoon in een computerbestand bijeen te voegen, wordt het mogelijk de lotgevallen van onze voorouders uit de vorige eeuw van de wieg tot het graf te traceren. Het Sticht vormt van oudsher in vele opzichten een afspiegeling van Nederland als geheel en daarom zijn de onderzoekers met hun project begonnen bij onze provincie.

Uit het totale bestand der Utrechtse geboorteakten die tussen 1812 en 1922 werden opgemaakt en bewaard, werd een steekproef van 3669 akten getrokken. Van 2619 van deze Utrechters konden datum, plaats van overlijden en de nodige andere gegevens worden achterhaald. Aangezien er (van de oorspronkelijke 3669) ten tijde van de steekproeftrekking naar alle waarschijnlijkheid nog zo'n 500 (\pm 70 jaar of ouder!) in leven waren, is er van de overgrote meerderheid (80%) van diegenen die in 1990 in de steekproef gevallen waren, voldoende bekend over hun levensloop om hierop conclusies over de hele populatie, d.w.z. de Utrechtse bevolking van de 19e eeuw, te kunnen baseren.

Wat voor beeld valt uit deze gegevens te destilleren? Het zal niemand verbazen dat de cijfers hierover (Hfdst. III) een verlenging van de levensduur gedurende de vorige eeuw te zien geven, voor mannen van ca. 38 tot ca. 53, voor vrouwen van ca. 41 tot ca. 60 jaar. Zo te zien, profiteerden de vrouwen meer dan de mannen van de verbetering der levenskansen, een verbetering overigens die zich pas na \pm 1860 inzette en dan (nog) niet onder de pasgeborenen, maar onder jongeren en volwassenen (van 15 - 50 jaar). Die voorsprong heeft, zoals vele lezer(e)s(sen) wel zullen weten, het zgn. zwakke geslacht nog steeds, want thans bereiken mannen gemiddeld een leeftijd van 74 en vrouwen van 80 jaar.

Onder de oudste generatie (geboren omstreeks 1820) ziet nog ca. 20% van de huwende mannen en 42% van hun echtgenotes geen kans hun besluit om te trouwen met de eigen naam te onderschrijven (Hfdst. IV). Na 1830 beginnen deze percentages al snel te dalen en zo omstreeks 1870 vrijwel tot het nulpunt. Uiteraard kwam analfabetisme vooral voor in de lagere beroepsgroepen, bij kinderen van boeren en boerenknechts, dagloners en schaapherders, vissers, schippers en eenvoudige handwerklieden. In het algemeen ligt het percentage analfabeten op het platteland altijd hoger dan in de steden. Uit de gegevens komt naar voren dat inderdaad de stad Utrecht aanzienlijk meer 'geletterden' telde dan de 'ommelanden' van de

bisschopsstad, maar dat in kleinere steden van de provincie - Amersfoort, Wijk bij Duurstede, Rhenen, Montfoort - het ontwikkelingspeil van de bevolking in dit opzicht een stuk lager lag, niet alleen dan in Utrecht, maar zelfs dan op het Utrechtse platteland! Voor de rechtgeaarde Rhenenaar zal het een troost - zij het een schrale - zijn dat in die tijd (1820 - 1890) het percentage analfabeten onder de bruiden en bruijgoms te Veenendaal nagenoeg even hoog lag (35% tegenover 33%) als in onze gemeente.

De leeftijd waarop men een huwelijk aanging is in de vorige eeuw flink gedaald (Hfdst. V). Waren aanvankelijk (1812 - 1822) de mannen zo om en nabij 30 en de vrouwen 28 à 29 jaar oud wanneer zij in het huwelijk traden, rondom 1900 zijn deze gemiddelde huwelijksleeftijden teruggelopen tot resp. 28 en 26 jaar. Aangenomen mag worden dat deze daling te maken had met de toename van de welvaart in deze periode. Schijnbaar in strijd met de veronderstelling dat de huwelijksleeftijd daalt, als de welvaart stijgt, is de constatering dat in het algemeen gold: hoe hoger de sociale klasse, des te later men trouwde. Toch zijn beide bevindingen niet per se met elkaar in strijd. Het is immers alleszins aannemelijk dat een bepaald minimaal inkomensniveau een voorwaarde was om een huishouden te kunnen opzetten, maar dat men in hogere kringen hogere eisen stelde aan wat er zoal kwam kijken voor een 'ordentelijke' behuizing en een - voor je rang en stand - 'passende' levenswijze.

Deze verklaring lijkt te meer plausibel, daar voor onze tijd geen negatief, maar juist een positief verband tussen huwelijksleeftijd en welvaartsgroei kenmerkend is, terwijl men nog altijd in de lagere regionen op jeugdiger leeftijd dan in de hogere in het huwelijksbootje pleegt te stappen. Misschien kun je zeggen dat de welvaart sinds het begin van de 20e eeuw nu zodanig is toegenomen dat aan de 'objectieve' minimeisen om te kunnen trouwen al gauw voldaan is, zodat hoe langer hoe meer mensen zich kunnen permitteren om (steeds) hogere eisen te gaan stellen aan wat in hun ogen in hun milieu op zijn minst nodig is voor een sociaal presentabel huwelijk.

Doorgaande in de geest van deze bespiegelingen over (maatschappelijk) 'hoog' en 'laag', de HSN (= Historische Steekproef Nederlandse Bevolking) verrijkt ook onze kennis terzake van de sociale mobiliteit in Het Sticht (Hfdst. VI). Voordat ik daarvan een paar hoofdpunten noem, eerst iets over de betekenissen van deze term. Heel in het algemeen bedoelt men met 'sociale mobiliteit' niet veel meer dan 'wisseling van milieu'. Met andere woorden, als een boerenzoon trouwt met een bakkersdochter, en de zaak van zijn schoonvader overneemt, stapt hij over van het ene naar het andere beroepsmilieu en waarschijnlijk ook van het ene naar het andere

woonmilieu. Als de vader en de schoonvader van de man in kwestie qua opleiding en inkomen tot dezelfde (midden)stand behoren, is zijn overgang een kwestie van 'horizontale' mobiliteit, d.w.z. van een wisseling van milieu op het (globaal) zelfde niveau.

Zou voornoemde, wakkere boerenzoon na een studie economie, bij een groot bedrijf gaan werken, de dochter van zijn werkgever huwen en vervolgens diens zaak overnemen, dan is er (tevens) sprake van 'verticale' mobiliteit, van sociale stijging. Uiteraard kun je op de maatschappelijke ladder niet slechts klimmen, maar ook dalen. De zoon van een 'goed boerende' boer die als ongeschoold arbeider zijn brood moet - of wil - verdienen, komt in een lagere stand terecht, eveneens een proces van 'verticale', maar dan van neerwaartse in plaats van opwaartse, mobiliteit. Tenslotte dient de lezer(es) nog te weten dat men iemands sociale stijging of daling kan schatten door òf iemands milieu van herkomst, òf de werkkring waarin iemand zijn/haar loopbaan begint, als uitgangspunt te nemen. De befaamde krantenjongen die het tot miljonair brengt, heeft deze sociale reuzensprong binnen het bestek van zijn eigen loopbaan gemaakt en dat heet dan: een proces van intragenerationele mobiliteit. Zijn collegamiljonair, daarentegen, wiens vader het nooit verder schopte dan krantenjongen, staat model voor een proces van intergenerationele mobiliteit.

Al met al hebben we inmiddels drie soorten sociale mobiliteit onderscheiden. Naast wisseling van milieu zonder verandering van status - horizontale sociale mobiliteit (1) -, kunnen mensen dus stijgen of dalen op de maatschappelijke ladder ten opzichte van hun eigen aanvangspositie - intragenerationele verticale sociale mobiliteit (2) -, òf ten opzichte van de maatschappelijke positie van hun ouders en dat is dan intergenerationele mobiliteit (3). Nu dan iets over de uitkomsten van de analyse van het historisch materiaal betreffende de provincie Utrecht op deze punten.

Ten eerste blijkt verticale mobiliteit in de tweede helft van de 19e eeuw méér voor te komen dan in de eerste helft, de stijging en daling ten opzichte van de vader (type 3) overigens meer dan de 'eigen' loopbaanmobiliteit (type 2). Eigenlijk is dat geen wonder, als je bedenkt dat opwaartse mobiliteit in vergelijking met de positie van de ouders in ons land veelal een kwestie was (en is!) van gunstiger perspectieven om aan het middelbaar of hoger onderwijs deel te nemen.

Het ziet er overigens naar uit dat in de loop van de bestudeerde periode de stijgings- meer dan de dalingskansen toenamen (Tabel 3, p. 118). Dit lag vermoedelijk vooral aan veranderingen van de beroepsstructuur veroorzaakt door industrialisatie en urbanisatie (p. 116). Het aandeel in de

beroepsbevolking van boeren, landarbeiders en ongeschoolde arbeiders nam af en dat van technisch en administratief personeel toe. Dientengevolge kwam er als het ware relatief minder 'plaats' in de lagere - en meer in de hogere - lagen van de samenleving.

Ten tweede zijn er geen aanwijzingen dat de sociale gelaagdheid op zichzelf veranderde. Deze constatering berust op een ingenieuze methode om na te gaan of de relatieve frequentie van het uit- en toetreden van de ene naar de andere beroepsgroepering (indicatief voor de sociale afstand tussen beide beroepsmilieus) zich wijzigde, hetgeen dus niet of slechts in geringe mate het geval was. In dit verband is het wel relevant om te vermelden dat de geleerden het niet eens zijn over het antwoord op de vraag hoe die sociale gelaagdheid, stratificatie, of maatschappelijke rangorde er in vroeger tijden uitzag. De historicus Brugmans meende dat Nederland in de eerste helft van de vorige eeuw maar twee 'lagen' kende: 'de goeuden' en 'het volk'. Vele andere historici en sociologen volstaan met een globale onderscheiding van een boven-, een midden- en een onderlaag. Niettemin, onze voorouders zelf zullen, vooral als het om statusgradaties in hun eigen klasse of stand ging, dikwijls wel een verfijnder indeling gehanteerd hebben. Daarom zijn er ook onderzoek(st)ers die aan de hand van criteria zoals inkomen, bezit, opleiding, beroep en levensstijl, pogen een meer genuanceerde klassificatie te (re)construeren. Hoe men het vraagstuk ook aanpakt, aan een zekere mate van subjectiviteit is niet te ontkomen. Dit vormt geen bezwaar, mits de onderzoek(st)er ervoor waakt bij vergelijkingen - zoals in dit geval tussen historische perioden - steeds dezelfde indelingen te gebruiken. Aan deze eis van consistentie van indeling der sociale lagen is overigens bij het onderhavige onderzoek steeds voldaan.

Ter afronding van deze schets van de inhoud van het boek nog een greep uit de gegevens over de geografische mobiliteit, een begrip dat uit de aard der zaak nauw verwant is aan wat eerder als 'horizontale' mobiliteit (type 1) werd aangemerkt. Het gaat om migraties van de ene plaats naar de andere en wordt behandeld in het zevende en laatste hoofdstuk. Ook dit soort mobiliteit steeg in de 19e eeuw, maar deze trend verkeerde - interessant genoeg - na ca. 1892 weer in een daling. Vermoedelijk verbeterden met de opkomst der communicatie- en transportmiddelen langzamerhand de mogelijkheden om over gebieden buiten de geboorteregio informatie in te winnen en er contacten te leggen. Als de ontwikkeling der vervoermiddelen dan een hoge vlucht neemt in de vorm van de aanleg van allerlei spoor- en later ook tramwegen, verschaft dat echter óók kansen om in de streek van herkomst te blijven wonen, maar niettemin verderop te

gaan werken. In dit verband wordt o.m. het 'kersenlijntje' van Amersfoort naar Kesteren via Rhenen genoemd. Welnu, dit soort verbindingen maakte forensisme mogelijk en dat kan dan (mede) geleid hebben tot een stabilisatie van het migratiepeil in onze provincie.

Tot zover dan een kleine selectie uit de schat aan gegevens die in dit boek worden gereleveerd. De lezer(es) van OUD RHENEN zal inmiddels al wel begrepen hebben dat het - hoewel de auteurs ongetwijfeld hun best gedaan hebben om een en ander voor een breed publiek toegankelijk te maken - niet bepaald om licht verteerbare kost gaat. Een uitzondering vormt het tweede hoofdstuk ('Het hart van Nederland. De provincie Utrecht in de periode 1800-1940') dat een alleszins prettig leesbaar overzicht biedt van de infrastructurele, economische, godsdienstige, politieke en andere ontwikkelingen die zich in de afgelopen eeuw voordeden in Het Stichtse. Maar.....in dit algemeen inleidend hoofdstuk wordt dan ook vrijwel geen gebruik gemaakt van de HSN-data, de eigenlijke opbrengst van het onderzoek! Het komt mij voor dat deze bundel opstellen in de eerste plaats lezer(e)s(sen) zal boeien die een zekere aardigheid en bedrevenheid hebben in het kennis nemen en interpreteren van statistische gegevens en analyses. Verder zijn de deelstudies die zo vele uiteenlopende facetten van de Utrechtse geschiedenis weergeven, vooral geschikt voor de professionele, of amateur-historicus die in het kader van een locale of regionale studie behoefte heeft aan een vergelijkingskader van de ruimere provinciale context waarin het door hem/haar onderzochte historisch gebeuren geplaatst moet worden. Wie bijv. er achter wil komen of de ontwikkeling van het Rhenense huwelijks- of migratiepatroon typisch Rhenense trekjes vertoonde, kan dit HSN-bestand benutten om hier ter stede verzamelde gegevens te vergelijken met die betreffende andere Utrechtse - en op den duur ook Gelderse! - stadjes.

Tenslotte dan nog enige kritische en lovende opmerkingen zonder dewelke een recensie onaf is en blijft. Als voornaamste manco signaleer ik de afwezigheid van personen-, plaatsnamen- en zaken-registers waardoor dit boek als naslagwerk in hoge mate aan bruikbaarheid inboet. Voorts miste ik node in de inhoudsopgave een lijst met tabellen, figuren e.d. Over figuren gesproken, de krommes in sommige van die figuren (op pp. 33, 74, 94, 136) zijn noch met het blote oog, noch met een vergrootglas, van elkaar te onderscheiden. Je kunt dus de erbij horende tekst niet - zoals het hoort - controleren aan de hand van de figuur. Ik kwam naast de (on)nodige druk-(of beter gezegd: tik)fouten, ook een storende 'schrijffout' (hopelijk geen

denkfout!) tegen: op p. 135 (3e regel van boven) zal de schrijver wel 'sterker' i.p.v. 'minder sterk' bedoeld hebben. Voorts ontgaat mij ten enenmale de zin van het gebruik in hoofdstuk VI van 'huwelijksmobilititeit' (van 19e eeuwse mannen wier beroep vergeleken wordt met dat van hun schoonvaders).

Laat ik echter eindigen met het complimenteren van de redacteurs, de auteurs en niet te vergeten de noeste werk(st)ers die het ondankbare monniken- (en 'nonnen-')werk verrichtten van het verzamelen, coderen en controleren der gegevens, met een alleszins geslaagd project. Mijn grote bewondering en waardering voor hun arbeid kan ik niet beter tot uiting brengen dan door hen toe te wensen, dat er spoedig een tweede druk nodig moge blijken (waarin zij dan meteen de gesignaleerde schoonheidsfoutjes kunnen verbeteren!).

Veldverkenning bij de Larikshof op 30-11-1995 (zie artikel van de Werkgroep Archeologie op de volgende pagina)

VAN BINNEN EN BUITEN

Kroniek van de Werkgroep Archeologie

A.J. van Drunen

Ondanks haar nog zeer aanvallige leeftijd heeft de Werkgroep Archeologie Rhenen (WAR) zich in de afgelopen periode flink geweed.

Vrijwel iedere donderdagmorgen werd en wordt in de kelder van Het Rondeel gewerkt aan het vondstmateriaal van diverse opgravingen uit het betrekkelijk recente verleden, o.a. het oude veerhuis in de Palmerswaard en de opgraving aan de Frederik van de Paltshof.

In de middaguren worden de werkzaamheden naar buiten verlegd en gaat de groep zogezegd de wei in.

In het najaar van 1995 en de lente van 1996 werd, zolang de akkers nog niet ingezaaid waren, met vrij grote regelmaat op verzoek van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) Landesaufnahme geplegd op het bouwland ten westen van de begraafplaats "De Larikhof".

Dit houdt in dat de akker werd verdeeld in vakken van 50 x 50 meter, waarna deze vierkanten successievelijk werden afgezocht op oppervlaktevondsten. Vooral schervenmateriaal uit de IJzertijd (grofweg van 750 v.C. tot het begin van onze jaartelling) was opmerkelijk goed vertegenwoordigd.

De werkgroep kreeg eind 1995/begin 1996 gelegenheid om op de hoek van de Friesesteeg en de Cuneraweg vóór het begin van de daar geplande nieuwbouw een klein onderzoek te verrichten. Dat de werkzaamheden geen resultaat opleverden en dus louter als een goede oefening uitgelegd konden worden, deed geen afbreuk aan het enthousiasme.

In mei van dit jaar hield de ROB een "inkijkoperatie" aan de Bovenweg in Achterberg. Enkele leden van de WAR waren van de partij en verleenden (zeer welkome) hulp.

Naast schervenmateriaal uit de IJzertijd werden een Merovingisch grafveld uit de 6e/7e eeuw en bewoningssporen uit de 11e/12e eeuw aangetroffen. Wat de werkgroep betreft leidt het komende ROB-rapport tot een definitieve opgraving.

Drie van onze medewerkers vonden onder leiding van Paul Beekhuizen in de nieuwbouwwijk "De Rietkampen" te Ede een uit takken gevlochten waterput en ploegsporen uit de IJzertijd.

In juni en juli hielpen Peter Boone en Pieter Gieszen de Nijmeegse stadsarcheoloog bij opgravingen rond het Valkhof en aan de Weurtseweg.

Hier maakten zij voor het eerst kennis met de Romeinse tijd.

Eveneens in juni en juli werd Middeleeuws vondstmateriaal geborgen uit de grond die ten behoeve van een nieuwbouwwoning aan de Dijk in Achterberg door de aannemer uitgegraven was.

De groep was helaas te laat om het funderingsvlak tijdig te inspecteren. Opmerkingen van de aannemer deden vermoeden dat dit inderdaad een gemiste kans was.

Uit het bovenstaande moge blijken dat de Werkgroep Archeologie Rhenen, hoewel zij per definitie hoofdzakelijk ondergronds en dus schijnbaar in een wat schemerige sfeer werkt, springlevend en druk doende is.

Mochten zich binnen onze historische vereniging nog mensen bevinden die met de WAR en haar werkzaamheden kennis willen maken en zich mogelijk zouden willen aansluiten, dan worden zij op de donderdagmorgens vanaf 09.30 uur na 2 x bellen aan het museum Het Rondeel graag door onze leden ontvangen.

De WAR aan het werk bij de Friesesteeg te Achterberg. Op de foto v.l.n.r. Ton van Drunen, Ed Zuurdeeg uit Ede, Peter Boone, Pieter Gieszen en Marjan Gieszen

Het Paardenveld rond 1960. In het midden is nog een deel van de gashouder te zien, die later werd gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw.

DE STRATEN- EN WEGENNAMEN VAN RHENEN

H.P. Deys

Deel VI: P-S

P.

Paardenkop (Elst)

Naam voor het meest westelijk verlengde deel van Franse weg, uitkomend in de gemeente Amerongen. Het is vermoedelijk de naam van een nabij gelegen oude boerderij te Elst. De boerderij zou aan deze naam gekomen zijn, omdat deze gebouwd zou zijn op een plek, waar men ooit een skelet van een paardenkop moet hebben opgegraven, die daar in de Franse tijd terecht zou zijn gekomen.

Paardenmarkt

De naam Paardenmarkt wordt gebruikt voor het kleine doodlopende weggetje dat bij de Veerweg begint en parallel loopt aan de Utrechtse Straatweg, het vroegere Engelse Kerkhof. Volgens een in het archief bewaarde huisnummerlijst bestond er in wijk A rond het begin van de 20e eeuw een vijftal woningen Paardenmarkt 403 t/m 407, waarin in totaal 24 bewoners woonden. Waar deze woningen zich bevonden is nog niet bekend.

Paardenveld

De weg loopt van de Utrechtse Straatweg in noordoostelijke richting tot de Nieuwe Veenendaalseweg. Hoe oud de naam is, is onbekend. In 1824 wordt er al melding van gemaakt, maar de naam zal wel veel ouder zijn. De naam houdt ongetwijfeld verband met de vroegere paardenmarkt, die gehouden werd tussen de Westpoort en het Paardenveld. Rhenen had het recht tot het houden van een paardenmarkt in 1552 verkregen van Karel V. De datum, maandag vóór St. Odulphus (12 juni), stond in alle almanakken vermeld. De paardenmarkt werd nog tot aan het begin van onze eeuw gehouden.

Papaverstraat

Volgens raadsbesluit van 27-3-1963. In 1959 was door de Raad besloten, in deze wijk de straatnamen naar bloemen te vernoemen. De weg loopt vanaf de Anjerlaan tot aan de Dominees- bergweg.

Het Paardenveld, toen het nog een zandweg was; de plek ter plaatse noemde men wel 'Het Dalletje'

Parallelweg (verouderd)

Een benaming uit het begin van deze eeuw, tot aan ongeveer 1941, voor de weg die van de Grebbeweg zuidwaarts naar de Vogelenzang loopt, de huidige Zwarteweg.

Parallelweg

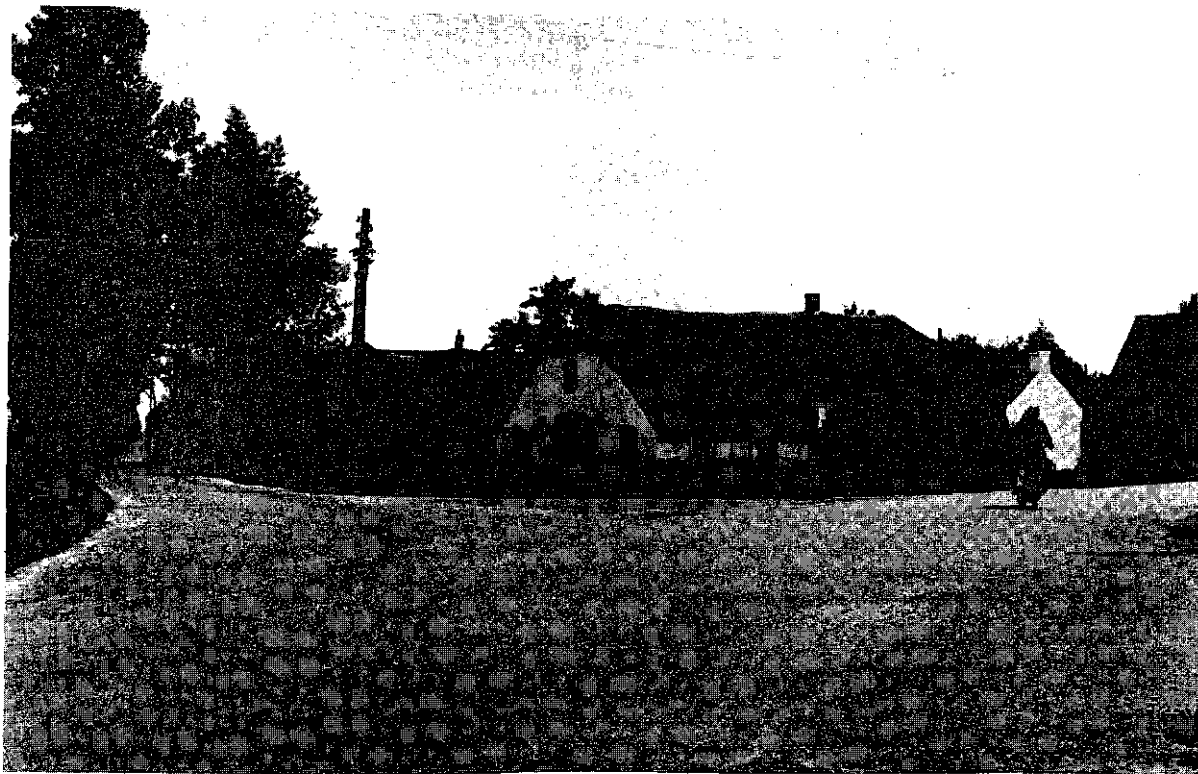
De weg die parallel aan de Stikke Hucht loopt, vanaf de Stationsweg tot aan de Trambaanweg.

Parallelweg Grebbeweg

Dit is een kort doodlopend weggetje, gelegen langs het hotel aan de Grebbeweg. De naam is na de laatste oorlog in gebruik gekomen.

Pegelweg (verouderd)

De Pegelweg was een oude benaming voor de Achterbergsestraatweg. De belangrijke boerderij de Pegel (reeds in de 14de eeuw bekend) lag vroeger in de zuidoostelijke hoek van de Friesesteeg en de Cuneraweg. De Achterbergse straatweg kwam dus vanaf Rhenen op het kruispunt bij deze boerderij uit, vandaar de naam. Op deze plaats werd in 1994 een aantal seniorenwoningen neergezet. De naam De Pegel ging reeds in de 19de eeuw over op de boerderij aan de Cuneraweg juist benoorden de Derde Poort.

Het kruispunt Cuneraweg/Achterbergsestraatweg/Friesesteeg. De boerderij in het midden heete vroeger 'De Pegel' (JosPé 1963)

Onderaan de Rijnstraat, waar ongeveer naar rechts vroeger het Petercelystraatje liep (JosPé 1960)

Peterceliestraatje (verouderd)

Toen Rhenen nog stadsmuren had kon men via de Rijnpoort naar buiten en dan meteen linksaf een weggetje in gaan, dat naar een aantal tuintjes leidde. Dit weggetje werd in een acte van 1695 'Petercelystraetje buytten de Rijnpoort deser stadt' genoemd, maar we komen ook wel de Petercelysteeg en zelfs, in 1894, de naam Pieterseliesteeg tegen. Thans staan hier de huizen, bijgenaamd 'Scheveningen', onderaan de Rijnstraat.

Petuniastraat

Volgens raadsbesluit van 27-3-1963. Zie verder bij Korenbloemstraat. De straat loopt vanaf de Anemoonstraat naar de Dahliastraat, parallel aan de Asterstraat.

Plantagelaan (verouderd)

Oude benaming voor een oost-west lopende weg door Plantage Willem III.

Plantage Willem III

Benaming voor de oprijlaan tot de voormalige plantage van dezelfde naam. De Plantage Willem III in Remmerden werd in 1852 gesticht met als doel het heidegebied in een tabaksplantage om te vormen. Later vond er andere teelt plaats, onder andere fruit en het veredelen van granen en grassen. Omstreeks 1994 werden alle activiteiten gestaakt. Thans is dit 100 ha groot terrein als natuurgebied in beheer bij de Stichting Het Utrechts Landschap.

Plantsoen

Verkorte naam voor het Koningin Elisabethplantsoen, zie aldaar.

Plantsoenstraat

Deze straat loopt vanaf de Herenstraat (bij de ingang van het Gemeentekantoor) in noordelijke en daarna noordwestelijke richting naar de Molenstraat, bij de plaatselijke vestiging van Albert Heyn. Vroeger was hier nog duidelijk sprake van een plantsoen, maar thans is dit gedeelte volgebouwd met winkels en parkeergelegenheid.

Platanenlaan

Deze weg dateert van begin 1934. Zie verder bij Acacialaan. In juni 1934 werden de eerste woningen hier in gebruik genomen. Volgens raadsbesluit van 6-6-1972 werd de ligging van de weg gewijzigd, waarbij aan de westkant een uitbreiding in noordelijke richting plaatsvond. .

Populierenlaan

Volgens raadsbesluit van 8-8-1950. Zie bij Berkenlaan. Bij de Populierenlaan werd gedacht aan de smalle hoog opschietende Italiaanse populier, welke in onze streek op vele plaatsen voorkomt. Gepoot op afstanden van 10-12 m vormt het een decoratieve beplanting, aldus het advies van de Heidemij.

Prins Bernhardstraat

Op 22-5-1945 werd voorgesteld de naam Bruine Ingse weg te veranderen in Prins Bernhardlaan. Dit is niet gebeurd. De naam werd gereserveerd voor een nieuw aan te leggen weg.

Met het oog op de toekomstige aanleg van een nieuwe verbindingsweg tussen Achterbergsestraatweg en Spoorbaanweg, welke reeds in het uitbreidingsplan was geprojecteerd, waren in de loop der jaren reeds enkele percelen grond aangekocht. In de loop van 1952 deed zich de mogelijkheid voor, woningen voor ouden van dagen te bouwen. Vermoedelijk hield dit verband met subsidie-mogelijkheden van de Rijksoverheid. Deze kleinere woningen pasten echter niet op het aanvankelijk gedachte terrein ten noorden van de Julianastraat, zodat naar een betere plaats werd gezocht. Het enige hiervoor in aanmerking komende terrein bleek toen te liggen ten zuiden van de Bruine Engseweg, daar hier de minste hinder wordt ondervonden van de hellingen. De gemeente heeft zich toen in verbinding gesteld met de eigenaren van de betreffende gronden, welke allen bereid waren de nodige terreinen aan de gemeente te verkopen. Hierdoor werd het mogelijk de bedoelde weg aan te leggen en daar ongeveer 48 woningen te bouwen. Volgens raadsbesluit van 1-8-1952 kreeg deze nieuwe weg, die in de loop van 1953 gereed kwam, de naam Prins Bernhardstraat.

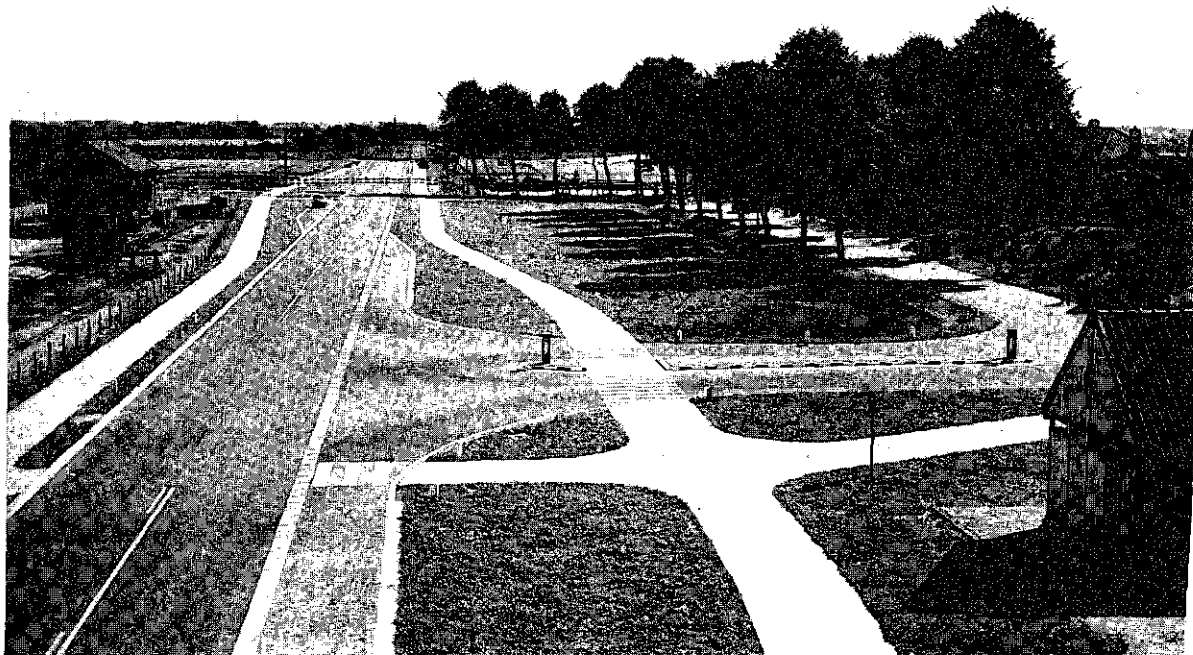
Prinsenweg (Elst)

Deze zijweg van de weg Elst-Veenendaal werd in februari 1934 officieel Prinsenweg genoemd. De naam Prinsenweg staat echter reeds vermeld op de Topografische kaart (1:25.000) van Rhenen uit 1885, maar dan bij de Franseweg. Vermoedelijk werd hiermee toen bedoeld de huidige Woudweg. Het is niet duidelijk naar welke Prins deze weg vernoemd is.

De Prinsenweg was voorheen een 120 m lange, doodlopende weg, van de Veenendaalse Straatweg, evenwijdig aan en ten zuiden van de Franseweg naar het westen lopend. Volgens raadsbesluit van 6-6-1972, werd een wijziging in de kaart aangebracht. In het bestemmingsplan Het Woud waren namelijk enkele veranderingen in de straten noodzakelijk. De bestaande

Werkzaamheden aan het traject van de Provinciale weg Veenendaal-Kesteren, de tegenwoordige N233. Nadat de rails zijn gesloopt zal asphalt hier toegang verlenen aan vele duizenden auto's per dag. Let op het spoorwachtershuisje uiterst links, dat vroeger stond aan de oostzijde van de Spoorbaanweg (foto Lamme Veenendaal, ca. 1956)

Nadat het station Rhenen was afgebroken (ca. 1960) kwam er een uitweg van de Stationsweg naar de autoweg naar Kesteren. Op de foto is de verkeersbrug bijna gereed en deze zou kort na de opname van de foto worden geopend (JosPé 1957).

Prinsenweg werd aan de westzijde naar het zuiden verlengd, tot aan de nieuw aangelegde Heideweg. Vanaf de Heideweg werd een nieuwe weg aangelegd, die in noordelijke richting liep en daarna weer aansloot aan de Prinsenweg. Bij de naamsgeving viel de keuze op de Koninginneweg, omdat zij de gemalin van onze Prins is, aldus het raadsbesluit.

Prinsessehof (Elst)

Volgens raadsbesluit van 25-1-1993. De nieuwe verbindingsweg in het bouwplan 'Heidehof', die vanaf de Christinastraat in noordelijke richting loopt, vervolgens in oostelijke richting afbuigt en uitkomt op de Woudweg, kreeg de naam Prinsessenhof. Dit bouwterrein wordt begrensd door straten wier namen gerelateerd zijn aan ons Koninklijk Huis, o.a. Koninginneweg, Prinsenweg, Christinastraat, Beatrixstraat enz. Er was geen historische achtergrond van betekenis te vinden om deze straat naar te vernoemen.

Provinciale weg (verouderd)

In februari 1934 is de naam **Rijksstraatweg Elst-Veenendaal** gewijzigd in Provinciale weg. Thans heet de weg **Veenendaalse straatweg**.

Provinciale weg T48/S25 Veenendaal-Rhenen (verouderd)

Deze weg loopt van de grens met de gemeente Veenendaal in zuidoostelijke en zuidelijke richting tot de grens met de gemeente Lienden (Gelderland). De weg komt plaatselijk onder de volgende namen voor: Rondweg-west (van de grens met de gemeente Veenendaal tot de Kerkewijk), Cune-raweg (van de Kerkewijk tot de tweede poort in de spoorweg Amersfoort Rhenen) en voorts Lijnweg vanaf dit punt tot aan de grens met Lienden. Tegenwoordig spreekt men van de N 233.

Prunuslaan

Volgens raadsbesluit van 8-8-1950. Zie bij Berkenlaan. Bij de naamsgeving werd gezocht naar een boomsoort, welke niet te groot wordt en toch een goede wegbepanting vormt, waarbij de keus viel op de Prunus, welke in het voorjaar een mooie bloesemtooi draagt en daarna donkerrood gekleurd blad heeft. Ook zij groeit het best op zandgrond, zij kan echter dichter beplant worden dan de voorgaande soorten (eiken, berken, esdoorn en populier). Aldus het rapport van de Heidemij. Zie ook bij de straatnamen naar de andere hier genoemde bomen.

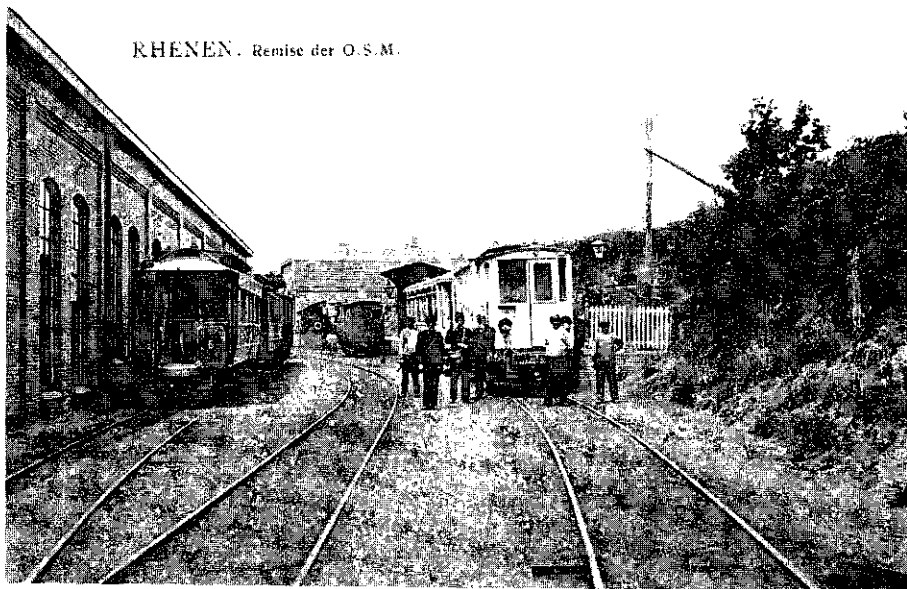
Puttersteeg (verouderd)

Voorheen de oostelijke verbindingssteeg tussen Weverstraat en Zuidwal, thans verdwenen. Dit steegje stamt uit de Middeleeuwen. De naam Puttersteeg komt in het Bevolkingsregister van 1862 reeds naar voren, maar de naam is vermoedelijk al veel ouder. In 1942 was er sprake van een woning in verval. Het steegje werd nog in 1951 vermeld bij het onderhoud van de bestrating. Zie ook bij Kamperfoeliesteeg.

R.

Radboudweg

De in 1936 nieuw aangelegde zijweg van de Levendaalseweg werd Radboudweg genoemd. De naam Levendaalseweg heeft als oorsprong een kasteel of bezitting van een familie Lievendaal. Daarnaast moest hier in de buurt volgens de overlevering de bezitting van Koning Radboud hebben gestaan, bekend uit de Cuneralgende. Voortgaande in dezelfde lijn werd uit historisch oogpunt gekozen voor de naam Radboud.

*De remise van de Ooster Stoomtram Maatschappij, ca. 1900
(prentbriefkaart C. Puijk)*

Remise (verouderd)

In het Bevolkingsregister van Rhenen komt het adres Remise voor vanaf het jaar 1888, nadat in 1887 de tramlijn Zeist-Arnhem in gebruik was genomen. Dit adres was toegewezen aan een zestal dienstwoningen, waarin enkele gezinnen van O.S.M.-, resp. N.B.M.-personeel hebben gewoond. De aanduiding Remise heeft ook in 1910 nog bestaan, maar later werd het adres Verlengde Trambaanweg. De O.S.M. was de Ooster Stoomtram Maatschappij, de N.B.M. de Nederlandse Buurtspoorweg Maatschappij. Na Centraal Nederland wordt er nu over Midnet gesproken.

Remmerden

Volgens raadsbesluit van 30-9-1975. Toen het nieuwe gedeelte van het industrieterrein in Remmerden gereedgekomen was, bleek het noodzakelijk dat de ontsluitingsweg een naam kreeg. Het betrof de weg welke aanvankelijk vanaf de parallelweg van de Utrechtsestraatweg in noordelijke richting en vervolgens in westelijke richting loopt. Het gebied waarop deze weg is gelegen heeft reeds een aantal eeuwen de naam Remmerden of Remmertzen bezeten. In dit gebied is pre-historische bewoning geweest en begin 90er jaren is er een grote gouden munstenschat gevonden uit de 7e en 8e eeuw.

Remmersche laan

Remmerdse Laan, Remmertselaan. Er hebben diverse wegen deze naam gevoerd. Vroeger (1936) was het de weg vanaf de Rijksstraatweg bij de Plantage Willem III, via de huidige begraafplaats 'Larikshof', door het Remmersteinse Bos tot aan de kruising van Wageningse Laan en Lijsterengweg, midden in het bos. Volgens de laatste wegenlegger van de gemeente (1979) is het de bosweg vanaf het kruispunt bij de 'Larikshof' tot aan de camping De Thijmse Hucht. Hierbij wordt voorbijgegaan aan de eerder bestaande namen voor het oostelijk deel van deze laan, namelijk die van Wageningse Laan en Rhenense Laan, die op de kaart behorend bij de politieverordening van 1936 staan vermeld. Het westelijk deel van wat vroeger de Remmersche Laan heette (vanaf Larikshof tot de Straatweg) noemt men thans Autoweg.

Reumers

Volgens raadsbesluit van 6-6-1972. Een weg vanaf de geprojecteerde westelijke rondweg om het plan Donderberg, aanvankelijk in noordelijke, daarna in oostelijke richting uitmondend op de bestaande Nieuwe Veenendaalseweg tegenover de Beukenlaan. Bestemmingsplan Donderberg.

De naam Reumers wordt reeds door Voortman vermeld, het was het bouwland ten westen van de huidige Nieuwe Veenendaalseweg. In het begin van deze eeuw werd de naam Reumers nog gebezigd bij veilingen van percelen grond. De naam Reumers werd uiteindelijk toch niet gebruikt voor een nieuwe weg in het plan Donderberg. Zie Reumersweg.

Reumersweg

Deze oude weg kreeg een plaats in het plan Koerheuvel, maar wel werd de loop veranderd. Oorspronkelijk liep de weg vanaf de Nieuwe Veenendaalseweg in westelijke richting het bos in. Omdat in 1989 de Reumersweg een ander verloop had gekregen, was voor een gedeelte ervan een nieuwe straatnaam noodzakelijk. In aansluiting aan reeds bestaande straatnamen in de omgeving kreeg dit stuk de naam van Spijnderstoren (zie aldaar).

Rhenensche Laan

Een bosweg in het Remmersteinse Bos, lopend vanaf de Wageningse Laan/Roghairsparrenweg tot de Nieuwe Veenendaalseweg even benoorden de camping De Thijmse Hucht.

Ribeslaan

Volgens raadsbesluit van 8-9-1959, de doorgaande verbinding tussen de Achterbergse straatweg en de Rozenlaan. Alle straten in deze buurt zouden, volgens een eerder raadsbesluit uit 1959, naar bloemen worden vernoemd.

Roelofzijde (verouderd)

Op een perceel op de hoek van de Herenstraat en huidige Nieuwe Veenendaalseweg, heeft Roelof van de Waal, een telg uit de toen bekende Rhenense familie Van de Waal in 1881 aan een drietal steegjes een aantal arbeiderswoningen neergezet. De steegjes, net ten noorden van het huidige Gemeentekantoor gelegen, kregen de namen Isaaczijde (met 20 woninkjes) in het noordelijk deel, Roelofzijde (10 woninkjes) in het zuidelijk deel en daar tussen in, loodrecht hierop, op de Nieuwe Veenendaalseweg uitkomend, de Martinus Wilhelmus van de Waalstraat met 9 huisjes en een café. Isaac en Roelof waren zoons van Roelof van de Waal. Martinus Wilhelmus was de grootvader, die leefde van 1796-1898: hij werd ruim 102 jaar oud. De huisjes werden niet lang na 1970 afgebroken. Alleen het nog bestaande Café-biljard 'De Driehoek' herinnert nog aan dit nabije verleden. Thans is de M.W. van de Waalstraat het korte stukje weg van Nieuwe Veenendaalseweg naar de parkeerplaats achter het Gemeentekantoor en bij Albert Heyn. Zie verder bij Isaaczijde en M.W. v.d. Waalstraat.

Roghairsparrenweg

Zie ook Amerongse Torenweg. Van de Autoweg in zuidzuidoostelijke richting 94 m. Het is volgens de legger maar een zeer kort weggetje, even ten noorden tegenover de Defensieweg beginnend. De naam houdt verband met de geslachtsnaam Roghair, een Rhenense notabelenfamilie die over veel grondbezit beschikte.

Roghairweg

Februari 1934. Roghair was een familienaam van een bekende Rhenense patricische familie, die al vanaf omstreeks 1550 te Rhenen op het kussen had gezeten. Dirck Roghair was burgemeester van 1711-1717, Huibert Jan Rogahir van 1809-1819, C. Roghair van 1812-1815. De laatste telg van dit geslacht, Gerrit Jacob Roghair, was van 1871-1882 burgemeester van Rhenen, de voorganger van Jhr. Schimmelpenninck.

Rondweg-west

Het laatste gedeelte van de westelijke rondweg om Veenendaal (van de Veenendaalse Bergweg tot het kruispunt bij La Montagne) kwam in augustus 1977 gereed. Het gedeelte onder de gemeente Veenendaal liggend, namelijk vanaf de Rijksweg A12 tot aan het kruispunt bij de Bergweg had reeds de naam Rondweg-west gekregen. Voor de duidelijkheid voor de weggebruikers was het gewenst dat de gehele weg, vanaf de A12 tot aan het kruispunt bij La Montagne, één naam kreeg. Het laatste stukje, op Rhenens gebied liggend, heette toen nog Cuneraweg. Op voorstel van Veenendaal ging de Rhenense raad op 30-8-1977 accoord met de naamswijziging.

Rozenlaan

Volgens raadsbesluit van 8-9-1959. Zie bij Bloemenwijk.

Ruiterpad (Achterberg)

In 1964 werden grondaankopen verricht met het oog op de aanleg van het Ruiterpad, toen een zandweg. Het Ruiterpad was een reeds lang bestaande zandweg midden in Achterberg. Het staat thans vol nieuwbouwwoningen. Het is logisch, de naam aan het gebruik door ruiters toe te schrijven, maar de werkelijke herkomst is niet bekend.

Runderweg (verouderd)

Deze weg wordt reeds vermeld in een acte van de Ridderlijke Duitse Orde uit 1392. Het is een oude benaming voor de Oude Veenendaalsweg, de oostelijke route van Rhenen naar het noorden.

Het Ruiterspad bij de Molenweg, omstreeks 1985 (foto Deys)

Rijksstraatweg (verouderd)

Oudere naam: **Rijksstraatweg van Utrecht naar Arnhem** of **Rijksstraatweg U-A**, ook **Rijksweg Utrecht-De Bilt-Driebergen-Grebbeberg-Wageningen (N225/325)**. Het gedeelte ten oosten van Rhenen heet thans, zoals eeuwenlang het geval is geweest, weer **Nude**.

Rijnkade

Het stuk weg tussen de **Loswal** en het **Veerplein**.

Rijnlaan (verouderd)

Een oude benaming voor een weggetje in het bos **Remmerstein** nabij de **Daalsteeg**.

Rijnpoortsteeg (verouderd)

Een nog niet geheel geïdentificeerd steegje nabij de vroegere **Rijnpoort**.

De Rijnstraat ter hoogte van de Markt. Bij ijzel of sneeuw kon men vroeger vanaf de Nieuwe Veenendaalseweg en de Molenstraat tot onder aan de Rijnstraat met de slee naar beneden suizen (foto Ramspek 1911)

Rijnstraat

De Rijnstraat loopt vanaf de Kruisstraat tot aan de Loswal. Deze weg leidde vroeger naar de Rijnpoort. De naam is al vele eeuwen oud.

S.

Schaapskooi (verouderd) (Achterberg)

Volgens de topografische kaart van 1985 is dit een (land)weg die loopt van de Levendaalse Weg in noordelijke richting naar de Bovenweg, ten oosten van de Boslandweg. Het is geen officiële gemeentelijke naam, maar dit landweggetje wordt ook genoemd op een V.V.V.-kaart van Rhenen uit 1948/49.

Schimmelpennincksche laan (verouderd) (Achterberg)

Vroegere naam (1890) voor de Heimersteinse laan, die tegenover Heimerstein aanvangt en doorloopt tot de Grebbeweg, vlak ten oosten van Ouwehands Dierenpark.

Burg. Schimmelpenninckstraat

B en W behandelden de aanleg van deze straat in maart 1930, op 17-6-1930 volgde goedkeuring door G.S. van de wijziging van het besluit Uitbreidingsplan. De Ned. Buurtspoorwegmij had geen bezwaar tegen doortrekking van de Burg. Schimmelpenninckstraat en Trambaanweg. In maart 1931 werd door G.S. het raadsbesluit voor de aankoop van grond t.b.v. de aanleg en doortrekking van het oostelijk deel van de Burg. Schimmelpenninckstraat afgewezen, pas in juni volgde goedkeuring. Reeds in januari 1932 gaven B & W vergunning voor de ingebruikname van de n^o's 5,7,9.

Jhr. Gerrit Johan Anne Schimmelpenninck ('s Gravenhage 1854 - Den Dolder 1929) was ruim 40 jaar burgemeester van Rhenen (van 1882-1923). Hij was eigenaar en bewoner van het Huis Heimerstein. Hij ligt begraven in zijn thans nog aanwezige familiegraf op de voormalige begraafplaats aan de Herenstraat te Rhenen.

Schoolweg (Elst)

Volgens raadsbesluit van 2-10-1956. De naam Verlengde Schoolweg verviel (zie bij Elst) en werd veranderd in Schoolweg.

Schoolstraat (verouderd)

Oude benaming (begin van deze eeuw) voor de Koningstraat, kennelijk duidend op de voormalige ULO-school, waarvan het gebouw in 1870 werd neergezet. Hierin was ook de zogenaamde Normalschool gevestigd.

Schoolstraat (verouderd)

Tijdelijke naam voor de Wilhelminastraat van 23-2-1942 - 12-6-1945. Door de burgemeester d'Aumale van Hardenbroek bekend gemaakt op 10-3-1942. De Duitsers hadden namelijk bepaald, dat straten en wegen niet meer naar levende leden van het Koninklijk Huis mochten worden genoemd.

Schoutenboomgaardweg

De verbindingsweg tussen de Buitenomme in oostelijke richting naar de Cuneralaan. Hier moet vroeger een boomgaard hebben gestaan, die eigendom was van een van de schouten van Rhenen. Een andere, minder aannemelijke verklaring is die, volgens welke deze weg vroeger de Schotseboomgaard zou hebben geheten. Het is dan wel onduidelijk, welke Schot hier bedoeld wordt. 'Schotse' zal hoogstwaarschijnlijk een verbastering van 'Schouten' geweest zijn.

Schoutensteeg (Middelbuurt)

Deze steeg, die vanaf de Cuneraweg, via de Spoorlaan naar de Middelbuurtseweg loopt, heeft de naam te danken aan één van de schouten van Rhenen. Vermoedelijk lag hier grondbezit van hem langs de weg.

Seringplantsoen

Vroeger ook wel Seringenplantsoen. Volgens raadsbesluit van 8-9-1959. Het is de middelste van de drie V-vormige plantsoenen, zijwegen van de Ribeslaan. Zie verder bij Goudenregenplantsoen.

Servetstraat

Volgens raadsbesluit van 28-6-1955. De oorspronkelijke benaming Servetsteeg (vastgesteld 31-3-1953, maar reeds veel langer zo genoemd) werd op verzoek van de bewoners hernoemd in Servetstraat. Zie bij Kloosterstraat. De herkomst van de naam is onzeker. In Oud-Rhenen van sept. 1993 staat een artikel over de mogelijke herkomst, vermoedelijk is de straat rond 1800 vernoemd naar Michael Servet, een 16de eeuws theoloog.

Simon Stevinweg

De doortrekking van de Prunuslaan naar Spoorbaanweg werd in 1954 voltrokken. Deze verlenging werd genoemd naar Simon Stevin (1548-1620). Hij was een zuid-Nederlandse wiskundige, vestingbouwer, en ingenieur. Hij heeft echter niets te maken gehad met Rhenen. Reeds in 1942

De Simon Stevinweg, circa 1960 (JosPé 1963)

kwam zijn naam bij de benoeming van wegen elders ter sprake, maar Ir. Poederoyen (van het Wederopbouwplan) wist de naam te doen vervangen door die van Keldermans, zie aldaar. De naam Stevin is kennelijk toch weer opgedoken in 1954.

Snikkuil (verouderd)

Een eigenlijk toponymische benaming voor het gebied rondom de Cuneraweg, waar de Boslandweg op uit komt. Hier werden door Willem van Nas aan het begin van deze eeuw enkele arbeidershuisjes ten behoeve van de Diakonie gebouwd. Ze zijn, nadat ze onbewoonbaar werden verklaard, in de tachtiger jaren van de 20ste eeuw afgebroken. De naam behoort eigenlijk aan de kuil, die juist achter deze huisjes, dus tegenover de kerk van de Oud Gereformeerde Gemeente, de zogenaamde 'Klompkerk'. De herkomst van de naam is mij niet bekend. Een snik is een soort houtbewerkingsinstrument. Mogelijk werd er vroeger in de snikkuil hout bewerkt.

Snijdersteeg (Achterberg)

Aanvankelijk was de Snijdersteeg een in oostelijke richting doodlopende zijweg van de Cuneraweg. Pas na de oorlog werd deze weg 750 m doorgetrokken naar de Weteringsteeg. In 1952 kreeg de gehele Snijdersteeg de bestemming 'openbare weg'.

De naam Snijdersteeg moet verband houden met Antje 'de Snijer' of 'Snijder', bijnaam van Antje van Soest (de 'Poester') die gehuwd was met Jaap Aartse. Zij woonde aan de Cuneraweg op de hoek van de steeg, die Snijdersteeg zou gaan heten. Er deed vroeger een gedichtje van haar de ronde: 'Antje de Snijer, / maak de box wat wijer / maar maak 'm niet zo heet / dat ie van de kont af gleeed'. Zij scheen nogal open te staan voor allerlei avances van vele mannen.

Solkuil (verouderd) (Elst)

Dit is een adres dat in 1942 werd genoemd. Op Solkuil 75 te Elst woonde J. Pol, die toen werd aangewezen als commandant van de bosbrandweergroep Rhenen.

Sparrenlaan

Volgens raadsbesluit van 24-3-1959. Zie bij Domineesberg.

aan de Specht

De Specht is een veldnaam van een gebiedje achteraan de Dijk, op de hoek met de Maatsteeg., maar het werd ook als huisadres gebruikt.

Spitsbergerpad

De naam voor deze straat treffen wij reeds aan in het bevolkingsregister van 1862. We moeten de naamgeving zien in de tijd, dat er allerlei historische gebieden in aanmerking kwamen voor het vernoemen van straten en wijken. Vooral ook Lombok is een bekende naam uit die tijd.

Spookweg (verouderd) (Elst)

Vroeger kende men in Elst de Spookweg en de verlengde Spookweg. In juli 1930 werd door 28 bewoners een verzoek aan de Rhenense gemeenteraad gericht, de namen Spookweg en Verlengde Spookweg, die kort tevoren officieel waren vastgesteld, te veranderen, omdat deze in de 'huidige tijd van ontwikkeling en beschaving geheel misplaatst zijn'. De naam Spookweg dateerde volgens de brief pas van de laatste 25 jaar en was dus van zeer recente datum. Sedert onheugelijke tijden echter droeg deze weg de naam van Woudweg, een naam die herinnert aan een grijs verleden, toen de meeste cultuurgronden te Elst nog bestonden uit bos en heide. Ouden van dagen herinnerden zich dat destijds, zo'n 70-80 jaar geleden, zich aan deze weg een herberg bevond met de naam 'Het Groene Woud'. Omdat de naam Spookweg in geen enkel opzicht in verband stond met de geschiedenis, werd verzocht de namen Spookweg en verlengde Spookweg te veranderen in Woudweg en Driftweg. Op dit verzoek is gunstig gereageerd op 29 juli 1930.

Door sommigen werd de naam wel in verband gebracht met een bijnaam 'Spook' van de familie Drost. Een Gerrit Drost heeft omstreeks 1905 voor spook gespeeld, omdat hij uitgedaagd werd door Elsterse jongelui. Hij had een meisje uit Amerongen en hij werkte zelf op Plantage Willem III, aldus het verhaal. Er was overigens geen Drost bij de bovengenoemde verzoekers, de naam Spookweg te veranderen. Volgens een andere lezing zou de naam afkomstig zijn van een huis bijna op de hoek van de Woudweg, dat vroeger het Spookhuis werd genoemd.

Spoorbaanweg

Vroeger ook wel Spoorweglaan geheten. Juni 1933 werden hier de eerste woningen in gebruik genomen en van die tijd dateert de naam voor deze weg.

Spoorlaan (Veeneind)

Volgens raadsbesluit van 12-10-1937. Deze weg vormt de verbinding tussen de Kampjesweg en de Brinkersteeg. De weg loopt langs de zuidwestzijde van de spoorweg Rhenen-Utrecht, in noordoostelijke richting tot de grens met Veenendaal.

Sportweg (Elst)

Volgens raadsbesluit van 31-10-1967. Voorheen liep de Schoolweg vanaf de Rijksstraatweg via de Franseweg in noordelijke richting tot de bosrand van het landgoed 'Prattenburg'. In verband met de reconstructie van de Schoolweg is de uitmonding op de Franseweg verlegd en kon niet meer van een doorlopende Schoolweg worden gesproken. De naam Schoolweg vanaf de Rijksstraatweg werd gehandhaafd en voor het gedeelte Franseweg in noordelijke richting tot de bosrand moest een andere naam worden gekozen. Daar aan dit gedeelte enkele sportvelden waren geprojecteerd werd gedacht aan de naam Sportparkweg of Sportweg. Uiteindelijk werd het Sportweg.

Spoorweglaan

Verouderde naam voor de Spoorbaanweg.

Spijnderstoren

Volgens raadsbesluit van 4-4-1989. De Spijnderstoren was een van de muurtorens in de oude Rhenense stadsmuur, en wel ten zuiden van de Westpoort, aan de huidige Koningshof. Vermoedelijk heeft in deze toren Clais Spijnder gewoond, waarvan bekend is dat hij omstreeks 1490 richter (schout) was van Rhenen. Zie verder bij Reumersweg en Koerheuvel.

Stadsmeent (verouderd) (Achterberg)

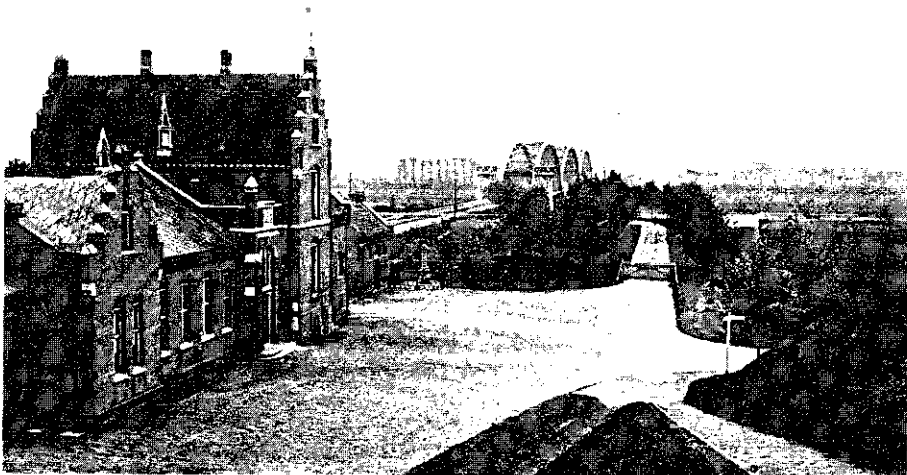
Adres in het bevolkingsregister 1862 voor de woning B 159 te Achterberg, vermoedelijk nabij een van de tegenwoordige Meentstegen.

Stationsplein

Het Stationsplein, ook wel kortweg Station, kende maar één huisnummer, namelijk het station van de spoorlijn Amersfoort/Kesteren. Het spoorwegstation heeft nog tot na de oorlog gestaan onderaan de huidige Stationsweg.

Stationsweg

Volgens raadsbesluit van 11-1-1958. In verband met het doortrekken van de Stationsweg naar de Lijnweg en mede door het afbreken van het stationsgebouw, had het vroegere Stationsplein zijn betekenis verloren en was dit plein geheel komen te vervallen. De naam Stationsplein was dan ook niet langer gewenst en werd ingetrokken. De Stationsweg werd toen doorgetrokken naar de noord-zuid verbinding en kwam daarmee rechtsreeks (loodrecht) uit op de doorgaande autoweg. Thans is deze (toen zeer gevaarlijke) aansluiting niet meer aanwezig, doordat de Stikke Hught een geleidelijker oprit mogelijk maakt.

MHENA,

Aanzicht op de Sudestbrug.

1869

Steenoven (verouderd)

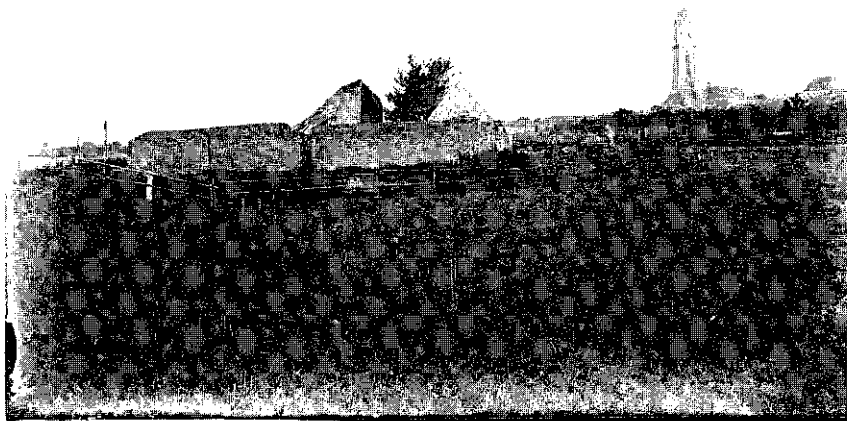
Adresaanduiding sinds ca. 1860. Hiermee werd de woning aangeduid die aanwezig was bij de steenoven, die tot aan het begin van de 20ste eeuw in de uiterwaarde heeft gestaan, juist tegenover de Schoutenboomgaardweg.

Steilestraat

Volgens raadsbesluit van 28-6-1955. Oorspronkelijke naam Steilesteeg, vastgesteld 31-3-1953. Vernoeming zie bij Kloosterstraat. In 1602 komt de naam Steijl straetgen reeds voor.

Stikke Hught

Volgens raadsbesluit van 31-10-1967. De weg lopende vanaf de Herenstraat, beginnende ten westen van het Viaduct in zuidelijke richting naar de Lijnweg, uitkomende ten noorden van de Rijnbrug, kreeg de naam 'Stikke Hucht', die de naam in stand houdt welke voorheen door de bevolking werd gegeven aan het looppad Herenstraat-Stationsweg. Het is een weggetje waaraan niet gebouwd wordt, maar waaraan het uit verkeerstech- nisch oogpunt wel gewenst was een naam te geven.

De ruïnes van de oude steenfabriek van Sandbrink in de uiterwaarde voor de stad. Het woonhuis rechts van de boom werd bewoond en had het adres Steenoven A 275 nk. Hier hebben leden van de families Baars, Dirksen, Vink en Drost gewoond (foto Ramspek 1910)

Stokweg

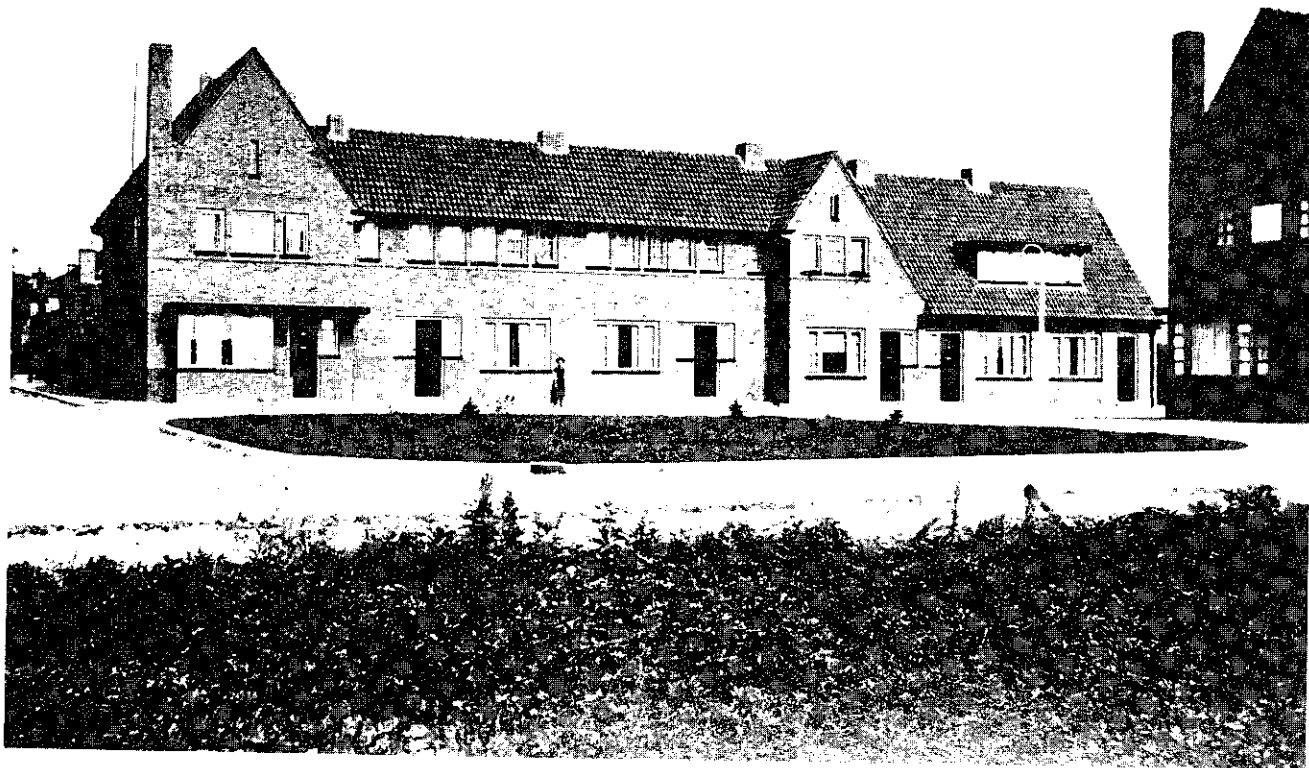
De weg loopt van de Utrechtsestraatweg ongeveer 600 m in noordelijke richting. De naam komt reeds voor in een acte in het Archief van de Duitse Orde van 1392. De weg liep vroeger vanaf de Utrechtse straatweg in noordwestelijke richting tot aan de kruising van de Remmerdse laan en de Amerongse Torenweg bij de begraafplaats 'Larikshof', en ging verder tot aan de toenmalige Utrechtse Laan. Sinds 1953 draagt nog slechts het zuidelijk deel van deze weg officieel de naam Stokweg, het noordelijk deel vanaf de 'Larikshof' is opgenomen in de Defensieweg. Op de Provinciale Wegenlegger van 1854 loopt de Stokweg vanaf de Utrechtse straatweg tot aan de Amerongse Torenweg en buigt dan naar het westen af tot aan de Straatweg. Dit laatste deel, toen het zuidelijk deel van de Remmersche laan, is thans de Autoweg.

Sundertweg (Achterberg)

De weg langs de Sundert werd in 1937 als Sundertweg vastgesteld. Deze weg loopt vanaf de Cuneraweg, de Provinciale weg N233, iets benoorden de Duiventoren en ongeveer tegenover de Zuidelijke Meentsteeg, in westelijke richting naar de Oude Veensegrindweg.

Van Suylenplein

Sinds februari 1934. Zie verder bij Acacialaan. Dit plein is op aanbeveling (1932) van de toenmalige gemeente-archivaris dr. R. Jesse genoemd naar Wouter van Suijlen (Zuylen). Hij was onder meer schepen van Rhenen in 1563-1570. In 1557 was hij gasthuismeester.

Het Van Suylenplein in 1934

Het Utrechts Psalter

Middeleeuwse meesterwerken rond een beroemd handschrift

Van 31 augustus tot en met 17 november wordt in het Museum Catharijneconvent te Utrecht een tentoonstelling georganiseerd rond het belangrijkste en kostbaarste handschrift van Nederland, het Utrechts Psalter. Het ontleent zijn naam aan de Universiteitsbibliotheek Utrecht, waar het reeds eeuwen lang bewaard wordt. Dit fraaie psalmenboek ligt altijd goed opgeborgen in een kluis en is slechts zelden te zien.

Alle 150 psalmen in het psalter worden geïllustreerd door levendige pentekeningen die de tekst op welhaast letterlijke wijze uitbeelden. Deze realistische tekeningen zijn omstreeks 830 vervaardigd door monniken in de abdij van Hautvillers bij Reims in Noord-Frankrijk. Zij sluiten nauw aan bij voorbeelden uit de late oudheid. Dit is kenmerkend voor veel kunst uit de tijd van Karel de Grote en zijn opvolgers, die het Romeinse Keizerrijk wilden doen herleven.

Dit teruggrippen op de oudheid krijgt vooral gestalte in het Utrechts psalter en enkele andere handschriften die in dezelfde omgeving vervaardigd zijn en ook op de tentoonstelling te zien zullen zijn. In de eerste plaats het beroemde Ebbo-evangelieboek, dat in opdracht van bisschop Ebbo van Reims tussen 816 en 835, eveneens in de abdij van Hautvillers is gemaakt. De tekst is in gouden letters geschreven en het boek is geïllustreerd met zeer expressieve bladgrote miniaturen van de vier evangelisten.

Omstreeks het jaar 1000 kwam het psalter in Canterbury terecht, waar het een inspiratiebron vormde voor Engelse kunstenaars uit de 11de en 12de eeuw. In die tijd werd het ook drie maal gekopieerd. Deze oude kopieën zullen alle drie te zien zijn op de expositie in Utrecht. Daarnaast wordt er een groot aantal andere, uiterst kostbare en fraai geïllustreerde, handschriften tentoongesteld als ook kunstig ivoorsnijwerk en gegraveerde bergkristallen, die de betekenis van het Utrechts Psalter in perspectief plaatsen. Deze topstukken komen uit bibliotheken en musea uit de gehele wereld. Zij vormen tezamen een unieke tentoonstelling die deze cruciale periode in de middeleeuwse kunst op een wijze belicht zoals in ons land nog nooit eerder is gebeurd en gezien de kwetsbaarheid van de stukken ook niet gauw meer herhaald zal worden.

Bij de tentoonstelling verschijnt een rijk geïllustreerde, Engelstalige catalogus waaraan geleerden van internationale faam hebben meegewerkt. Het Utrechts Psalter wordt bovendien op CD-Rom aangeboden. Een dia-programma zal een inleiding geven op de expositie.

Mocht u geïnteresseerd zijn in een bezoek aan deze tentoonstelling dan heeft de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o. voor een inleiding daarop gezorgd.

Dra. S. van Haaren, educatief medewerkster van Museum Catharijneconvent, is bereid gevonden om woensdag 9 oktober a.s. haar lezing "Het Utrechts Psalter" te houden voor de leden van de vereniging, in de Hof van Rhenen aan het Kon. Elisabethplantsoen, aanvang 20.00 uur. Ook niet-leden zijn van harte welkom, maar van hen zal een bijdrage van fl. 2,50 worden gevraagd.